

POSLJEDNJI PARTIJSKI SASTANAK ZAMJENIKA KOMESARA 3. BATALJONA VOJE STANAREVIĆA

Poslije dolaska brigade sa Šatora na područje Suvaje i Bosanske Krupe trebalo je da se borci odmore, operu i malo srede odjeću i obuću kako bi se pripremili za dalje zadatke i borbe. Pored toga, trebalo je izvršiti analizu borbenih dejstava u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, te organizaciono i kadrovski učvrstiti čete i vodove budući da je brigada od formiranja do ovog predaha bila pod stalnim neprijateljskim pritiskom, pa nije bilo vremena za ozbiljnije analize.

Počeli su sastanci partijskih ćelija i SKOJ-a po vodovima i u četi na kojima se analizirala svaka akcija, držanje boraca u borbama, izdržljivost, snalaženje u teškim uslovima, drugarstvo itd. Istovremeno se naglo širio pegavi tifus među stanovništvom, te su i borci, onako umorni i oslabljeni od stalnih borbi i zime, brzo oboljevali. Sjećam se da smo morali da formiramo ambulantu koja se veoma brzo punila. Iz te ambulante slali smo teže slučajeve u centralnu bolnicu u Majkić Japru, a zatim u Korčanicu.

Među prvima u 3. bataljonu od tifusa smo oboljeli Voja Stanarević i ja. Da sam oboljela od tifusa znala sam i po tome što su mi oduzeli pušku, što se inače radilo sa svim oboljelima. To je jedan od najtežih momenata za svakog borca. U ratu ostati bez oružja skoro je isto kao kada se potpuno izgubiš ili ostaneš odsečen od jedinice.

U ovoj ambulanti sam ostala kratko vrijeme, a zatim sam zajedno sa Vojom Stanarevićem transportovana u centralnu bolnicu u Majkić Japri, gdje je Vojo umro drugog ili trećeg dana.

Mada se slabo sjećam tih događaja, jer sam imala veoma visoku temperaturu i bila u polusvjesnom stanju, na momente sam mogla raspoznavati ljude i zbivanja oko sebe. Pokušaću bar djelimično da opišem ovaj naš put i posljednji sastanak. Pre toga htjela bih reći moja viđenja nekih Vojinih osobina.

Iako smo kratko vrijeme radili na istim zadacima — on u bataljonu a ja u četi, i to pod neverovatno teškim

okolnostima — osjetila sma da u liku Voje imamo snažnu političku ličnost i izgrađenog partizanskog rukovodioca. Njegovo djelovanje osjećalo se u svim uslovima i trenucima, pa i onda kada je teško obolio. Umeo je osvajati ljude svojim zrelim političkim stavovima; djelovao je mirno i bez galame, ali tako snažno i ubjedljivo da smo ga morali voljeti i cijeniti. Od njega sam naučila kako organizovati partijski rad u četi, kako se odnositi prema zadacima. Temeljito je prilazio analizi događaja — akcija i držanja boraca u svim prilikama.

Takva jedna analiza pripremana je za sastanak bataljonskog biroa Partije poslije dolaska sa Šatora. Tom sastanku Vojo i ja nismo prisustvovali, jer smo već bili oboljeli, ali smo nas dvoje sastanak ipak održali, i to pod neverovatnim okolnostima, pod temperaturom koja je kod oboje dostizala i 40 stepeni uz povremeno gubljenje kontrole govora i svesti.

Sastanak je počeo, po mome bledom sjećanju, u kolima koja su se po teškom i neravnom putu kretala ka Majkić Japri. Vojo me je pitao za stanje u četi poslije dolaska sa Šatora. Koliko imamo boraca — od toga koliko zdravih? Koliko je promrzlo na Šatoru? Kako su se držali članovi Partije? Koga predlažemo za prijem u Partiju, a koga za SKOJ? Kako su drugarice podnijele ofanzivu? I još mnoga druga pitanja postavio mi je drug Voja, pitanja kojih se ja ne sjećam ili ih u stanju u kojem sam bila nisam ni shvatila. Znam da sam mu objašnjavala brojno stanje čete — da li sam mu govorila tačne cifre ili ne, to ne znam — sjećam se da sam izgovarala neke brojeke. Zatim mi je Vojo, na momente i uz prekid, govorio kako treba organizovati rad u četi, kako osposobljavati članove Partije za odgovorne zadatke, kako čuvati kadrove a posebno — kako razvijati drugarstvo.

Čitav ovaj dijalog se odvijao na momente, kada smo dolazili svijesti, ali smo se ponašali kao da se sastanak biroa održavao u najnormalnijim uslovima. Sjećam se da se tada Vojo mnogo znojio jer je imao i slabo srce. U Majkić Japri smo smješteni u odvojena bolnička odjeljenja. Ne sjećam se koliko dugo sam ležala, ali u jednom intervalu svijesti upitala sam jednu od bolničarki za Voju. Nisam dobila odgovor već me je bolničarka izvela u dvori-

šte i pokazala sanduk u kome je bilo mrtvo tijelo našeg Voje. Srce nije izdržalo.

Opisati te momente kada se gubi omiljeni i divan drug u ratu je nemoguće, pogotovo osjećanja čovjeka u stanju u kojem sam ja bila. Da li sam se održala na nogama i kako sam se vratila u sobu ne znam. Tu sam izgubila svijest i ničega se ne sjećam do polaska u Korčanicu.

Taj polazak to je bio opet momenat dolaženja svijesti, da bi kasnije, u Grmeču, nastupila duga agonija u kojoj sam provela ko zna koliko dana — to vjerovatno nikada neću saznati — boraveći skrivena i smještena pod zemljom u selu Tuk Bobija. Iz tog perioda se sjećam mojih pokušaja da izvršim samoubistvo od kojih su me odvracale riječi druga Voje da pred nama stoje još mnogi zadaci i da ne smijemo biti malodušni, da treba izdržati.

Eto tako je Vojo održao svoj posljednji sastanak, dođuše ne u punom sastavu bataljonskog biroa Partije, već u najtežim trenucima bolesti, misleći na zadatke Partije, na drugove borce — članove Partije. Umro je časno, za ideale kojima je žrtvovao sve, pa i život.

JELENA KADENIC

PREBOLIO SAM TIFUS U POKRETU

Aprila 1943. godine 4. bataljon se nalazio na Doljanima kod Bihaća. Jednog dana komandant bataljona Uroš Vujanović formirao je grupu od dvadeset boraca u kojoj su između ostalih, koliko se sjećam, bili borci Marko Kerkez, Janko Došenović, Jovo Durek, Branko Dotlić i ja. Zadatak grupa je bio da u rejonu između Bosanske Krupe i Bosanske Otoke prihvati ranjene i bolesne od tifusa, borce našeg 2. bataljona, koji su se odranije nalazili u Cazinskoj krajini. Krenuli smo sa Doljana preko Gorjevca, Hrgara, Suvaje i Srpske Jasenice u pravcu Bosanske Otoke. U toku marša u blizini Potkalinja osjetio sam da mi je iznenada pozlilo. Imao sam visoku temperaturu,

obuzela me je opšta malaksalost i veliki osjećaj za spavanjem. Odmah sam shvatio da sam obolio od tifusa pje-gavca. Međutim, nisam se dao, borio sam se protiv bolesti koja me je sve više osvajala. Bez obzira na stanje u kojem sam bio, maršovao sam uporno zajedno sa ostalim drugovima nastojeći da ne zaostajem iza jedinice. Drugovi Janke i Jovo su osjetili da mi nije dobro, pa su mi pomogli u pokretu.

Najzad smo stigli na cilj, prihvatili ranjenike i bolesnike i vratili se nazad do Potkalinja. Tu smo se pola dana odmarali i ručali. Iz Potkalinja krenuli smo istim putem za Doljane. U povratku me je sve više obuzimala nemoć, tako da sam se jedva kretao za kolonom. Na Hrgaru smo se odmarali i prenočili. Bilo mi je sve teže da se krećem. Sve je bila jača želja da legnem i da spavam. Održavala me je pri svijesti samo želja da pređemo cestu Bihać — Petrovac, kojom je prolazio neprijatelj. Kada smo prešli cestu i stigli na Gorijevac, potpuno iznuren i ne mogavši ni koraka dalje, legao sam ispod jednog drveta. Sjećam se da su mi drugovi Janko i Durek rekli: »Mi idemo, a ti idi za nama polako«. Sjećam se i toga da su mi htjeli i pušku uzeti da bi se lakše kretao, ali je ja nisam dao.

Ne znam koliko sam dugo pod drvetom spavao. Kada sam se probudio, vidio sam da sam sam. Svuda oko mene tišina i mir. Uzeo sam pušku i podupirući se njome produžio polako u pravcu Doljana. Od temperature i vaške se uznemirile, pa mi je to još više otežavalo da se krećem. To je više bilo teturanje nego hod. Pred očima mi se maglilo, pričinjaovao mi se izvor jer sam bio žedan. Najzad sam uspeo da se dovučem do jedne usamljene štale na ulazu u Doljane. Sunce se već spuštalo ka zenitu. Tu sam legao i ponovo zaspao. Ujutro kada je svanulo, onako iznuren i bolestan, žedan, ali okrepljen snom nastavio sam da pešačim tražeći svoju četvu. Najzad sam je našao. U međuvremenu drugovi su izvijestili štab bataljona da sam ostao iza kolone, pa su pošli da me traže. Međutim, mimoišli smo se. Kada sam stigao u četvu, odmah sam tražio vode i da me oišaju, jer sam imao dosta veliku kosu koja je bila puna vaški. Kada su me oišali, osjetio sam se preporođenim.

Sutradan sam sa još nekim bolesnicima-tifusarima prebačen u bolnicu koja se nalazila u Kestenovcu u Lici. Bolničarka Marta Kovačević, koja nas je sprovodila do bolnice, rekla mi je da cijela brigada kreće za Liku i Kordun. Poslije dva dana boravka u bolnici Marka Kovačević ponovo dovodi tifusare i saopštava mi da brigada sutra kreće za Liku. Uzeo sam svoje stvari i bez odobrenja bolničara Cvetka krenuo u svoj bataljon na Doljane. Stigao sam tačno na vrijeme za pokret. Svi su se čudili da ovako iznuren i bolestan krećem na daleki put. Međutim, želja da idem sa svojim drugovima bila je jača od bolesti. Maršovali smo od Doljana pravcem Kestenovac, Korenčko polje i Plitvička jezera. U Prisoju smo slavili Prvi maj 1943. godine, a noćili na Plitvicama.

FRANJO JELIĆ

I ČAŠA VODE BILA JE LIJEK

Posle četvrte neprijateljske ofanzive razboljela sam se od pjegavog tifusa. Vlasta Lenardić — Mažar i ja bile smo vrlo teški bolesnici. Visoka temperatura, a bez lijekova, iscrpila nas je toliko da smo bile potpuno nepokretne.

Ambulanta 8. krajiške brigade nalazila se u Srednjem Buboviku, u kući Plavanjaca. Jednog dana začula se pucnjava. U ambulantu je utrčao Slavko Odić i pozvao pokretne bolesnike da hitno sami izađu iz ambulante, jer je javljeno da neprijatelj nastupa iz pravca Bosanske Krupe. Nas dvije smo jedva govorile. Usta su nam bila pečena od temperature, a zubi gornje vilice kao da su bili zalepljeni za zube donje vilice. Zbog iznemoglosti trenutno sam bila skoro potpuno ravnodušna prema najavljenoj opasnosti i nerado sam prihvatila poziv da napustim ambulantu. Valjda radi toga iznenada me je Odić ubacio u neka zaprežna kola, koja su već bila u pokretu. U kolima sam povremeno dolazila k svijesti, pa sam za-

pazila poznatu mi drugaricu Anojku Černi u koloni, ispred kola u kojima sam se nalazila sa Vlastom Lenardić.

Stigli smo u Hašane i kolona je stala, pred nas je dotrčala partizanka Katica Dujmović. Donijela nam je vodu za piće, to je bio jedini lijek protiv visoke temperature. U prostorijama škole u Hašanima bila je tada smeštena bolnica. U njoj se kao težak bolesnik promrzlih nogu nalazio moj mlađi brat Zvonko Zivičnjak, borac 2. krajiške brigade. I ako obavješten da sam sa kolonom tifusara u prolazu kroz Hašane, zbog nepokretnosti nije mogao da dođe do prozora da me vidi, a ni sama nisam bila u stanju uspraviti se u kolima ne bi li bar ja njega vidjela. U takvoj prilici sam mimoišla brata, kojeg nisam vidjela od dana dolaska u partizane 1942. godine.

Ne znam kuda smo iza toga prolazili, ali pamtim da smo dovezeni u kolima do obale rijeke Une, preko koje smo prebačeni u Martin Brod, do tadašnje železničke stanice, u kojoj je bilo mnogo oboljelih od tifusa. U drugom dijelu prostorija ove zgrade bili su naši ranjenici.

Takođe mi je nepoznato gde su ovi ranjenici prebačeni iz ove zgrade. Oboljeli od tifusa zadržani su i dalje ovdje. Vodu za piće donosila nam je teško, ali ipak pokretna drugarica koju nisam poznavala. Hranu nismo tražili, ali smo zato stalno tražili vodu za piće.

Poslije izvjesnog vremena, po nas je došla partizanka Mira Konjević — Turić. Ona nas je povela u naselje Martin Brod. Ovdje sam u istoj sobi ležala sa Vlastom Lenardić — Mažar, Sadetom Čehajić, Rudijem Baumgartlom i s još nekim čija imena ne pamtim.

Veliku brigu i pažnju za nas teškim danima pokazala je imenovana drugarica Mira. Ona nam je ulivala nadu, umirivala nas i vodom napajala. Ovdje smo već počeli i hranu uzimati. Njezina briga i tople riječi bile su nam lijek za ozdravljenje, a i čaša vode bila je pravi lijek za tiTusara.

NADA ŽIVIČNJAK MOSTIČ

U BIHAĆU — TRENUCI NEIZVJESNOSTI

Polovinom marta 1943, 8. krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada vratila se u Podgrmeč sa Šator-planine, dokle je stigla povlačeći se sa ostalim jedinicama u Četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi ispred višestruko nadmoćnijeg neprijatelja.

Nakon povratka u Podgrmeč brigada je razmještena po bataljonima u selima: Vojevac, Suvaja, Vranjska Mosura i Radić. Drugi bataljon brigade nalazio se razmješten po kućama Mandića i Vojnovića u selu Vranjska Mosura.

Dan-dva nakon dolaska bataljona u selo Vranjska Mosura, poslije večere, pozvao me komandir čete Lazo Koludžija i saopštio da se zajedno sa Šabom Kozlicom odmah javim komandantu bataljona.

Primivši obavještenje od komandira čete, nas dvojica smo malo pritegli odeću i opasaće, uzeli svoje karabine i uputili se u štab bataljona, koji se nalazio u neposrednoj blizini naše čete.

Ušli smo u kuću Mile Mandića, gdje nas je dočekala grupa »bataljonskih« kurira, naših poznanika. Sve su to bili stari ratnici, hrabri i poznati borci u bataljonu i u brigadi. Rekli smo im da treba da se javimo komandantu bataljona. Jedan od kurira ušao je u sobu da nas najavi i ubrzo izašao dajući nam glavom znak da uđemo.

Uđosmo, ja naprijed a Kozlića za mnom, i stadosmo jedan kraj drugog, odmah pored vrata. U sobi se nalazio cio štab bataljona: komandant Miloš Balać, komesar Pero Gazivoda i zamjenik komesara Zaim Dizdarević Zajko. Nas dvojica u stavu mirno htjeli smo da vojnički pozdravimo i da raportiramo, ali nas je u tome preduhitrio komandant Balać. Ustao je iza stola i prišao nam smiješeći se na njemu svojstven način. Rukovali smo se. Poslije pozdrava i razmjene nekoliko prigodnih rečenica, interesujući se da li smo umorni i gladni, komandant bataljona obratio nam se rečima: »Prema neprovjerenim podacima, kojim raspolaže štab brigade, u Bihaću se nalaze veoma slabe neprijateljske snage. Ako se ovi podaci potvrde kao tačni, planirano je da brigada iduće noći izvrši napad i oslobodi Bihać«. U razgovor se umiješao i kome-

sar bataljona, naglašavajući svaku izgovorenu riječ: »Oslobodenje Bihaća u ovom trenutku bilo bi od ogromnog vojničkog i političkog značaja«. Komandant Balać je nastavio: »Vas dvojica treba da uđete u Bihać, da prikupite podatke o neprijateljskim snagama i da naredne noći, najkasnije do ponoći, podnesete o tome izvještaj«. Obraćajući se meni komandant bataljona je produžio: »Tebe određujem za vođu patrole. Od podataka koje vi prikupite zavisi da li će brigada krenuti u napad. Brigada će vas čekati slijedeće noći na Grabežu«. Zatim je skinuo sa čiviluka svoj automat, njemačkog porijekla, koji mu je za vrijeme marševa, bilo da je išao peške ili jahao na konju, uvijek visio na grudima, i pružio ga meni da se njime poslužim na ovom zadatku.

Napustili smo štab bataljona bez pitanja i dodatnih objašnjenja. Komandant bataljona jasnim i jednostavnim riječima govorio je o zadatku, tako da se tu nije imalo još šta da pita, objašnjava.

Bio sam ispunjen ponosom i gordošću zbog povjerenja koje mi je ukazano i posebno podstaknut gestom komandanta bataljona koji mi je »pozajmio« svoj automat. U tom momentu nisam uopšte razmišljao o težini i složenosti primljenog zadatka.

Pošto smo bili udaljeni od Bihaća oko 30 km, na brzinu smo se dogovorili da sljedećeg dana rano izjutra krenemo ka Bihaću. Obavijestili smo komandira čete o zadatku, a sa dežurnim iz čete dogovorili se da nas probudi u 3 sata poslije ponoći. Zatim smo otišli u štalu na spavanje.

Sljedećeg dana, već oko 4 časa izjutra išli smo od Vranjske Mosure i približavali se zaseoku Kovačevići u Malom Radiću, odakle smo produžili put iznad Velikog Radića — preko poljana, brda, pored jezera i preko Martinjca. Toga dana, rano po podne, stigli smo ispod Kozišana, krajnjeg sjeverozapadnog ogranka planine Grmeč. Umorni i gladni od napornog pješaćenja, približili smo se Bihaću svega na nekoliko kilometara. I upravo u tom regionu, u toku noći, poslije izvršenog zadatka treba da nađemo bataljon i brigadu i da podnesemo izvještaj o rezultatima našeg izviđanja.

Sve vrijeme puta Kozlića i ja diskutovali smo i kombinovali kako da što uspješnije i lakše izvršimo postavljeni zadatak. Od mnogih varijanata koje smo uz put razmatrali složili smo se da je najrihvatljivije jedno rješenje: bili smo sigurni da je neprijatelj isturio dio svojih snaga van grada radi sopstvenog obezbjeđenja i zaključili da se te snage mogu nalaziti na položajima u selu Vinici, Cekrlijama i Bijelom Brdu. Zbog toga je trebalo izbjeći susret sa neprijateljskim jedinicama i neopaženo proći kroz njihove položaje. Problem koji se nametao i za koji je trebalo naći zadovoljavajući odgovor bio je u tome kome se obratiti u Bihaću za tražene podatke i kako ih prikupiti. Drug Kozlića bio je rodom iz Bihaća. Odmah poslije oslobođenja novembra 1942. g. dobrovoljno je stupio u NOV i POJ. U brigadi se nalazio od njenog formiranja. U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi prošao je sa brigadom put do Sator-planine, Trubara i nazad do Podgrmeča. Odvažan i hrabar, bio je omiljen u četi i bataljonu. Međutim, zbog mogućnosti da se otkrije naše prisustvo u Bihaću i eventualnih posljedica za porodicu druga Kozliće odbacili smo mogućnost da nekog iz te porodice angažujemo na prikupljanju podataka. Uzimajući u obzir sve okolnosti morali smo naći drugo rješenje.

Padom mraka, koristeći se gustim rastinjem i dosta hladnim vremenom bez snežnog pokrivača, uspjeli smo neopaženo da prođemo između neprijateljskih jedinica i milicije, koje su se nalazile u selu Cekrlijama i na Bjelom Brdu. Poslije prolaska kroz neprijateljske položaje, krećući se oprezno, nastavili smo put u pravcu Ružice, koja se nalazi na istočnoj ivici Bihaća.

Sjetio sam se da sam se preko veza, koje je moja porodica od ranije povremeno održavala sa porodicom Dujmović na Ružici, upoznao sa Filipom »Pipinom« i članovima njegove porodice. »Pipina« je kao omladinac bio simpatizer, a kasnije je aktivno sarađivao sa NOP. Zato sam odlučio da do traženih podataka o neprijateljskim snagama u Bihaću dođem preko »Pipine«.

Do kuće Dujmovića stigli smo nešto poslije 9 časova uveče. Dogovoreno je da ja idem u kuću, da obavim razgovor sa ukućanima, da dođem do što potpunijih podataka o neprijatelju i da pokušam da nabavim nešto od

hrane, jer od prethodne večeri nismo ništa jeli. Drug Kozlića je ostao sa južne strane ispred kuće radi osmatranja okoline i moje zaštite.

Zbog predostrožnosti skinuo sam sa opasača dvije ručne bombe, odšrafio ih i stavio u džepove mog kratkog kožnog kaputa. Isto tako, okačio sam njemački automat oko vrata, kao što je to uobičavao moj komandant bataljona, tako da je visio preko grudi. Koristeći se stranicama seoskih kola, koje su mi poslužile kao merdevine, umjesto na vrata popeo sam se do prozora i zakucao nekoliko puta. Prozor se najzad otvorio i na njemu se pojavio Stipe Dujmović, otac »Pipine«, pitajući me ko sam i šta tražim. Ne upuštajući se u razgovor uskočio sam kroz prozor u sobu.

Ušavši unutra predstavio sam se ko sam i odakle dolazim i tražio »Pipinu« da s njim razgovaram. Na žalost, »Pipina« nisam našao. On se kao težak plućni bolesnik u tom trenutku nalazio u bolnici, na drugom kraju grada.

Stipe Dujmović bio je iznenađen mojim prisustvom, vidno uzbuđen i gotovo uplašen. Više puta me pripitki-vao odakle sam, čiji sam i da li sam ja zaista partizan. Valjda u namjeri da se u to uvjeri i bolje vidi htio je da upali lampu, ali mu ja to nisam dozvolio. Počeli smo konačno razgovor o neprijateljskim snagama u Bihaću, njihovom ponašanju u gradu i eventualnim namjerama. Pokazalo se da je Stipe odlično informisan o stanju kod neprijatelja. Svakodnevno se kretao među neprijateljskim vojnicima, a toga dana na sat prije našeg dolaska vratio se kući. Prema dobijenim obavještenjima, što je u osnovi bilo tačno, grad je pun neprijateljske vojske. U gradu se nalazio i izvjestan broj njemačkih tenkova i dosta artiljerije. Neke ustaške jedinice pristigle su u grad u toku dana, ali su bile nepoznate njihove dalje namjere.

Osim toga, Stipe je govorio i o neprijateljskoj propagandi u gradu, koja uporno tvrdi da su partizanske jedinice uništene na Neretvi, da je 8. brigada uništena, a njen komandant Hamdija uhvaćen prije nekoliko dana i da se nalazi u Bihačkoj kuli...

Dok smo nas dvojica vodili razgovor sve jasnije se čula lupa konjskih kopita i škripa točkova na cesti koja iz Bihaća pored kuće Dujmovića vodi za Grabež i Radić.

Iz sobe, kroz prozor, na rastojanju ne većem od 50 metara, prema horizontu dobro su se vidjele topovske cevi, po dva para upregnutih konja, kao i artiljerijske kare na kojima se nalazila municija. Bilo je jasno da neprijateljska artiljerija ide na posijedanje položaja u selo Vinicu.

Trebalo je što prije obavijestiti brigadu. Rešio sam da napustim kuću. Zamolio sam domaćina da mi da nešto od hrane, što je on predusretljivo učinio, očigledno zadovoljan što ću uskoro otići. Dao mi je pozamašan komad kukuruze, koja je još bila topla. Odmah sam je stavio u torbicu. Dao mi je i komad suve slanine, koju je uzeo iz nekog ormara. I upravo u momentu kada sam iz njegovih ruku uzimao slaninu, ispred kuće, na mjestu gde je ostao Sabo Kozlića u kratkim razmacima opaljena su tri pušćana metka jedan za drugim.

Ne znam šta je bilo sa slaninom, niti kako sam izašao iz kuće. U pognutom stavu pretrčao sam dvorište, držeći u rukama odšrafljene bombe, spreman svakog momenta da ih aktiviram. Cim sam izašao iz dvorišta, primjetio sam u jarku pored ceste, na mjestu gde sam ga i ostavio, Kozliću. Punio je pušku. Kada me je ugledao žurno je ustao i rekao mi: »Hajdemo«. Nije bilo vremena za bilo kakav razgovor. U trku smo krenuli ka Bjelom Brdu, a zatim nazad između neprijateljskih rovova, istim putem kojim smo i došli. Sa Bijelog Brda, iz Cekrlija i Vinice čula se rijetka pušćana paljba, povremeno izmiješana sa kratkim mitraljeskim rafalima i praćena svetlećim raketama.

Tek kada smo prošli neprijateljske rovove na Bjelom Brdu prestali smo trčati. Bili smo potpuno mokri od znoja. Dugo vremena išli smo jedan pored drugoga, čuteći, jer od velikog zamora nismo uspjeli da izgovorimo ni jednu riječ. Najzad, progovorio je Sabo. Pita me da li sam štogod pribavio za jelo. Sjeli smo na kamenje. Vadeći iz torbice kukuruza, na moje iznenađenje i veliku radost utvrdio sam da je tu i slanina. Podijelili smo kukuruza i slaninu na jednake dijelove i dobro se najeli poslije više od dana gladovanja. U međuvremenu Šabi sam kratko prepričao podatke do kojih sam došao, a on meni kako je ustaška patrola jednostavno na-

gazila na njega. Nije imao drugog izlaza — morao je otvoriti vatru pretpostavljajući da ću ja to čuti.

Poslije kraćeg odmora i večere krenuli smo u ranije dogovorenom pravcu. Uskoro, zapazili smo mnogobrojne vatre na Grabežu, koje su nekako bile grupisane. Bilo je jasno da naša brigada, raspoređena po bataljonima, čeka izvještaj o neprijateljskim snagama u Bihaću. Poslije referisanja komandantu bataljona i komandantu brigade odlučeno je da brigada te noći ne ide u napad na neprijateljsko uporište oko Bihaća.

STEVO TRTICA

PODVIK JEDNOG SKOJEVCA

Osma krajiška brigada, noću 23/24. maja 1943. napala je neprijateljsko uporište u selu Bučici, nedaleko od Gline. Poslije žestokog otpora neprijatelja, bataljon se morao povući u jedno naselje ispod jedne guste zelene šume. Naša treća četa 3. bataljona nalazila se u tom naselju pored puta koji je vodio prema Glini. Pored uobičajenog obezbijeđenja prema neprijatelju, četa je dobila zadatak od komandanta bataljona Dane Agbabe da uputi patrolu od tri borca sa zadatkom da uhvati vezu sa našim bataljonom koji se nalazio na osiguranju prema Glini i da mu prenese naređenje štaba brigade da se odmah povuče. U patrolu su bili određeni Dušan Janković, sedamnaestogodišnji omladinac — skojevac iz Založja kod Bihaća u ulozi vođe patrole i još dva borca čijih se imena ne sjećam. Pajžrola je uzela vodiča iz sela i krenula cestom prema Glini. Iznenada se patrola susrela sa neprijateljskom grupom koja se kretala na biciklima. Iznenađenog neprijatelja vođa patrole je pozvao na predaju i odlaganje oružja. Ostala dva borca zauzela su položaj u šumi iznad puta. Iznenađeni i zaplašeni neprijateljski vojnici su jedan po jedan silazili sa bicikla, skidali puške sa vrata i odlagali ih na gomilu. Razoružavši 5 neprijateljskih vojnika vođa patrole je jednog borca poslao na bi-

ciklu da izvijesti četu o uspjehu, a drugi je zajedno sa njim sprovodio zarobljenike. Dva zarobljenika su gurali bicikle (svaki po dva bicikla), a ostali su nosili oružje.

Ova akcija podsjetila me je na skromnog, hrabrog, neustrašivog skojevca, puškomitraljesca i bombaša iz moje čete Dušana Jankovica.

ESAD BERBEROVIĆ

O BORBAMA 1. CETE 4. BATALJONA

Marta 1943. vratio sam se sa Šatora u Podgrmeč, tačnije u selo Radić. U Radiću se nalazio 4. bataljon 8. brigade. Komandant 4. bataljona u to vrijeme bio je Uroš Vujanović.

Prva četa ovog bataljona držala je u ono vrijeme položaj na cesti koja vodi od Bosanske Krupe preko Radića i Grabeža za Bihać. Njemačko-ustaške jedinice su često sa manjim snagama izlazile iz Bosanske Krupe i izviđale ove terene. Jednog dana neprijatelj je sa jačim snagama krenulo iz Bosanske Krupe cestom preko Radića i napao položaj 4. bataljona. Prva četa je primila borbu oko 8,00 časova ujutru. Borba je trajala do 11,30 časova. Nijemci su minobacačima i mitraljezima tukli po položajima 1. čete. Komandir čete Mikailo Knežević je naredio da se položaj ne smije napustiti i dozvoliti da neprijatelj prođe cestom za Bihać. U ovoj borbi se kao puškomitraljezac istakao Nikola Kerkez. Neprijatelj je u ovoj borbi imao jednog mrtvog i dva ranjena vojnika. U 1. četi su ranjeni Ivanka Perković i Božo (Riste) Pili-pović.

Drugog dana bataljon je prebačen, a sa njim i naša četa na položaje iznad Perišića zidova. Ovdje smo ostali četiri dana držeći položaj na cesti koja vodi iz Bosanske Krupe za Krupsku Suvaju prema Krnjeuši. Četvrtog dana neprijatelj iz Bosanske Krupe je jakom vatrom artiljerije po našim položajima i jačim pješadijskim snagama odbacio naš bataljon prema planini Grmeču. Sutradan je ba-

taljon izvršio pokret prema Jasenici. Prva četa se kretala u prethotnici. Na čelu kolone je bila 1. desetina 1. čete. Padala je sitna prolećna kiša. Noć je bila dosta mračna. Ja sam bio na čelu prethodnice kada smo došli u jedan zaselak. Za mnom je išao drug čijeg se imena ne sjećam. Znam da je pričao da je bio u žandarmima i da je rodom iz Radića. Rekao mi je: »Čekaj da ja prođem naprijed!« Propustio sam ga. Nismo išli ni desetak koraka, a on je upao u bunar u kojem nije bilo vode, slomio je kundak od puške i rebra.

Položaj smo držali iznad Jasenice. Komandir čete me je sa jednom desetinom uputio iznad sela Lastve u izviđanje i prikupljanje podataka o kretanju neprijatelja koji je logorovao u Krnjeuši. Zadatak je bio da prikupim podatke o tome kuda idu i kojim pravcem se kreću. Uglavnom su se kretali teretnim kamionima iz pravca Bosanska Krupa preko Krnjeuše za Bosanski Petrovac. Nijemci i ustaše, koji su logorovali u Krnjeuši, često su izlazili po dvojica-trojica radi pljačke u obližnjim selima oko Krnjeuše. Uglavnom su pljačkali svinje, goveda i ovce. Ovu pljačku su prikazivali kao plijen i otmanje od partizanskih jedinica.

Na ovom terenu ostao sam dva dana i jednu noć u selima Lastve, i Rakovica. Poslije povratka u bataljon sreo sam Rahmiju Kadenića koji me je lijepo prihvatio u jednoj seljačkoj kući gdje sam mu usmeno podnio iscrpne podatke i moja zapažanja o neprijatelju.

Poslije dva-tri dana bataljon se vratio za Krupsku Suvaju, a zatim preko Grmeča za Hrgar. Na ovom putu sam prihvatio Milana Pjevića koji je obolio od tifusa i doveo ga u selo Hrgar.

KOŠTA KERKEZ

KAKO SAM DOŽIVIO JEDNO SUĐENJE

U aprilu 1943. godine 8. krajiška brigada bila je razmještena u selima: Kestenovac, Gornji i Donji Štrpci, a štab brigade u s. Gornji Štrpci na lijevoj obali rijeke

Une. Jedinice brigade su se sređivale poslije napornih borbi u 4. neprijateljskoj ofanzivi i pripremale za polazak u sastav Unske operativne grupe na teren Korduna i Banije. Ja sam se tada nalazio na dužnosti komandira mitraljeskog voda u Pratećoj četi brigade.

Jednog dana, datuma se ne sjećam, u Prateću četu je došao kurir štaba brigade i tražio me da mi preda neku poštu. Otvorio sam pošiljku koja je bila u vidu cedula, presavijena i zapečaćena u kojoj je po prilici pisalo: »Beronja, ti si određen za člana Privremenog vojnog suda pri štabu brigade, dođi odmah u štab, imamo da rešimo dva slučaja. Nikom ne smiješ reći za ovu tvoju privremenu funkciju jer to je tajna, komesar brigade Avdo Cuk, s. r.«.

Prije polaska javio sam se u komandu čete. Komesar Prateće čete Milovan Pilipović pitao me je zbog čega idem u štab. Ja sam mu rekao da mu ne smijem reći razlog. Pošto je na tome insistirao, u šali sam mu pripretio da me se čuva jer da sam postao zvjerka. Na to mi je Milovan rekao: »Zar tako!« — i poslije te pošalice krenuo sam u štab gdje sam se javio komesaru brigade.

Kod komesara sam zatekao komandanta 1. bataljona Savu Kesera. Pošto nas je ponudio da sjednemo saopštio nam je slijedeće: »Drugovi, pošto je naša brigada privremeno odvojena od matične 4. krajiške divizije, po postojećim uputstvima, mi imamo pravo, ako je to potrebno, da formiramo Privremeni vojni sud. Za formiranje tog suda momentalno se ukazala potreba. Predsjednik suda sam ja, ti Kesar si prvi član a ti Beronja, drugi član toga suda. Danas imamo da riješimo dva slučaja, jedan slučaj dezerterstva i jedan slučaj krađe«.

Potom nas je komesar brigade Avdo Čuk upoznao sa slučajem dezerterstva iz jedinice borca Huseina Omića. Omić je dezertirao i pošao u Bihać. Narodna straža iz s. Račića ga je uhvatila, sprovela stražarno i predala štabu brigade. Poslije toga nas je komesar upozorio da budemo objektivni i pravični u davanju prijedloga i pri razmatranju svakog slučaja ponaosob. Zatim je naredio da stražar uvede u prostoriju Huseina Omića. Pošto je uveden u sobu, postavio mu je komesar brigade pitanje, šta je radio, zašto je pobjegao iz svoje jedinice i kuda je

pošao. Na komesarovo pitanje Husein nije davao odgovor, ćutao je, zamuckivao i nikako da odgovori na postavljeno pitanje. Komesar je poslije toga počeo oštrijim tonom postavljati pitanje, ali odgovora nema. Na to sam predložio komesaru da Omića udalji kako bih iznio jedan prijedlog. Pošto je Husein izašao, predložio sam komesaru i Savi Kesaru da me puste da ja nasamo s njim razgovaram, da vjerujem da će on meni sve priznati. Pristali su. Izveo sam Omića iza kuće u jedan šljivik i pitao ga kakvo ima mišljenje o meni i da li sam mu se ja nekad zamjerio. Odgovorio je da me voli kao oca i da mu se nikad nisam zamjerio. Na pitanje da li ima u mene povjerenja odgovorio je potvrdno. Upitao sam ga da li bi htio meni priznati pravi razlog dezerterstva iz Prateće čete. Na ovako postavljeno pitanje odgovorio je da je pošao u Bihać da se najede i da je više gladan nego sit i drugi razlog — da se spasi od bolesti — tifusa. »To su razlozi i nikakvih ja« — rekao je — »nisam imao drugih namjera«.

Na to sam ga zapitao šta bi radio u Bihaću kada bi ga ustaške vlasti prisilile da ponovo stupi u njihovu vojsku da li bi on to učinio. »Ne bi pristao da se ponovo obučem« — reče. Na moju primjedbu da mora to učiniti ili bi ga ustaška vlast streljala rekao je: »Pa, ako bi morao ja bi se obukao ponovo i pošao u njihovu vojsku, ali bih prvom prilikom ponovo pobjegao u partizane«. Dodao sam: »Da li bi ti to Omiću učinio, to je veliko pitanje?« Na to on odgovara: »Bih, družo vodniče, sina mi«. Ja i Omić završili smo razgovor i zatim sam mu rekao da sada, kada bude pozvan u prostoriju u kojoj smo bili, sve ovo ispriča kako je pričao i meni.

Ušli smo u kuću. On osta na hodniku sa stražarom, a ja uđoh u sobu kod Avde i Save i ispričah im šta mi je Omić rekao. Zatim je ponovo uveden u sobu i komesar mu je ponovo postavio pitanje šta ima da nam kaže i ispriča zbog čega je pošao u Bihać. Omić je sve ispričao kao što je rekao i meni.

Naređeno je stražaru da Omića izvede u hodnik kuće, a komesar je postavio pitanje meni i Savi Kesaru: »Evo, drugovi, čuli ste izjavu Omić Huseina. Šta vi mislite kakvom kaznom da ga kaznimo?« »Ajde reci ti Beronja šta misliš i za koju si kaznu?«

»Omić je probao bjekstvo iz svoje jedinice u Bihaću i sprečila ga je narodna straža, uhvatila i sprovela u jedinicu. Ako je Omić riješio da pobjegne, on će pokušati ponovo i bojim se da će uspjeti da nam pobjegne. Da se to ne bi desilo, ja predlažem najstrožu kaznu«. Komesar na to dodade: »Znači ti predlažeš da se strijelja?« Odgovorio sam potvrdno. Kesar je podržao moj prijedlog i obrazloženje zbog čega sam za najstrožu kaznu.

Pošto smo ja i Sava Kesar dali svoje mišljenje^ komesar brigade je uzeo riječ i rekao da pri donošenju odluke o kazni treba biti obazriv; da na brzinu izrečena kazna može imati i negativne posljedice i obrnuto, da vaspitno djeluje. Mišljenja je da bi politički više dobili ako ga ne strijeljamo. Zatim je rekao: »Molim vas, drugovi, nemojte pomisliti da ja možda oću da zaštitim Omića već kad ovo govorim mislim na posljedice.« Prihvatili smo komesarovo mišljenje kao pravilno i povukli smo naše prijedloge za najstrožu kaznu. Potom je komesar brigade Avdo Ćuk dao svoje mišljenje o kazni i predložio da Huseina Omića kaznimo skidanjem petokrake i da ga razoružamo. Kada se popravi, ima sam da se naoruža u borbi,^da ga iskritikujemo i da mu ukažemo na njegovu slabost i malodušnost. »To će, mislim, biti za njega dovoljna kazna«. Ponovo je pozvan u prostoriju i komesar mu je saopštio kaznu i iskritikovao ga. Rekao mu je da ga sačeka na hodniku. Obratio se meni: »Beronja, ti ćeš Omića povesti sa sobom u tvoj vod i za njega si mi odgovoran. Pazite kako se ponaša, ne dozvolite da ponovo pokuša nešto slično!« Nije mi bio po volji taj prijedlog i odluka, ali nisam smio proturiječiti komesaru brigade.

Prešli smo na rješavanje drugog slučaja — slučaja krađe. Komesar brigade je pročitao dopis komesara 3. bataljona, koji je poslao komesaru brigade i u kojem predlaže da se ovaj borac strijelja zbog krađe za primer ostalima. Potom je komesar brigade rekao: »Drugovi, radi se o borcu od 14 do 15 godina starosti. U dopisu komesara 3. bataljona stoji da je ovaj borac noću, dok je njegova četa spavala, izvukao svome drugu iz ranca pršutu, odsekao komad i najeo se, a ostatak ponovo vratio u ranac borca čija je pršuta.«

Pošto nas je komesar brigade upoznao sa sadržajem pisma komesara 3. bataljona, odmah je dodao: »Videćete, drugovi, radi se o djetetu koje još miriše na majčino mlijeko i komesar bataljona predlaže da dijete strijeljamo. Ovaj komesar nije svjestan da se čovjek odgaja 20 godina i koliko nam je svaki borac potreban. Mišljenja sam da se borci ne mogu tek tako strijeljati. »Vidite drugovi«, — nastavio je komesar — »ovaj mali koliko je lopov, toliko je i pošten. On nije ukrao cijelu pršutu već samo jedan dio, a ostatak vratio u ranac borca čija je pršuta. Nije nepošteno ni od ovog borca koji je u rancu držao cijelu pršutu i nije je podijelio sa drugovima.« Komesar je zatim iznio svoje mišljenje: da pozovemo tog borca unutra, da ga iskritikujemo i ukažemo mu da u našoj partizanskoj vojsci nije dozvoljena krađa, da se to strogo kažnjava i da ovo nije smio učiniti i iz tuđeg ranca krasti šunku. »Odmah da vam napomenem« — rekao je komesar brigade Avdo Ćuk — »ovaj borac ne može se vratiti u 3. bataljon iz kojeg je poslat sa prijedlogom da ga strijeljamo zbog krađe za primjer ostalim borcima«. Poslije ove napomene komesara brigade Ćuka uzeo je riječ Savo Kesar? »Kada ste družu komesaru obavezali Beronju da vodi u svoj vod Huseina Omića i da je odgovoran za njega, dajte meni ovog borca i ja ga vodim u 1. bataljon sebi za kurira.« Komesar se s tim složio.

Potom je ovaj borac uveden u prostoriju u kojoj je sud zasjedao. Sve je iskreno priznao, da je zaista noću dok je četa spavala iz ranca svog druga odsekao pršute jedan komad i pojeo, jer je bio gladan. Komesar mu je zamjerio, iskritikovao ga i strogo mu podvukao da se time više ne bi smio baviti i ukazao mu kako se strogo kažnjava za krađu, ali da smatramo u odnosu na njegove godine starosti da je to nesvjesno učinio i da smatramQ da se to kod njega neće više desiti.

Pošao sam iz štaba brigade u Prateću četu i sa sobom poveo Huseina Omića. Ipak je kasnije Omić poslat iz Prateće čete u 2. bataljon i raspoređen u 2. četu tog bataljona. Početkom avgusta 1943. godine ja sam iz Prateće čete prekomandovan u 2. bataljon i postavljen za komandira 2. čete ovog bataljona. Tamo je bio Omić puškomitraljezac na »šarcu«. Kasnije je bio primeran borac

i među najboljim puškomitraljescima. Hrabro je poginuo 13. novembra 1943. godine prilikom napada na neprijateljsko uporište »Čardak« kod Bosanske Krupe.

STOJAN BERONJA

NAŠ PRVI 1. MAJ

Prvog maja 1943. stigli smo na Plitvička jezera. Prije toga odmarali smo se, oporavljali i liječili u Podgrmeču, ali ožiljci, zadobijeni u 4. neprijateljskoj ofanzivi, još su bili svježi. Dosta nas je promrzlih stopala i ušiju, oronulih od prebolovanog pjegavog tifusa, a svi smo bili iscrpljeni od zime, gladovanja, nesanice i napornih marševa i borbi u toku ofanzive.

Iznurene borbe je postepeno zahvatala živost, postajali su veseliji i pokretniji. Stvarala se praznična atmosfera. Brigada se postrojila, u stvari okupila na zbor i »na mjestu voljno« slušala izlaganje Blaže Đuričića, zamjenika političkog komesara odnosno partijskog rukovodioca brigade. On nam je govorio o značaju međunarodnog praznika rada Prvog maja, o revolucionarnom radničkom pokretu, o oktobarskoj revoluciji i prvoj zemlji socijalizma, o ciljevima naše narodnooslobodilačke borbe pod rukovodstvom KPJ i druga Tita. I mi smo, eto, u ambijentu Plitvičkih jezera, usred te prirodne ljepote, koju tada nismo toliko ni primjećivali, slobodno proslavili, u sastavu 8. krajiške brigade, naš prvi Prvi maj.

Odmor u Podgrmeču bio je za nas, prije svega, fizički oporavak, a ovu prvomajsku proslavu doživjeli smo kao nešto sasvim novo, neuobičajeno, kao psihičko osvježenje i moralno okrepljenje za predstojeće napore i borbe na trnovitom putu do pobjede i slobode.

BOŠKO KECMAN

BORBA 2. BATALJONA U SELU JAVORANJ

Poslije kraćeg boravka i borbe u Mirića klanecu 2. bataljon je krenuo iz sela Vranjska Mosura za Baniju da bi, raspoređen u selu Gage, držao položaj prema Dvoru na Uni.

Poslije ofanzive, krajem aprila ili početkom maja 1943. godine, moja desetina (komandir desetine je bio Nikola Štrbac iz sela Suvaja) je jedne noći upućena na položaj u selo Javoranj. Ujutro, oko 10,00 časova, iz Dvora na Uni naišlo je tridesetak neprijateljskih vojnika. Komandir desetine odmah je poslao patrolu da izvijesti štab bataljona. Desetina se neprimjetno povlačila i pratila pokret neprijatelja. Iz šume pored sela imali smo dobar pregled. U selu nije bilo mnogo naroda, a i ono što je bilo odmah je izbjeglo kada je primjećen neprijatelj.

Ubrzo je stigao bataljon i mi smo komandanta bataljona upoznali o jačini i rasporedu neprijateljskih vojnika, koji su se, ušavši u selo, po dvojica-trojica rasporedili po kućama. Komandant je odmah rasporedio bataljon za napad. Trebalo je da napadnemo na znak rakete. Moja desetina dobila je zadatak da napadne jednu usamljenu jednokatnicu u kojoj su bila tri neprijateljska vojnika. Na sprat su vodile vanjske drvene stepenice, a gore je bio drveni hodnik. Pored kuće se nalazio jedan mali drveni objekat (letnja kuhinja).

Naša desetina se približila kući na nekih 100 metara. Neprijateljski vojnici su pružali otpor. Komandir desetine naredio je da svi pucamo u prozore, a mene i, čini mi se, Milorada Gaka iz sela Ivanjska uputio je da se prebacimo do kuće i bacimo bombe kroz prozore. Najprije sam se ja prebacio do letnje kuhinje, a za mnom i Milorad. U tom trenutku na nas je bačena bomba sa drvenom drškom. Mi smo to primijetili i zaklonili se za čošak objekta. Milorad je kroz dim skočio do same kuće i kroz prozor ubacio bombu. Kada je bomba eksplodirala, ja sam ustrčao uza stepenice i udario po vratima. U tom trenutku čuo sam glas njemačkog vojnika koji je odškrinuo vrata i obje ruke ispružio napolje. Istovremeno je i Milorad dotrčao do mene. Zarobili smo njemačkog vojnika. U to je i sva desetina izbila pred kuću. Tada smo primijetili

da je naš zarobljenik oficir, vjerovatno komandir voda. Naš desetar Nikola znao je pomalo njemački, pa je ispitivao zarobljenog oficira o vojnicima u kući. Odgovorio je da su unutra jedan ranjen i jedan mrtav. Komandir desetine je sa nekoliko boraca ušao u kuću. Pokupili su oružje i opremu. Zarobljenog oficira sproveli smo u bataljon. Dok je naša desetina izvršavala ovaj zadatak, bataljon je bez gubitaka zauzeo cijelo selo i zarobio gotovo sve njemačke vojnike.

MIRKO KOVAČEVIĆ

NAPAD NA BUCICU 24. MAJA 1943.

Naš 1. bataljon, u samu noć, našao se u velikoj šumi. Išli smo i negdje oko pola noći, a možda i kasnije kolona se zaustavila. Tu smo prilično dugo čekali i poslije izvesnog vremena preko veze javiše da komandiri vodova pođu naprijed. Bio sam komandir 2. voda, pa mi nije bilo daleko čelo gdje se nalazio komandir čete. Obavješteni smo da idemo u napad na Bučicu. Dugo smo išli, ali iz šume nismo izlazili i tek pred samu zoru naša četa se nađe na ivici šume. Naselje Bučica se dobro primjećivalo, a i borba na suprotnoj strani grada se dobro čula. Tamo su napadale neke jedinice sa Banije. Dobili smo zadatak i odmah krenuli u napad.

Naš vod je napadao preko brisanog prostora. Zemljište je bilo pod livadom, a neposredno ispred naselja je bila velika njiva sa pšenicom. Za polumraka stigli smo na oko stotinu metara ispred naselja, gdje se posebno isticala crkva sa velikim tornjem. Borba je počela i ništa neobičnog nije bilo. Koristeći pšenicu išli smo naprijed ne prezajući mnogo od neprijateljeve vatre. Kada je naš streljački stroj stigao na pedesetak metara od naselja, počela je neravnomjerna borba — neprijatelj je bio u rovovima, a mi na brisanom prostoru u pšenici. Najprije smo mislili da nas tako preciznom vatrom tuku iz rovova. Međutim, brzo se pokazalo da nas direktno gađaju sa crkve-

nog tornja, i to sa dva puškomitraljeza. Već u početku borbe su nam nanijeli velike gubitke, čak nam je poginuo i komandir čete Vidosav Rakić. Iako smo učtkali neprijateljeve mitraljeze na tornju, zbog premoći neprijatelja i nepovoljnog položaja morali smo se povući. Pri povlačenju preko brisanog prostora morali smo izvlačiti ranjene i poginule, što je prouzrokovalo veće žrtve. Pošto nismo navikli na ovakve neuspjehe, a pogotovu gubitke u ljudstvu, bilo nam je teško. Borci su bili nerasploženi i istovremeno začuđeni šta se to sve dogodilo. Ovaj napad je trebalo da bude izveden u toku noći, ali do njega nije došlo jer nas nisu na vrijeme doveli pred naselje. Na četnoj konferenciji su kritikovani oni koji su bili odgovorni za ovo zakašnjenje.

GOJKO BESLAC

NAPAD 1. CETE 3. BATALJONA NA GORNJU BUČICU

Selo Gornja Bučica se nalazi na 35—40 km od Gline, na desnoj obali rijeke Kupe, gdje je prisutno blago ravničasto zemljište, a koje je većinom mestimično pošumljeno.

Selo Gornja Bučica je pored rijeke Male Golinje, sa istoka, a sa zapada je mala planina Kobiljača k. 215, i rijeka Kupa sa sjevera. Gornja Bučica je sa južne strane povezana putem sa Glinom kao i sa sjevera u pravcu Karlovca i Zagreba.

Vojna garnizonska posada u selu Gornja Bučica bila je od tri satnije 2. bojne 5. gorskog zdruga i jedne brdske artiljerijske baterije i minobacačke čete.

Posada je u slučaju napada mogla dobiti vrlo brze pomoć iz Gline i Topuskog, a istovremeno i iz drugih neprijateljskih uporišta, koja su gravitirala prema Gornjoj Bučici.

Sistem odbrane Gornje Bučice po svojoj konstrukciji je bio kružnog oblika, iskopane tranšeje u tri kružne

reda i povezane sa betonskim bunkerima, a pored toga je crkva i škola kao i jedan broj kuća pretvoren u najtvrdža uporišta u sistemu neprijateljske odbrane. Neprijatelj je na tornju crkve postavio nekoliko teških mitraljeza, puškomitraljeza i lakih bacača, sa reflektorima, tako da je imao odličan pregled u svim pravcima napada partizanskih snaga na ovo uporište.

Neprijatelj je oko uporišta postavio prepreku bodljikave žice a ispred nje minska polja.

Prema zapovijesti Štaba unske operativne grupe i štaba 8. brigade, 1. četa 3. bataljona sa ostale dvije čete dobila je zadatak da napadne uporište Gornja Bučica sa južne strane i u bližem zadatku ovlada otpornim tačkama u crkvi i kapeli, a u sledećem otpornom tačkom u školi.

Dvadeset drugog maja 1943. u 1. četi 3. bataljona održan je sastanak partijske ćelije. Sastankom je rukovodio Đukan Radošević, zamjenik komesara čete. Tom prilikom on je dao detaljna uputstva za napad na uporište i ukazao na zadatke članova Partije u tom napadu. Isto tako i sekretar aktiva SKOJ-a održao je sastanak aktiva SKOJ-a i istakao konkretne zadatke svim članovima SKOJ-a — strelcima, bombašima, puškomitraljescima i borcima koji su određeni da prave prolaze kroz prepreke od bodljikave žice.

Komandir čete Nikola Vujinović i Jovica Popović izvršili su smotru čete, pregled cjelokupnog naoružanja i provjerili borbenu gotovost čete za izvršenje borbenog zadatka.

Komesar 1. čete Luka Grbić je istog dana zajedno sa ostalim članovima komande čete održao četnu konferenciju i na istoj detaljno upoznao borce i rukovodioce sa političkim značajem borbenog zadatka.

Dvadesettrećeg maja 1943. svi komandiri odjeljenja, komandiri vodova i četa na čelu sa Štabom 3. bataljona izvršili su izviđanje neprijateljskih položaja.

Početak napada bio je određen za dan 24. 5. 1943. u 01.00 časova. Vodiči bataljona i četa do prednjeg kraja odbrane neprijatelja bili su mještani. Napad je otpočeo sa zakašnjenjem od 2 časa.

Po dolasku ispred prednjeg kraja neprijateljske odbrane, komanda čete je izvršila borbeni raspored po vodovima, odredila dvije grupe za prosjecanje prolaza u prepenci bodljikave žice i kad su prolazi bili gotovi, četa je krenula u napad. U toku jednočasovne borbe 1. četa je uspjela da ovlada prvom linijom odbrane neprijatelja i da nakon nekoliko juriša upadne u drugu liniju kružne neprijateljske odbrane. Međutim, neprijatelj je dobio pojačanje i snažnim protivjurišima, uz upotrebu lakih minobacača, tromblonskih pušaka, teških mitraljeza i puškomitraljeza sa tornja crkve uspio je da povрати grupu i prvu liniju odbrane i da četu povрати na liniju prednjeg kraja odbrane uporišta.

Komanda čete je sredila borbeni poredak čete i krenula u novi napad. Nakon nekoliko naizmjeničnih juriša čete i protivnapada neprijatelja u borbi prsa u prsa sa obostranom upotrebom ručnih bombi i drugih vatrenih sredstava i nakon još jednog časa žestoke borbe, 1. četa nije uspjela ovladati dijelom neprijateljevog uporišta i morala se povući na polazne položaje.

U jednom od poslednjih juriša na čelu 1. čete poginuli su: Nikola Vujinović — komandir čete, rodom iz sela Teočak, i Suro Kovačević puškomitraljezac. U ovoj borbi ranjeni su: Luka Grbić komesar čete, Đukan Radošević, pomoćnik komesara čete, Đuro Bogunović, puškomitraljezac, Mile Kovačević, borac i bombaš, Marčetić Ljubo, borac i bombaš, Dragan Jovičić, puškomitraljezac i Jovica Kovačević, puškomitraljezac.

Iz ove akcije mogu se izvući pouke da nije izvršen dobar izbor vodiča čete i bataljona i da je zbog toga napad čete i bataljona bio u zakašnjenju od oko 2 časa, da je neprijatelj prije napada saznao za pokret partizanskih jedinica i da je preduzeo sve mjere da se odbrani i da nanese što veće gubitke partizanskim jedinicama.

LUKA GRBIĆ
JOVICA POPOVIĆ

U PRATEĆOJ CETI

U 8. krajiškoj brigadi bio sam od početka februara do kraja maja 1943. godine u njenoj pratećoj četi. Učestvovao sam u svim borbama brigade u ovom vremenu od Podgrmeča preko Šatora, zatim ponovo u Podgrmeč, a zatim u Banjaluci. Uvijek i u najtežim trenucima s nama je bio naš narod. I zadnji zalogaj hleba davao je za svoju vojsku. Najteže je bilo u toku ofanzive, a i poslije nje po povratku u Podgrmeč. Poslije teških borbi i dugih marševa, naše borce napada tifus. Nije bilo hrane, sela popaljena, opljačkana i siromašna — ostala pusta.

Međutim našim dolaskom u sela, dolazi i narod, pa sela počinju da žive i da pomažu svojim borcima u granicama svojih mogućnosti.

Navešću samo jedan primer. U mjesecu aprilu bio je pravoslavni uskr. Za taj praznik organizovana je poseta borcima u bolnici. Posjetu čine odbornici, žene i omladina. Oni donose darove. Sakupili su toliko jaja i sira tako da je svaki borac dobio po jedno kuvano jaje i po malo sira. Pitam se gde su oni to sakupili, kada su sela spaljena i siromašna, a narod se tek vratio iz šume. Zaključujem volja naroda je jača od svega.

Ne mogu da ne pomenem i slučaj kad sam ostao bez veša (koga sam bacio kako bih se jednim dijelom tim putem oslobodio ušiju). Za to je saznao moj komandant brigade Hamdija Omanović i pita me za veš. Ja mu rekoh da nemam veša i da je nestao u borbi. Tada mi on dade svoj veš, i to crvenu košulju od svile. Ne znam da li sam ikada više volio neku košulju.

Tridesetog aprila 1943. rano ujutro krenuli smo ka Korenici i naveče stigli u selo Ponori i tu noćili. Te noći bilo je veselo. Sutra je 1. maj. Borci i omladina pale kresove na sve strane. Tako je zapaljena velika vatra i na Plješevici, koju je vidio i neprijatelj iz Bihaća.

Prvi maj brigada je proslavila na Priboju. Dan je bio sunčan i topao. Ručak dobar i što je važno slan, jer nismo imali soli od konca januara 1943. godine. Narod Like dobro nas je dočekao i davao nam sve što je mogao.

Istoga dana kreće brigada put Plitvica i dalje prema Veljunu i Velikom Budačkom gde je bilo vojno područje

za Kordun. Tu smo bili dobro dočekani. Data je dobra priredba vani na otvorenom polju. Bila je i pleh muzika, a narod donio dobar ručak. Tu je bilo rakije i "duvana. Posle ručka nastaje narodno veselje koje traje do kasno u noć.

Sada krećemo za Baniju. Treba proći preko čuvanog i dobro čuvanog Kamenskog mosta na rijeci Glini koji povezuje Baniju i Kordun.

Došli smo jedne noći u mjesto Katinovac blizu pomenutog mosta. To je bilo veliko i bogato selo, koje su uništili ustaše i njihovi pomagači. Nema ni jedne kuće, a narod otišao u druga sela u Petrovoj gori. Noć je bila topla, a mjesec sija. Tada su odbornici, žene i omladina iz Crnog potoka, Suha Perne i drugih sela donijeli večeru za čitavu brigadu. Divno je bilo doživjeti taj događaj. Dolazi kolona drugarica u bjelim narodnim nošnjama i bjelim naglancima sa hranom za borce.

Došli smo u selo Obijaj i tu ostali dva-tri dana. Narod nas svuda dobro dočekuje kao svoje rođene. Prva borba na Baniji je bila na Stara sela i na posadu koja je čuvala Kamenski most. Bilo ih je jedna satnija koja je pripadala 11. pukovniji u Velikoj Kladaši. Posada je proterana. Zaplenjeno je nešto ratnog materijala municije, granata za bacače i jedan top protukolac kalibra 50 mm.

Noću 23/24. maja 1943.* naveče otpočeo je napad na uporište u Gornjoj Bučici. Uporište je branila jedna bitnica (baterija) domobrana sa 4 topa kalibra 75 mm, na jednoj strani a na drugoj strani ustaška posada sa brojnim ljudstvom i dobro naoružana.

U to vrijeme Unsku operativnu grupu sačinjavali su 4. banijska brigada sa komandantom Perom Maljkovićem, 8. krajiška brigada sa komandantom Hamdijom Omanovićem i Banijski odred. Komandant grupe bio je Petar Kleut a komesar Ranko Mitić. Banijci su dobili zadatak da napadnu domobranksu posadu s kojom je već ranije postignut sporazum da se poslije kraće formalne vatre predaju. Sem toga borci i rukovodioci ovih jedinica dobro su poznavali ovaj teren. Napad ovih jedinica počeo je u dogovoreno vrijeme i poslije polučasovnog prepućanja domobranksa posada se predala.

Osmo brigada je dobila zadatak da napadne ustašku posadu koja je bila dobro utvrđena i spremna na odsudnu odbranu. Pošto je brigada bila na nepoznatom terenu za dovođenje jedinica na položaje za napad uzela je jednog vodiča. Ovaj vodič očito neprijateljski raspoložen vodio je jedinice cijelu noć u krug s ciljem da zamori borce i odgodi vrijeme napada. Već je bilo jutro, kada je napad na ustaško uporište počeo. Brisani prostor, bunker i crkva na kojoj su bila dva mitraljeza učinili su svoje. Nekoliko juriša bilo je odbijeno uz osjetne gubitke u ljudstvu. Brigada se povukla neizvršivši zadatak.

Za ovakav ishod borbe steklo se nekoliko elemenata: nepoznat teren, sabotaza vodiča, zakašnjenje sa početkom napada, jako utvrđeni ustaški položaji i posada jasno odlučna da se bori do poslednjeg čovjeka.

Četvrta banijska brigada je izvršila svoj zadatak za 30 minuta i posle bila slobodna.

Poslije ovoga napada i zaplijenjenih topova formirana je baterija sa 4. topa koja je bila pri Štabu grupe. Ja sam tada kao artiljerac otišao u bateriju sa Mehom Šabancem i Mehmedom Jašarevićem.

IDRIZ MURATAGIĆ

NEPRIJATELJ NAS JE IZNENADIO

Poslije likvidiranja neprijateljskog uporišta u Slunju i oslobođenja ovog grada 3/4. juna 1943. naš 4. bataljon 8. brigade dobio je zadatak da se razmjesti u selu Ladjevac, udaljenom svega nekoliko kilometara od Slunja, sa ciljem da se jedinice srede, da se poslije napornih borbi i pokreta u Krajini odmore i pripreme za nove akcije.

Cete su se razmjestile u samom selu zajedno sa štabom bataljona. Treća četa, u kojoj sam bio i ja, smestila se u jednu veću štalu (objekat za smještaj stočne hrane — sena i slame, negdje to zovu pojata).

Za neposredno obezbjeđenje isturene su patrole, i to, koliko se sjećam, u dva osnovna pravca: jugoistočno na

jedno uzvišenje na kome se nalazila seoska crkva — pravac prema Velikoj Kladuši. U ovoj patroli nalazio se i Stevo Romić¹, borac 3. čete. Imena ostalih boraca se ne sjećam. Druga patrola upućena je u pravcu Slunja. Za ovu patrolu pravci osmatranja bili su veoma pogodni, s obzirom na to da se selo Lađevac nalazi na uzvišenju koje dominira nad užim područjem Slunja. U patroli se, pored ostalih boraca, nalazio i borac Zorić Krsto.²

Računajući da smo na teritoriji koja je prije dva dana oslobođena, da je osiguranje u vidu patrole dovoljno i da će one u slučaju pojave neprijatelja blagovremeno obavijestiti četu, a time i bataljon, borci su se poslije ručka razmjestili na odmor i većina ih je ubrzo pospal[^] Manji broj boraca je bio budan — sređivali su opremu, čistili oružje i si. Neki drugovi su iskoristili ovaj predah za brijanje, šišanje i umivanje, pošto je tada u četama postojao brico.

Dvojica drugova iz 3. čete nisu se odmarali, već su otišli nešto dalje u pravcu Slunja.³ Kada su se vraćali u četu, donijeli su dva povećana praseta od po 20 do 30 kg. Kako su ovi drugovi došli do ovog »plijena«, nije sasvim jasno. Ono što je u cijeloj ovoj »operaciji« značajno to je da su drugovi htjeli da obezbijede četi nešto bolju večeru, s obzirom na to da je na[^] terenu gdje smo se nalazili snabdijevanje hranom bilo otežano, pored ostalog, i čestim pokretima, skoro svakodnevnim borbama koje je vodila naša brigada, a u njenom sastavu i 4. bataljon.

Interesantno je istaći da je zvono na seoskoj crkvi cijelo prije podne zvonilo, i to bez prestanka, a da niko od naših drugova iz štaba bataljona, komandi četa, pa ni obavještajni oficir nije pretpostavio da to može da bude potez neprijatelja, njegov način signalizacije o našem boravku u selu, što se ubrzo i potvrdilo.

Za trenutak smo zanemarili značaj Slunja i okoline za neprijatelja, budući da se nalazi na središtu komunikacije Karlovac — Bihać, a ima veoma pogodnu vezu sa

¹ Romić Stevo, rodnom iz s. Teočak, Bihać, prvoborac, nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

² Zorić Krsto, rodnom iz s. Lohovo — Račić, Bihać, učesnik NOR-a od 1941. godine.

³ To su bili: Veljko Bogunović, tada politički komesar 3. čete i Sava Lakić, komandir voda u istoj četi.

Velikom Kladašom, Cazinom i drugim neprijateljskim garnizonima u bližoj i daljoj okolini,⁴ da se neprijatelj neće pomiriti sa gubitkom Slunja i ostaviti nas na »miru«. To znači da je bilo realno očekivati intervenciju jačih neprijateljskih snaga radi ponovnog zauzimanja Slunja i ostalih uporišta, o čemu mi tada nismo dovoljno vodili računa.

Negdje poslije 16.00 časova, 5. juna, iznenada nas je napao neprijatelj zatekavši nas gotovo na spavanju. Neko od boraca koji nisu spavali⁵ primijetio je neprijatelja koji je već djelimično ušao u selo Ladjevac i povikao: »Uzbuna, neprijatelj ulazi u selo!«. Tog momenta nastala je opšta pometnja, borci su onako pospani istrčavali napolje ne znajući u prvi mah iz kog pravca neprijatelj nailazi. Ubrzo smo se orijentisali i krenuli u pravcu komunikacije koja vodi od Slunja prema Petrovom Ličkom Selu.

Na tom pravcu nalazio se naš 1. bataljon, koji je štitio povlačenje jedinica 4. bataljona. Uspjeli smo za kratko vrijeme da se prikupimo, da zauzmemo pored 1. bataljona položaje spremni za borbu sa neprijateljem ako bude dalje prema nama nastupao. Valja napomenuti da su ova dva bataljona naše brigade učestvovala u neposrednom oslobodjenju Slunja i likvidiranju neprijateljskih uporišta na pravcima napada 3/4. juna.⁶

Nakon ovako naglog povlačenja, prilikom sređivanja četa, primijetili smo da nema drugova koji su bili na obezbjeđenju. Kasnije se ispostavilo da su nam, obje partole iznenađene (zbog nebudnosti) od neprijatelja i tom

⁴ »Uporište Slunj bilo je veoma važno za neprijatelja, jer se nalazi na raskrsnici puteva prema Czinu, Velikoj Kladaši i Topuskom, prema Karlovcu i južno prema Ličkom Petrovom Selu. Njegove povoljne mogućnosti za organizaciju odbrane neprijatelj je potpuno iskoristio. Tokovi rijeke Korane i Slušnice otežavali su pristup uporištu. Mogućnost intervencije neprijatelja iz svih pravaca bila je vrlo realna, pa su zasjede prema Cetingradu, odnosno Czinu morale dobiti značajnu ulogu...«

Izudin Caušević, Monografija 8. KNOU brigade, str. 101–103, izdanje VIZ — 1981.

⁵ »Borci koji su primetili neprijatelja i dali uzbunu bili su: Dušan Pašić i Danica Pašić koji su išli da nabave mlijeko za ranjene i bolesne drugove.«

⁶ Izudin Caušević, Monografija 8. KNOU brigade, str. 101–103, izdanje VIZ — 1981.

prilikom zarobljene. Tako je neprijatelj i došao u selo, skoro, neopažen. Pravo je čudo kako nije umeo da iskoristi tako povoljnu situaciju da nam nanese mnogo veće gubitke. Svi su izgledi da je i on sam bio iznenađen našim prisustvom, odnosno nebudnošću, pa nije blagovremeno rasporedio svoje jedinice za napad. Naknadno je utvrđeno da su snage neprijatelja činili dijelovi 11. brdsko-domobranskog puka koji je izvršio 5. juna protivnapad na Slunj i izbacio naše jedinice iz grada.⁷

Tom prilikom, uslijed brzine povlačenja, zbog iznenadne pojave neprijatelja u selu Ladjevac ostala nam je bataljonska komora i kompletna kuhinja naše 3. čete. Od planirane večere, koju smo tako rado očekivali (kuvana prasetina), nije bilo ništa. Naš kuvar »Brko«⁸ uspio je da preturi kazan, da ga natovari na leđa sa ostalim stvarima ali je pritješnjen vatrom neprijatelja morao da ostavi i konja i kuhinjski pribor u voćnjaku, na samoj ivici sela. Dakle, zbog iznenađenja ostali smo i bez ručka i bez kuhinje.

Bilo je tu i drugih neprilika. Jednom drugu iz Štaba bataljona ostao je opasač sa pištoljem. Neki borci u brzini su zaboravili torbice i rance.

U sumrak istog dana, pošto smo osmotrili položaje, pokrete neprijatelja, primijetili smo da se u voćnjaku nalazi konj koga je naš kuvar »Brko« ostavio. Naređeno je da se uputi jedna desetina boraca i kuvar »Brko« da dovedu konja i donesu ostalu kuhinjsku opremu. Pored ostalih drugova, u odjeljenju su bili: Sava Lukić, komandir voda i ja — Đukan Matijević, politički delegat voda. I svi ostali borci su bili, u stvari, dobrovoljci za ovu malu akciju. Zadatak smo uspješno izvršili, izveli konja, donijeli svu kuhinjsku opremu i tako na neki način umanjili naše gubitke do kojih je došlo prilikom iznenađenja u s. Ladjevcu.

S obzirom na to da su se naše snage nalazile na obližnjim brežuljcima, na borbenom položaju, neprijatelj nije ni pokušavao dalje nadiranje prema nama, a vjerovatno da nije imao ni dovoljno snaga za takvu akciju. Zadovoljio

⁷ Sve kao i pod 6, autor, knjiga i strana.

⁸ Kuvar »Brko« bio je Pjević Ilija, rodom iz Hrgova, Bihać, prvoborac, nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

se time što je brzim prodorom uspio da zauzme Slunj koji je za njega bio od izuzetnog značaja kao uporište.

Ovo iznenađenje bilo je moguće ne samo zbog naše trenutne nebudnosti, koja je veoma značajna pri razmatranju ovog događaja, već i zbog toga što smo se nalazili na teritoriji koja nije bila naša. Da je to tačno potvrđuje i činjenica da nas niko od civila nije obavijestio o približavanju i pojavi neprijatelja koji je djelimično ušao u samo selo, niti o tome zbog čega zvono na crkvi tako uporno i dugo zvoni. Na drugim terenima na kojima smo bili ranije, a i kasnije, nije se takav slučaj dogodio, pored ostalog, i zbog toga što je stanovništvo u velikoj većini bilo uz nas, pružalo nam je materijalnu i drugu pomoć, obavještavalo nas o pojavi neprijatelja, učestvovalo u njegovom otkrivanju i uništavanju, što nije bio slučaj u Ladjevcu.

DUKAN MATIJEVIĆ

NAPAD NA KLJUČ JULA 1943.

Vratili smo se sa Manjače i negdje oko podne stigli u s. Crkveno. Tu smo se razmjestili u ono malo kuća i staja, a većina je ostala napolju. Spremao se ručak, a vojska se odmarala. Poslije ručka, onako umorni od dugog marša sa Manjače, opustili smo se i zaspali.

Prije večere komandiri vodova su pozvani kod komandira čete. Saopšteno nam je da večeras idemo da napadnemo Ključ i da spremimo vodove da prekontrolišemo municiju i pravilno je rasporedimo. Komora i bolesni ostaće ovdje, gdje će spremati doručak. Bliže zadatake će dobiti pred sam napad na grad.

Poslije večere, kada je mrak već pao, krenuli smo. Sa jednog mjesta, odakle se vidio grad, komandir čete dao nam je zadatke. Zadatak našeg voda je bio da napadnemo neprijatelja u jednom voćnjaku. Početak napada je određen tačno u pola noći. Kada smo prišli mjestu, patrola koja se kretala ispred kolone javila nam je da zastanemo.

Stali smo i poduže čekali, ali od patrole ni glasa. Pošto se nije niko javio, odlučio sam da sa nekoliko boraca provjerim šta je sa patrolom. Čuli smo neke glasove i ukoliko smo se više približavali, glasovi su bili sve razgovjetniji. Zaključili smo da to neko u blizini pjevuši. Kada smo prišli još bliže, jedan od članova naše patrole prišao nam je i pokazao na neprijateljskog stražara i našeg vođu patrole. Neprijateljski stražar se šetao po svojoj uhodanoj stazi, koja je bila neposredno iznad puta koji je bio dole usječen i pjevušio. Tako pjevušeći stražar je dolazio skoro nadohvat ruke našeg vođe patrole, ali taman kad bi vođa patrole pružio ruku da ga dohvati ovaj bi se vratio i tako nekoliko puta. Vođa patrole se nije smio pomeriti s mjesta, jer bi ga stražar tada primjetio. To varkanje potrajalo je podugo, ali je ipak stažar napravio kobni korak i za sekundu se našao u rukama Grmečlije. Više nije bio problema oko likvidiranja posade u tom voćnjaku.

Vratili smo se u zoru na Crkveno, umorni i izmrcvareni. Ja sam spavao u jednom voćnjaku. Kroz san sam čuo neku buku, ali se nisam mogao probuditi. Kada sam se, ipak, nekako probudio, primjetio sam avione koji su letjeli vrlo nisko, bacali bombe i mitraljirali. Stoka koja se našla na polju počela je da juri. Naši su otvorili jaku vatru na avione. Posle smo čuli da je jedan avion pao negdje prema Grmeču.

GOJKO BESLAĆ

OBEZBJEĐENJE TERITORIJE ZA SAVEZNIČKU MISIJU

Prvi i 2. bataljon naše brigade bili su razmješteni u s. Malo Tičevo i Veliko Tičevo. Bilo je to negdje u julu 1943. godine. Naglašeno je da treba da se obrati pažnja na budnost, jer se u blizini nalaze četnici popa Đujića.

Pozvani su komandanti i komesari 1. i 2. bataljona i, pored ostalog, bilo je govora o mogućnosti spuštanja neke engleske misije, koja će biti pri 5. korpusu. U ovoj misiji je i naš jedan zemljak koji je napustio našu zemlju u prvom svjetskom ratu. Sa misijom biće padobranom spuštene materijal i oprema za naše jedinice,

Komandanti i komesari bataljona iznijeli su komandama četa svoju zamisao kako organizovati i obezbijediti prostorije za spuštanje padobranaca imajući u vidu da se na tom terenu nalaze četnici.

Jedinicama 1. bataljona 8. brigade naređeno je da ne dozvole četnicima pristup sa planine Šator i istočno prema Prekaji, Drvaru i planini Osječanki.

Jedinice 2. bataljona 8. brigade obezbijediće prostoriju gdje će se spustiti engleska misija.

Naređeno je da čim se začuje brujanje avionskih motora, a veza će se stalno održavati radiom odmah treba založiti vatre u krugu 2. bataljona, jer će to biti znak za spuštanje padobranaca, opreme i ostalog materijala.

Komandirima i komesarima četa rečeno je da transportni avioni poleću iz vazduhoplovne baze u Kairu, te da njihov let ne može više trajati od 2 do 2,5 časa, što znači da kod nas moraju biti nešto oko 2 časa poslije pola noći.

Položaji, koji su bili određeni na ovom rejonu, još u toku predvečerja bili su posednuti i na njima je vladala besprijeekorna tišina. Izvršene su pripreme i prikupljeno lišće i drva za loženje vatre. Očekuje se čas kada će se čuti zvuk avionskih motora.

Prolazili su sati i minuti u iščekivanju, te nešto oko 4 ujutro začu se prvi zvuk avionskog motora. Najednput, kao u jedan glas, pade komanda: »Pali vatre!!«. Vatre su planule na sve strane, a zujanje avionskih motora bilo je sve jače i jače. U tim trenucima borci nisu znali šta rade očekujući kada će se prvi padobranac pomoliti iznad njihovih glava.

Odjednom začuh: »Šta je ono? Vatre gore i na vrhu planine Šator«. Sigurno su ih četnici zapalili nastojeći da nam ometu planiranu akciju. Komandant bataljona

poslao je omladinca-kurira do štaba korpusa i izvjestio ih o novoj situaciji. Nije prošlo dugo, avioni su prešli na našu teritoriju dajući ugovorene znake — signale i padobranima počeli izbacivati pakete, a kasnije i padobrance.

Padobranici su se jedan za drugim spuštali, a borci su hitali tražeći gdje se koji spustio. Pošto je teren dobrim dijelom neravan, sa dosta vrtača, borci su imali dosta napora dok su svi padobranici pronađeni zajedno sa ostalom opremom i oružjem. Članove engleske misije smo u najvećem raspoloženju otpratili do štaba 5. bosanskog korpusa, dok su ostali drugovi ostali da prikupe materijal i opremu.

Toga dana borci su bili prezadovoljni, jer su uspješno izvršili postavljeni zadatak. Sva oprema, oružje i ostali materijal bio je prikupljen i uz pomoć omladine toga kraja prenesen u pozadinu.

Bilo je i šale. Petar Diklić, u razgovoru sa jednim članom misije o političkoj situaciji, pridobio je njegovo povjerenje i simpatije, pa je ovaj ponudio Dikliću cipele jer je na nogama imao »oputaše«. Sutradan, Diklić se šalio na račun ovih cipela govoreći: — Vidite šta mi je poslao Čerčil.

U sumrak, oko 20,00 časova, četnici popa Đujića iznenada su nas napali u selu Tičevu sa namjerom da nas protjeraju sa tog terena i da nam otmu oružje, opremu, hranu i ostali materijal koji smo te večeri primili.

Borba sa četnicima trajala je do kasno u noć. Četnici su odbačeni. Povukli su se prema planini Šator. U svemu ovome su se istakli i kuriri: Branko Alibaba, mali Đokica i Zulić koji su bez predaha izvršavali svaki zadatak.

OMER DELIC

BEZ VEČERE I DORUČKA

Poslije mnogih akcija po Bosanskoj krajini, Kordunu i Baniji, maja 1943. brigada je izvršila napad na varošicu Pećigrad. Poslije više časova borbe varošica Pećigrad je bila oslobođena. Poslije oslobođenja Pećigrada brigada je krenula u pravcu Velike Kladaše. Naš 4. bataljon je bio u prethodnici brigade. Ja sam bio u 1. četi, 1. voda 4. bataljona. Komandir voda bio je Marko Kerkez, a komandir desetine Veljko Mandić. Maršovali smo cio dan uz kraće odmore. Kada smo stigli na cilj, naš bataljon je dobio zadatak da se razmjesti na tzv. brdo Šiljkovača.

Bili smo umorni i gladni jer cio dan nismo ništa jeli. Ekonom čete Milan Gajić predložio nam je da ne kuvamo večeru pošto smo umorni, a da će nam zato pripremiti obilniji doručak. Borci su se složili i pošli na odmor.

Rano ujutro bolničarka Vida Lavrnja počela nas je buditi da idemo na umivanje, jer je doručak gotov. Onako dremovni i umorni nismo više osjećali glad. Tek što smo se počeli umivati zapuca sa svih strana. Nasta komešanje i svi potrčasmo ka oružju. Komandir čete i Komandiri vodova izdadoše naredbe za posjedanje položaja. Međutim, nadmoćniji neprijatelj sve je više navaljivao i stezao obruč oko bataljona, tako da nas je protjerao sa Šiljkovače. Tako nam i večera i doručak ostaše neprijatelju. Proboj iz obruča izveli smo po četama s osnovnim pravcem ka Maloj Kladaši i Vrnograči i dalje ka Bosanskoj Bojni. U jednom trenutku moja desetina je bila odsječena od čete, pa smo se sklonili i pritajili u jednoj šumi uz rijeku. Tu smo ostali do noći, a zatim smo se dva dana i dvije noći — danju se skrivajući a noću putujući — probijali ka Bosanskoj Bojni. Poslije dva dana i dvije noći umorni i iscrpljeni glađu stigli smo u sastav bataljona — čete u Bosansku Bojnu. U četi su nas već bili otpisali. Klada sam prvi put sreo ekonomu Gajića, rekao sam mu: »Ekonomie Gajiću nećeš nas ti više uspjeti ubediti da sastavimo dva obroka, a ostanemo bez ijednog«.

FRANJO JELIĆ

SA TIFUSARIMA IZ BANIJU U PODGRMEČ

Posle četvrte neprijateljske ofanzive, kada se 8. krajiška brigada povratila u Podgrmeč, 2. bataljon je dobio zadatak da se prebaci u Baniju radi obezbeđenja naroda Banije. U to vreme 7. banijska divizija nalazila se u grupi divizija sa Vrhovnim štabom i vodila borbe kod Neretve, a posle na Sutješci.

Ja sam tada bio u 3. četi 2. bataljona desetar 1. desetine 1. voda. Vodili smo niz borbi oko Podija, Javornja, Svete Petke i niz drugih mesta oko Dvora i Bosanskog Novog.

Na nas su početkom maja 1943. godine naišle veće neprijateljske snage sa više strana, i mi smo se povlačili. Najzad smo stigli u selo Kotarani i tu se odmorili. Bilo je prilično dosta drugova bolesnih od tifusa.

Moj komandir voda sa političkim delegatom Stevom Vučkovićem saopštio mi je da moram ostati u Kotaranima, jer me je počeo da hvata tifus. Kada sam to čuo, a znao sam u kakvoj se situaciji nalazimo, samo sam onako ležeći pazio da li se drugovi spremaju za pokret da i ja ustanem i krenem.

Kada je ubrzo dat znak za pokret i ja sam krenuo u stroj čete. Čudili su se kako sam mogao ustati, govoreći mi da ostanem jer neću moći izdržati. Kiša je padala kao iz kabla, a potom susnežica i snijeg. U nekom selu smo postavili straže i jedan broj drugova se smjestio po nekim kućama gdje su sušili odjeću i obuću.

Sutradan komandir čete Meho Abazović mi je saopštio da sa desetinom krenem do sela Kotarana gde ima naših bolesnih drugova i da iste prikupim i prebacim sa kolima od Kotarana do rijeke Une, u Podgrmeč na oporavak.

Dolaskom u Kotarane, saznao sam da se u jednoj kući nalazi Milisav Nikić komesar moje čete koji je također bolovao tifus. Kada me je ugledao, toliko se obrađovao da mi je rekao: »Sada sam kao potpuno zdrav«. Iako nije mogao dobro ići, trudio se da ne sjedi u kolima. U Kotaranima smo našli još neke teško bolesne drugove, smjestili ih u kola i krenuli prema rijeci Uni. Bio

je tu i pomoćnik komesara 2. čete, kome sam zaboravio ime i prezime. Bio je tu i Sulejman Terzić koji je od Rujiške primio kolonu bolesnika, jer je bio već poprilično ozdravio. On mi je rekao da mogu da se vratim, a da će on dalje sa bolesnicima ići prema Kozinu. Tako sam se vratio iz Dubovika nazad ponovo u Baniju u sastav moje čete, u selo Soćicama, koja se spremala za pokret u pravcu Žirovca.

JOVO ZORIĆ

OD SJECANJA DO SJECANJA

Dvadeset osmog decembra 1942. došao sam u Cazin gdje se osnivala 8. krajiška brigada. Bilo nas je iz mog mjesta 23 dobrovoljca od 17 i 18 godina, a preživjela su samo nas dvojica. Kada smo položili zakletvu u Cazin, krenuli smo za Bosansku Otoku i došli u Baniju, u s. Žirovac između Bosanskog Novog i Dvora na Uni gdje smo dočekali ofanzivu i primili prvu borbu sa ustašama i domobranima i nekoliko ih zarobili. Zatim su Nijemci potisnuli nas do Une koju smo po noći prešli civilnim čamcima. Sutradan imali smo borbu sa Nijemcima u kojoj su ranjeni Muhamed Miljković i još jedan drug. Sproveo sam ih u Centralnu bolnicu gdje su bili naši ranjenici. Vratio sam se u jedinicu i našao je u s. Pučeniku, gdje se vodila borba sa Nijemcima. Tu smo imali gubitaka, a zarobili smo i nekoliko Nijemaca sa oružjem. Kretali smo se pravcem Ripač, Bukovica, Petrovac, Drinić, Risova greda. Sjekli smo drveće na Oštrelju zaprečujući njime cestu i nekoliko dana držali položaj na Oštrelju. Tu je bio i štab brigade. Jednog dana moj bataljon je dobio zadatak da postavi zasjedu jednoj satniji ustaša koja je krenula u pljačku u selo Crvljica. U borbi smo im nanijeli velike gubitke. Zarobili smo 9 ustaša. Poginuo je i naš intendant bataljona, a ja sam bio lakše ranjen.

Sa nama se u to vrijeme kretao narod iz Banije i Korduna, i to nekoliko hiljada. Jednog dana naišao sam na jednu staricu sa troje unučadi, loži vatru i meni kaže: Moj sine, gdje ćeš tako nejačak, meni je ubijen muž, dva sina, jedna ćerka i snaha — ovo su njihova siročad, najstarije ima 11 godina.

Gonila nas je ofanziva na Sator-planinu. Izmučeni i umorni, napaćeni od gladi stigli smo noću na Šator-planinu. Vladala je jaka mećava i ja sam u stojećem stavu zaspao. Kada je brigada krenula, neko je zapeo za mene, te sam se otisnuo niz strminu. Bila je poledica i nisam se mogao zaustaviti dok se nisam dokotrljao do jaruge u njivi. Tu sam i dočekao dan, odvojen od ikog živog i u nepoznatom kraju. Krenuo sam uz strminu, odakle sam se i otisnuo i naišao na jednu ženu sa djetetom od 7 godina gdje loži vatru i greje se. Pitam ih šta tu rade. Žena mi je rekla da je pobjegla iz sela od četnika koji su joj pobili cijelu porodicu. Imao sam loja u torbici. Ponudio sam i njima, ali nisu htjeli uzeti. Iz svoje torbe žena je uzela komad hljeba i dala mi.

Krenuo sam tražeći svoju jedinicu. Našao sam tri bolničarke iz mog bataljona gdje sjede jedna uz drugu zaspale i smrle. Sa jedne sam skinuo talijansku bombu, a u torbicama je bilo nekoliko zavoja. Oko 200 metara dalje ugledao sam kako jedan čovjek ide prema meni. Skinuo sam kapu sa petokrakom i stavio je pod šinjel.

Došao je do mene i upitao šta čekam tu. Odgovorio sam da sam došao na izviđanje. Procijenio sam da je sumnjiv. Imao je šubar i velike brkove, kaput žuti, kožni troftraljaci, hlače od sukna sa šarenim čarapama do koljena i opanke. Pitao sam ga da li ima oružje. Reče da nema ništa, nego samo četničku potvrdu sa kokardom. Tražio je od mene pušku i municiju da mi ponese da mi je lakše da hodam. Odgovorio sam da nije potrebno jer treba malo i da se zagrijem. Došli smo do jedne šume i išli još 2 km. Plašio sam se da me neće odvesti do četnika.

Izvadio sam kapu sa petokrakom, stavio je na glavu i naredio mu da stane. Stavio sam karabin na leđa i rekao da sam ja rođen u ovom kraju i da poznajem teren.

Krenuli smo nekoliko stotina metara. On se usprotivio da neće dalje. Prisilio sam ga i dotjerao do naše jedinice koja je bila postrojena po bataljonima i komesari su pozivali borce. Komandir Ahmet Šehović pristupio mi je i pitao gdje sam od sinoć bio. Odgovorio sam mu da sam se maskirao i da sam se snašao na partizanski način.

Legitimisali su četničkog špijuna i ispitali za neke podatke i oduzeli mu četničku propusnicu.

Poslije Šatora, ponovo smo u Podgrmeču. Teku nove akcije. Krajem 1943. godine ranjen sam na Tičevu i sa nekoliko rana donesen u Lušci Palanku. Prenesen sam u jednu civilnu kuću gdje je bila naša hirurška ekipa. Tu mi je Nikola Majkić odrezao lijevu natkoljenicu, a desnu stavio u daske. Bio sam nekoliko dana u ovoj kući sa nekoliko ranjenih drugova. Jedne noći došli su neki drugovi iz jedinice i odnijeli nas u šumu u jednu pećinu.

Kada su nas donijeli, do pećine vidim gdje sklanjaju nekakve grane i dižu drveni poklopac i jednog po jednog su nas spuštali unutra, tako da nas je dole bilo 27. Bili smo pokriveni šatorskim krilom. Otišli su i svaki treći dan neko nam je noću dolazio i donosio vode i hrane. Tu sam obolio od tifusa, kao i ostali koji su ležali sa mnom. Nakon 15 dana došli su naši borci i iznijeli nas.

Šest drugova je umrlo. Oglušio sam od tifusa, a mučile su me i rane. Nije mi žao što sam tako izranjavan i izmučen, nego mi je bilo najteže što sam se odvojio od svojih drugova, a znam da nikad više neću biti sposoban da krenem u koloni sa njima.

Prenesen sam do jedne civilne kuće gde je bilo više ranjenika. Noću su nas stavili na nekoliko kola i prevezli do Medenog polja gdje je bio partizanski aerodrom. Došli su saveznički avioni i prebacili nas u Italiju u Bari. Poslije smo brodom prebačeni za Afriku, gdje smo bili zajedno sa civilima koji su evakuisani iz Dalmacije. Kada je oslobođena naša zemlja, vratili smo se kući. Javio sam se u Karlovac u štab 8. divizije, gdje sam bio zadužen za izlazne kutije — prvo glasanje. To je bilo u Invalidskom domu na Baniji.

Kada sam pošao od kuće, ostavio sam cijelu familiju. Kada sam se vratio, dva su mi brata poginula od fašista, a jedan brat u 8. diviziji.

REDŽEP RIZVIČ

BILA SAM BORAC 8. BRIGADE

Septembar 1943. godine. Borac sam 8. krajiške udarne brigade. Nalazimo se na terenu Ključ — Ribnik — Mrkonjić-Grad. Pozvana sam u štab brigade. Komesar brigade, Blažo Đuričić saopštio mi je da se spremim na put u štab korpusa. Štab korpusa se nalazio u Mrkonjić-Gradu. Na pitanje šta ću tamo, odgovorio mi je, da odlazim u Vrhovni štab u Jajce, gdje ću pohađati kurs za telefoniste. A kad mi je rekao da su tražili drugaricu koja je pismena i ima sluha, zaključila sam da će to biti radio-telegrafski kurs. To me je obradovalo, jer sam se sjetila da sam gledala u mom Bihaću, prije rata, vojnike radio-telegrafiste sa slušalicama na ušima, što me tada mnogo zanimalo. I pored tuge što odlazim iz čete bila sam zadovoljna što idem.

Prije toga moja brigada je bila na Manjači i uglavnom se borila sa četnicima. Bila sam veoma mršava, a i slabo obučena. Domobranska uniforma, koju sam zaplijenila u borbi kod Gline, već je bila pocijepana. Imala sam i poveće zakrpe na pantalonama. Cipele su mi takođe bile u jadnom stanju: don se odvalio i ja sam ga obavila oputom. Takva sam trebala da se javim u štab korpusa.

Na put smo krenuli: Jovo Banjac, Stevo Curguz, Nebojša Pupić, Jure Marek i ja. Veći deo puta do Mrkonjića išla sam bosa, da mi se ne bi raspale cipele — jer gdje ću pred komandanta Slavka Rodića bosa. Dosta je to što sam okrpana. Pred ulaskom u grad obula sam cipele, pritegla ih oputom i hrabro krenula. Bio je lijep i sunčan septembarski dan. U štabu se zatekao Slavko Rodić i me-

ne zadržao u štabu, a drugovi sa kojima sam došla poslati su u prateću četu. Bila sam gladna i umorna. Odmah sam dobila sira, što sam, na komandantovo zaprepašćenje smotala u dva zalogaja. U međuvremenu je došao engleski narednik radio-telegrafista Tedi i upoznao se sa mnom. Govorio je prilično dobro naš jezik. Pušeći i pričajući stalno sam gledala jednu šljivu u dvorištu. U jednom trenutku Tedi je uzeo porciju, popeo se na drvo i nabrao šljiva, oprao ih na česmi u dvorištu i doneo mi. Smijali smo se i pričali. Pored ostalog upitao me zašto sam tako loše obučena? Odgovorila sam da već duže vrijeme vodimo borbu sa četnicima i da se nismo imali gde snabdjeti. Pitao je, kako nas snabdjevaju (mislio je na saveznike). Kada sam odgovorila da u mojoj brigadi niko nema njihovu uniformu, bezazleno je pitao koliko broji brigada? Pošto je bio odgovor da je to vojna tajna, Slavko se slatko nasmijao. I Tedi se smijao i ponovo negdje odjurio. Ubrzo je došao i donio mi divnu bijelu košulju kao dar, jer da sam ja prva partizanka-borac koju je on sreo. Košulju sam primila i još dugo poslije rata sam je nosila.

Za Jajce smo krenuli kamionom kojim je prevožen jedan top. Predveče smo stigli u Jajce i javili se u zgradu blizu željezničke stanice. Ne sjećam se ko nas je primio, ali smo odmah upućeni u fabriku »Elektro-Bosna« na parenje i kupanje. Pošto sam bila jedina drugarica dobila sam prednost da se prva okupam, a drugovi će mi u međuvremenu oprati uniformu. Taman kada sam počela uživati u toploj vodi, zasvirale su sirene i počela je pucnjava sa svih strana. Za mene, dojučerašnjeg borca u brigadi, to je bio napad neprijatelja. Neko mi je ubacio uniformu, na brzinu sam se obukla i izletjela napolje. Ali ni stražar nije znao šta je. Stajali smo i čekali. Tada nam je neko javio, da je to veselje jer je kapitulirala fašistička Italija. Našoj radosti nije bilo kraja, grlili smo se i plakali od radosti.

Dobili smo nešto odjeće i ubrzo se uključili na časove radio-telegrafskog kursa koji je već bio počeo. Na kursu smo napredovali dosta dobro i pored oskudice u udžbenicima i tasterima. Za vježbanje je bio samo jedan taster. Nosili smo sa sobom kašike i vježbali tipkanje. Svi smo

se trudili da što više i što prije naučimo što se od nas traži. Pored tipkanja imali smo i radio-tehniku, učenje kratica i postepeno upoznavanje sa radio-stanicom i radom na njoj.

Živjeli smo vojničkim životom, imali smo komesara i komandira kursa. Postojale su skojevska i partijska organizacija. Ja sam došla kao kandidat ali su me uključili u SKOJ, jer kad sam sekretaru partijske ćelije rekla da sam kandidat i da je u četi na prvom sastanku trebalo da budem primljena u Partiju, on mi je ljutito odgovorio da Partija nije moja prćija i da budem sretna da me uključe i u SKOJ. Na moje insistiranje da sam dokumente o sebi predala komandantu korpusa i da tamo sve piše, odgovorio mi je: kad to stigne vidjet ću. Ipak sam kurs završila kao skojevka. Bilo mi je teško što je tako. U ratu se nije lako moglo postati član Partije. Ali ja sam pored ostalih provjera još u januaru 1943. godine stajala na mrtvoj straži u snijegu šest sati, a nekoliko metara ispod mene putem su prolazili njemački tenkovi. U brigadu sam došla 1942. godine kao skojevka.

Kursisti su bili mahom borci iz brigada. Bio je i jedan broj starijih koji su u bivšoj vojsci služili u vezi. Poslije kapitulacije Italije došla je i jedna grupa omladinaca i omladinki iz Splita. I oni su se uključili na kurs. Uređivali smo naše zidne novine u kojima je većina saradivala. Održavali smo kontakte sa drugim kursistima. Živjeli smo jednim aktivnim vojničkim i političkim životom i pripremali se za svoj budući poziv.

Bilo je i malih simpatija, ali zabavljati se nije smjelo. To smo svi imali na umu. Svi smo bili svjesni da što prije moramo savladati gradivo, obučiti se i krenuti na nove zadatke. Meni se desilo, da mi je jednom prilikom na času Mirko Balaban poslao ceduljicu. Ja sam je odmah pocijepala a da nisam ni pročitala. Nije to bio strah, nego, kud bi od sramote nazad u brigadu da te isključe sa kursa. Mi smo svi znali da smo odabrani za taj poziv, to nas je činilo ponosnim i trudili smo se da to ne proigramo.

Sa učenjem smo dobro napredovali. Bilo je i šala i malih zgoda i nezgoda. Jednom prilikom na konferenciji,

kada se govorilo o političkoj situaciji ustao je jedan od braće Bašić (bila su dvojica iz Splita) i zatražio riječ. Svi smo čekali šta će da kaže. Obično »novajlije« jedno vrijeme čute na sastancima, a on je samo upitao: »Drugovi, bi li ja jednom mogao dobiti glavu?« Svi smo se počeli smijati. Naime, na ručku, ko hoće i kada je imalo, mogao je umjesto porcije ručka da dobije jagnječju glavu.

Postepeno smo se osipali. Neki su, dok smo još bili u Jajcu, otišli na svoje zadatke. Kasnije smo preseljeni u zaselak Busije više Ribnika. Putovali smo kamionom. Kako je kamion bio pun stvari morali smo u njemu stajati. Ja sam držala Antu Raštegorca za opasač da ne ispadnem. Na jednoj okuci povučem Antu da ne bi ispao, kad ja izletim iz kamiona. U Busijama smo takođe živjeli vojničkim životom, učili i čekali svoj zadatak. Povezali smo se sa omladinom iz sela i pomagali im oko učenja partizanskih pjesama i pripremali skečeve.

Krajem 1943. godine dobila sam raspored u 5. korpus. Tamo sam zatekla Stevu Čurguza, Matu i Ivičevića. Drugovi su me lijepo primili i pomogli mi da se uključim u rad. Radio-stanica nam je bila u jednom podrumu gdje smo i spavali. Uslovi su bili vrlo loši. Prije nas, tu su bili konji i krave i jako je zaudaralo na đubre, a o nekoj higijeni nije bilo ni govora. Prednost je bila što smo imali osvetljenje. Stavili smo na akumulator sijalicu i u podrumu je jedino to vrijedilo. Spavali smo na slami prostrtoj na zemlji. Hrana je takođe bila jako loša. Gotovo svakodnevno skuhana suha crijeva (saveznička pomoć). Domaćici, u čijoj smo štali bili, davali smo našu hranu, a ona je nama kuhala kuruzu. Od te kuruze smo pravili poparu. Bila je vrlo ukusna i bili smo sretni da se domaćica slagala se trampom. Brzo po mom dolasku u korpus, određena sam da radim i kao šifrist. Osim toga, pošto sam dobro kucala na mašini, često sam prekucavala materijale za štab korpusa a i za neke druge iz Oblasnog komiteta koji je bio u Ribniku.

Poslije napada na Banjaluku, uoči Nove 1944. godine, za nas se mnogo štošta izmijenilo. Naime, u napadu na Banjaluku učestvovali su i radio-telegrafisti iz kor-

pusa. Desilo se da je Mate radio neprestano bez smjene a i hrane. Pored toga što je održavao veze sa jedinicama hvatao je i neprijateljeve stanice, čije su depeše bile u »živo« i tako pomagao našim jedinicama i prenosio im sadržaje depeša. Međutim, niko se nije sjetio da ga smjeni, tako da se on od umora onesvijestio.

Poslije toga komandant korpusa se lično zainteresirao za naš život. Kad je vidjeo gdje radimo, i kako živimo, preseljeni smo u jednu kuću u Rubniku koja je imala dvije sobe i mnogo bolje uslove za život i rad. Pored toga prebačeni smo na hranu sa ostalim prištapskim osobljem. Ranije nam je hrana dolazila iz prateće čete. Ja sam prešla da spavam u štab, u sobu gdje sam radila kao šifrist.

Imali smo englesku radio-stanicu, koja je radila na kristale. Kad bi nam nešto zatrebalo snabdjevali smo se preko Tedija, radio-telegrafiste Engleske misije. Postali smo dobri prijatelji i bio je privržen nama. Stevu Čurguza je poštovao i vrlo rado mu je činio usluge. Dva oficira iz misije bila su porijeklom iz Like od Mažara, a imali su rođake u Bihaću koje sam poznavala. Često su me častili čokoladom a imali su je više nego mi hljeba. Tedi je bio suzdržljiv kada je govorio o njima, ali nam je stavio do znanja da nas ne simpatišu i da on mora kriti od njih ako nam nešto da. Ja sam takođe iz naših razgovora primjetila da nas ne vole i to sam jednom prilikom rekla komandantu Radiću, našta je on dodao da mu ih je već dosta.

Stevu je pripremao Tedi da nam da svoju radio-stanicu a njima da kaže, da je u kvaru i da traži novu. Ubrzo poslije toga ova dvojica su nešto posumnjala i Tedi je bio premješten negdje na front. Na rastanku je rekao da su mu oni to učinili. Bilo nam ga je jako žao, jer smo stvarno u jednom strancu imali prijatelja.

Kako sam još uvijek bila skojevka obratila sam se komandantu i pitala šta je sa mojim dokumentima iz brigade, koji su ostali kod njega. Rekla sam mu da ne bi željela da dočekam slobodu kao skojevka. Bio je iznenađen, da me na kursu nisu primili u Partiju i rekao da će to srediti.

Prvog marta 1944. godine primljena sam u Partiju. Pored moga redovnog rada i dužnosti pomagala sam omladini i ženama u Ribniku. Učestvovala sam u priprema-
ma za priredbe, pomagala u pripremanju skečeva, a za 8. mart smo dali priredbu zajedno sa ženama Ribnika.

Početkom maja 1944. godine Slavko Rodić mi je saopštio da se javim u Oblasni komitet kod Đure Pucara. Pucar me je primio i objasnio da odlazim na novi zadatak, vjerovatno u ilegalstvo, sa radio-stanicom.

DELIC MEDIC KADIRA

NEKE BORBE 1. BATALJONA

Poslije završenog jednomjesečnog vojno-političkog kursa u Hašanima, na kome su bili novi i mlađi borci iz raznih jedinica, jedna grupa raspoređena je u 8. krajišku brigadu.

Grupa je krenula u brigadu 27. novembra 1943. iz Sanskog Mosta, gdje je održana završna svečanost i priredba povodom završetka kursa i stigla u oslobođenu Ljubiju u štab 8. brigade gdje su raspoređeni po bataljonima. Nas 5—6 boraca je raspoređeno u 1. bataljon koji se nalazio na položaju u selu Jugovići kod Prijedora. Na kraćem zastanku u toku marša komandant 1. bataljona Sajo Grbić i politički rukovodioci Mića Stanković i Rahmija Kadenić primili su nas i rasporedili po četama. Poslije dolaska u s. Rujišku odmorili smo se, večerali a zatim u toku noći krenuli ka Bosanskoj Krupi. Od starijih boraca saznali smo da će se u toku noći izvesti napad na varošicu Otoku kod Bosanske Krupe.

Oko 01.00 časova stigli smo na mjesto određeno za napad. Napad je izveden iznenada, jako i silovito. Za nas nove borce bilo je to prvo »vatreno krštenje« koje nas kao početnike nije oduševilo. Nakon nekoliko časova borbe uz nastupanja i odstupanja stiglo je naređenje za povlačenje. Kada smo se ujutru sakupili na jednoj uzbrdici,

bili smo ,svi na broju sa nekoliko lakše ranjenih boraca. U prvoj ali dosta teškoj borbi mi novi borci shvatili smo staro vojničko pravilo »da svaki metak ne pogađa«.

Bataljon se istog dana vratio u s. Rujišku. Trećeg decembra bataljon dolazi u Ljubiju (rudnik), a zatim su-
trudan odlazi u akciju u s. Stara Rijeka i vodi borbu sa ustaškom milicijom koja se krila u obližnjim selima, su-
sretala partizanske kurire i ubijala ih. U ovoj akciji poginulo je nekoliko ustaških bandita, dok je istovremeno zarobljeno 8 članova ustaške milicije. Zarobljenici su sprovedeni u Ljubiju i predati štabu brigade.

Dvadeset šestog decembra 1943. bataljon vodi borbu u s. Trgovištu sa velikom grupom neprijateljskih vojnika koji su nastupali od Bosanskog Novog u pravcu Ljubije. Borba je bila vrlo teška i vodila se do 29. decembra 1943. godine. U ovoj borbi neprijatelj je pretrpio velike gubitke u živoj sili i bio prisiljen da se preko reke Sane povuče u pravcu Bosanskog Novog. Pored mnogo poginulih, zaplijenjena je i veća količina pušaka i mitraljeza, jedna radio-stanica i dva minobacača, kao i veliki broj kompleta intendantske opreme koja se nalazila u rančevima koje je neprijatelj pri povlačenju bacao. U ovim borbama pored nekoliko poginulih i ranjenih naših boraca lakše je ranjen i komandant bataljona Sajo Grbić.

Trideset prvog decembra jedinice bataljona pomeraju se iz s. Volari ka s. Jugovići i iste noći izvodi se prepad na neprijateljska uporišta zapadno od Prijedora, dok se istovremeno izvodi operacija za oslobođenje Banjaluke.

U vremenu od 12. januara do 9. februara 1944. bataljon se nalazi u selima Rujiška, Suhača, Sokolište i drugim selima i izvodi akcije na neprijateljske položaje i kolone na pravcu Prijedor — Bosanski Novi. U saradnji sa narodom ovog kraja dijelovi bataljona prelaze r. Sanu između Blagoja i Dragotine, ruše veći dio pruge i organizuju napade na vozove i jedinice koje upravljaju prugu.

Devetog februara bataljon napušta teren iznad Bosanskog Novog, kreće preko Rujiške i Starog Majdana i stiže u Sanski Most 10. februara. Jedanaestog februara nastavljen je marš preko s. Sasine u pravcu sela: Krivaja, Busnovi i Marička. Nakon dolaska na ove terene ba-

taljon kao i ostale jedinice brigade izvodi akcije na neprijateljske položaje duž pruge Prijedor — Banja Luka. Noću 18/19. marta naš bataljon sa dijelovima 2. bataljona napao je iz zasjede voz između Omarske i Piskavice. Akcija je uspješno okončana, voz je uništen, a zarobljeno je preko 50 domobrana, zaplijenjena veća količina oružja i municije.

Dolaskom našeg i ostalih bataljona 88. brigade na ove terene osjetio se vidan napredak u pogledu odnosa stanovništva ovih krajeva prema NOP-u. Ostvarena je saradnja naroda i naših jedinica, formirani su narodno-oslobodilački odbori koji su pružali pomoć našim jedinicama u snabdijevanju — ishrani. Jedinice su popunjavane novim borcima koji su se dobrovoljno prijavljivali.

Drugog aprila iz s. Busnovi krenuli smo prema rijeci Sani i prešli je u rejonu s. Blatine Bare udaljenog nekoliko kilometara od Prijedora u pravcu Sanskog Mosta. Poslije prelaska na lijevu obalu rijeke Sane bataljon je zaposjeo položaj zapadno od Prijedora u rejonu s. Čarkovo, Hambarine i Ljeskare, gdje ostaje do 19. aprila 1944. godine.

Toga dana smo napustili ovaj rejon i ponovo prešli na desnu obalu Sane i nastavili put prema s. Čela. U toku noći bataljon i ostale jedinice naše i drugih brigada učestvuju u napadu na Prijedor — na neprijateljske položaje u rejonu rječice Gomjenice i željezničke pruge. Neprijatelj se uporno brani i zadržava naše jedinice u neposrednoj blizini grada. Sutradan 20. aprila 1944. neprijatelj dobija pomoć avijacije koja je cio dan tukla naše položaje i nanijela nam dosta teške gubitke.

Prvog maja 1944. godine, koji je skromno proslavljen uz kraći govor komesara bataljona, bataljon kreće preko Jeličke za Bronzani Majdan, a zatim stiže u s. Slavičku i Piskavicu gdje ostajemo do 6. maja. U ovom periodu jedinice bataljona vode kraće borbe sa četničkim grupama koje su se nalazile na ovim terenima.

Jedanaestog maja naš bataljon sa ostalim jedinicama brigade vodi tešku borbu sa njemačkim jedinicama koje nastupaju jednim pravcem iz Prijedora preko Rasovaca, Ališića i Oštre Luke, a drugim iz Ljubije preko Stare ri-

jeke i Starog Majdana u pravcu Sanskog Mosta. U ovim napadima neprijatelj je koristio tenkove i avijaciju. Uz velike gubitke neprijatelj je uspio da sa kolonom iz pravca Prijedora zauzme dio Sanskog Mosta sa lijeve strane rijeke Sane. Kolona koja je napadala iz Ljubije i Stare rijeke uz ogromne gubitke povukla se u Ljubiju a zatim u Prijedor. Stalni napadi naših jedinica prisilili su neprijatelja da istog dana napusti Sanski Most i uz teške gubitke povuče se u Prijedor.

Dvadeset petog maja u ranim jutarnjim časovima bataljon prihvata borbu sa jakim domobranskim i njemačkim snagama koje su krenule od Bosanske Krupe u pravcu Krnjeuše i Bosanskog Petrovca prema Drvaru. U toku celog dana vođene su ogorčene i teške borbe sa neprijateljskim snagama u rejonima Suvaje, Risovca i Krnjeuše. Cio dan naše položaje nadlijetali su neprijateljski borbeni i transportni avioni ka Drvaru.

Borba sa neprijateljskim snagama u rejonu Suvaje i Krnjeuše trajale su cio dan i noć i naredni dan, kada naše jedinice prihvataju borbu i sa njemačkim jedinicama koje nas napadaju s leđa iz pravca Vrtoče. U toku 27. i 30. maja naše jedinice u rejonima Risovca i Krnjeuše i dalje napadaju neprijateljske snage koje se kreću ka Bosanskom Petrovcu. Vodeći borbu bataljon dolazi u rejon Vodenice, Skakavca, Smoljana i Bravska i napada neprijatelja koji se kreće pravcem Ključ — Bosanski Petrovac.

Zahvaljujući naporima i herojskom držanju boraca našeg i ostalih bataljona 8. brigade, neprijatelj nije ostvario svoje planove brzog prodora od Bosanske Krupe ka Petrovcu i spajanja sa desantnim jedinicama u Drvaru s ciljem zarobljavanja Vrhovnog komandanta druga Tita i ostalih članova Vrhovnog štaba.

Tridesetog maja bataljon je u zasjedi dočekao njemačku motorizovanu kolonu u blizini Bravske. U ovoj akciji poginuo je veći broj njemačkih vojnika, a zaplijenjena su dva kamiona sa opremom i prehrambenim namirnicama.

Dvanaestog juna bataljon prelazi Grmeč i dolazi u s. Teoček i Lipu gdje vodi borbu sa neprijateljskim jedini-

čama koje se kreću od Ripča prema Vrtoču. Petnaestog juna jedinica bataljona postavljaju zasjedu na cesti između Lipe i Vrtoče. U zasjedi se ostaje noć i dan. Oko 16,00 časova 16. juna naišla je neprijateljska kolona sa 4 vozila od Ripča u pravcu Vrtoče. Napad jedinica bataljona iz zasjede bio je vrlo brz i efikasan i u roku od 10 do 15 minuta neprijateljska kolona je razbijena i uništena bez ikakvih naših gubitaka. Zarobljeno je 5 neprijateljskih vojnika pripadnika »vražje divizije«, zaplijenjena je veća količina naoružanja i intendantske opreme, i 4 kamiona su spaljena. Poslije završene akcije jedinica se povlači u Crne potoke na Grmeču, a zatim se bataljon spušta prema Krnjeuškom Međugorju gde ostaje tri dana.

Prvoga avgusta bataljon je preko Suvaje i Grmeča stigao u s. Hrgar iznad Ripča, a sutradan oko 09,00 časova postrojava se cijela brigada i prima zadatak za napad na neprijateljske položaje od Bihaća do Vrtoče. Zadatak našeg bataljona je bio napad na utvrđene položaje u blizini Ripačkog klanca. U neposrednoj blizini jedinice se zaustavljaju i oko 23,00 časova izdvaja se grupa najboljih boraca — bombaša sa zadatkom da unište žičane prepreke i bunkere. U najvećoj tišini grupa stiže do žičanih prepreka, ali je pri sečenju žice otkrivena. Brzom i jakom vatrom neprijatelj zaustavlja naše borce. Pored ostalih, na žičanoj prepri sa makazama i bombom u ruci ostao je i neustrašivi borac Mićo (mislim da se preziva Santrač). Ostale jedinice bataljona nastavljaju borbu koja se vodi cijelu noć i naredni dan. U toku dana bataljon se prema naređenju povlači u s. Hrgar.

Petog septembra bataljon preko Grmeča stiže u s. Jansenicu. Noću 7. septembra jedinice bataljona vrše prepad na neprijateljska uporišta oko Bosanskog Novog, dok druge jedinice naše brigade i divizije vrše napad na Prijedor i Ljubiju. U toku noći bataljon se prebacuje iz rejonu Bosanskog Novog ka Prijedoru. U s. Briščani kod Prijedora jedinice bataljona sukobljavaju se sa neprijateljskim grupama koje se povlače iz Prijedora i Ljubije za Bosanski Novi. Bataljon razbija ove grupe i prisiljava ih da prelaze rijeku Sanu i u panici sa ostalim grupama beže ka Bosanskom Novom. U toku dana 09. 09. 1944.

naš bataljon napada jedinice koje se panično povlače od Prijedora ka Bosanskom Novom, a naše jedinice nalaze se sa lijeve strane rijeke Sane. Zahvaljujući našoj minobacačkoj vatri neprijatelj trpi velike gubitke, ali i dalje panično u grupama bježi putem prema Bosanskom Novom.

Noću 13/14 septembra bataljon vrši pokret iz s. Sokolišta i preko Hambarina ulazimo i prelazimo kroz već oslobođeni Prijedor, grad kojeg smo toliko puta napadali i sa obližnjih visova osmatrali i željno očekivali ovaj dan. Četrnaestog septembra iz rejonu Prijedor krećemo ka Kozari i preko Ivanjske dolazimo u selo Simići, a sutradan napuštamo Simiće i krećemo prema Banja Luci. Na izlazu iz Simića bataljon je s leđa bio napadnut od zaostalih skrivenih ustaša iz ovog sela i tom prilikom su ranjena dva borca. Vraćamo se u selo Šimići, vršimo pretres, ali nikoga ne nalazimo. Ponovo napuštamo selo sa malo više opreznosti. Pripucavanje opet počinje, ali zbog hitnosti zadatka odustaje se od dalje pretrage. Bataljon se kreće visovima iznad Banja Luke i dolazi u selo Glamočane. U toku noći 17/18. bataljon opkoljava utvrđeno i žicom opasano uporište Klačnice. Komandant bataljona Spaso Đukić i ostali rukovodioci glasno vode pregovore sa domobranskim satnikom za predaju uporišta, što domobrani rado prihvataju. Dogovoreno je da se u zoru jedinica postroji i pred ulazom u utvrđeni rejon odloži oružje. Ujutru 18. avgusta oko 06,00 časova svi domobrani (oko 150) na čelu sa satnikom predali su se našem bataljonu. Održan je kraći razgovor sa domobranima i veći dio stupio je u naše jedinice, a ostali su pušteni kućama. Domobrani koji su ostali u našem bataljonu dobro su se pokazali i hrabro borili sve do kraja rata. Neki su uslijed zalaganja i hrabrosti postavljeni i na rukovodeća mjesta. Poslije oslobođenja Klačnica nastavljen je borba sa njemačkim jedinicama. Minobacačko odjeljenje pratećeg voda cio dan je tuklo njemačke kolone koje su pokušavale da se probiju od Bosanske Gradiške ka Banja Luci. Oko 16,00 časova neprijatelj je otkrio položaj minobacačkog odjeljenja i snažnom artiljerijskom vatrom prisilio ga na povlačenje.

Osamnaestog septembra dijelovi bataljona učestvuju u napadu na neprijateljske kolone koje se povlače od aerodroma Zalužani prema Bosanskoj Gradiški. U ovim napadima zarobljeno je nekoliko pilota, veći broj domobrana, 7 kamiona i autobusa sa raznom opremom i naoružanjem. Kamioni i autobusi su uništeni, a oprema iznesena u susjedne rejone. Od 20. do 26. septembra bataljon u sastavu drugih jedinica napada neprijateljska uporišta duž puta Banja Luka — Bosanska Gradiška u rejonima Kobatovci, Laktaši, Topola i Bosanski Aleksandrovac. Neprijatelj se grupiše i vrši protivnapad nastojeći da obezbijedi prolaz od Banja Luke s ciljem pružanja pomoći svojim jedinicama okruženim u tvrđavi Kaštel. Neprijatelj u napadu koristi tenkovske jedinice i avione.

Dvadeset šestog septembra nakon šestodnevni borbi bataljon dobija smjenu i povlači se u selo Topolu radi odmaranja, a sutradan je bio iznenadno napadnut avionima a zatim konjičkim jedinicama. Bataljon je odstupio prema selu Bakinci, gdje se sredio, organizovano pripremio zasjedu, dočekao Čerkeze i nanio im teške gubitke.

Sedmog oktobra ujutru bataljon u sastavu brigade otpočinje pokret za Travnik. Devetog oktobra napuštamo rejon Mrkonjić-Grada, prelazimo kroz grad gdje nas svečano dočekuje i ispraća vojna muzika. Naveče stižemo u Jajce i ujutru nastavljamo marš prema Donjem Vakufu i dolazimo u selo Odžak. Grupa od 30 omladinaca i skojevaca bataljona odlazi 15. X u Bugojno i prisustvuje Konferenciji saveza omladine 4. krajiške narodnooslobodilačke udarne divizije.

Tri dana kasnije bataljon napušta rejon Donjeg Vakufa i kreće u pravcu Travnika. U noći 19. 10. 1944. u najvećoj tišini prelazimo rijeku Lašvu, put i prugu između Viteza i Travnika i stižemo u selo Bukve iznad Viteza. Noću 20/21. bataljon, u sadejstvu sa ostalim jedinicama brigade i divizije koje napadaju Travnik i ostala uporišta od Travnika do Kaonika, napada uporište Han Bilu. Neprijatelj se uporno branio iz utvrđenih bunkera. Dvadeset drugog oktobra bataljon je dobio raketni bacač »džumbul« i sa njim savladao bunker. U istom periodu neprijatelj je savladan i u Travniku, kao i na ostalim uporištima sve do Kaonika.

Od 13. novembra do 7. decembra bataljon je na položajima zapadno od Zenice. Borci ovdje uspostavljaju vrlo dobre odnose sa narodom ovog kraja. Sa ovih terena vrši se popuna jedinica mladićima i djevojkama koji dobrovoljno stupaju u naše redove. Uspostavlja se narodna vlast, stvaraju narodnooslobodilački odbori koji se brinu oko snabdijevanja i ishrane jedinica. Sedmog decembra bataljon prelazi na desnu stranu rijeke Lašve, zauzima selo Hrasno i drži položaj iznad stanice Kaonik i naselja Busovača.

Desetog decembra neprijatelj napada naše položaje i bataljon se povlači ka Han Kompaniji — Vitezu, a zatim ka selu Krušćice. Istog dana bataljon prisiljava neprijatelja na povlačenje i ponovo se vraća u Han Kompaniju. U ovim borbama imali smo dosta mrtvih i ranjenih. Među mrtvima nalazi se i Fikret Čehajić, rodnom iz Sanškog Mosta, puškomitraljezac Nikola Rabat rodnom iz sela Hrgara u blizini Ripča kod Bihaća.

Od 15. do 29. decembra bataljon se nalazi u selima Sivrine, Dubravice, Vrhovine i vodi borbu sa neprijateljem koji se nalazi na položajima oko Kaonika i pokušava da se probije ka Travniku. Na ovim terenima bataljon ostaje do 19. januara 1945. kada otpočinje borba sa njemačkim jedinicama koje se kreću prema Travniku. Uz svakodnevnu borbu bataljon i ostale jedinice brigade povlače se u s. Krčevine i preko Bile i Doca prolaze kroz Travnik i stiže u Turbe 21. januara, a neprijatelj zauzima Travnik. Istog dana naš bataljon napušta Turbe i odlazi u selo Bačvice, a zatim posijeda položaje u rejonima sela Đakovica, B. Guče, B. Rajkovići zapadno od Travnika. Na ovim položajima bataljon ostaje do 16. februara kada otpočinje borba za ponovo oslobođenje Travnika. Bataljon drži položaje u rejonu sela Rajkovići, dok ostale jedinice brigade i divizije napadaju Travnik i položaje od Travnika do Kaonika. Nakon teških i dugotrajnih borbi naše snage ponovo oslobađaju Travnik 19. 02. 1945. godine i nastavljaju borbu za oslobađanje ostalih naselja u trouglu Travnik—Zenica—Busovača. Naš bataljon ponovo posijeda položaj iznad Kaonika i Busovače i nalazi se u selu Rasno do 2. marta 1945. godine.

Istog dana bataljon je izvršio pokret prema selu Kruščici, zatim selu Bučići u blizini Viteza, gdje sa ostalim jedinicama učestvuje u borbi i prisiljava neprijatelja na povlačenje prema Zenici. Na ovim terenima bataljon ostaje do 28. marta kada otpočinje marš preko planine Sebešić i istog dana oko 24,00 časa stiže u rejon Fojnice.

Sutradan se u 02,00 časova nastavlja pokret pravcem Busovača—Kiseljak. U toku rioči dolazimo na teren između Lašve i Kaknja i spuštamo se na lijevu obalu rijeke Bosne. Tridesetog marta bataljon kao i ostale jedinice naše brigade u rejonu Kaknja prelaze rijeku Bosnu, dok se u neposrednoj blizini lijevo i desno vode ogručene borbe sa neprijateljskim jedinicama. Za prebacivanje preko rijeke koristili smo nekoliko malih čamaca, kao i nekoliko splavova napravljenih od telefonskih stubova povezanih telefonskom žicom. Poslije prelaska na desnu obalu rijeke bataljon prihvata borbu sa njemačkim jedinicama i u sadejstvu sa ostalim jedinicama učestvuje u zauzimanju Kaknja. U borbama za Kakanj, u kojima je učestvovalo više naših jedinica, neprijatelju je zadat vrlo težak udarac. Pored velikog broja poginulih, zarobljeno je nekoliko stotina njemačkih vojnika koji su nam dobro došli za prenošenje naših ranjenika od Kaknja do Sarajeva.

Bataljon sa ostalim jedinicama 8. brigade kreće prema Varešu, zadržava se u neposrednoj njegovoj blizini u selu Dragovići, zatim produžava marš i dolazi u Srednje. U toku marša prema Sarajevu bataljon učestvuje u borbama sa neprijateljem u okolini Vareša, kao i u rejonima Srednjeg, Semizovca i Ilijaša. Petog aprila bataljon nastupa u pravcu Sarajeva i stiže sa ostalim jedinicama brigade preko Koševa u Sarajevo i smiješta se na lijevoj obali Miljacke u vojnim objektima i zgradi sadašnjeg Poljoprivrednog fakulteta. Nakon nekoliko dana bataljon se smiješta u vojničku kasarnu — sada kasarnu »Maršal Tito«. U Sarajevu ostajemo do 14. aprila kada krećemo preko Visokog, Kiseljaka i Busovače i stižemo u Vitez. Boravak u Sarajevu od 8 dana dobro je došao našim jedinicama za oporavak i popunu novim ljudstvom. Šesnaestog aprila jedinice preko Travnika, Turbeta, Ka-

raule stižu u Jajce, a zatim preko Mrkonjić-Grada, Kodine Vode i Hankola, Bronzanog Majdana, sela Bistrice, Mišin Hana 23. aprila stižemo u Ivanjsku, a odatle vozom odlazimo za Prijedor. Sutradan bataljon maršuje iz Prijedora u Ljubiju, a zatim preko Stare Rijeke, Majkić Japre, Jasenice i ulazi u Bosansku Krupu i dalje preko Gazina stiže u Slunj 29. aprila da bismo istog dana krenuli u pravcu Karlovca i stigli u rejon Perjasice 30. aprila.

Prvog maja otpočeli smo napad za oslobođenje Karlovca. Naš bataljon napada uporište u rejonu Perjasice. Borba je bila teška i dugotrajna. Neprijatelj je i po cijeni velikih gubitaka nastojao da zadrži branjene položaje. Potpomognute artiljerijskom vatrom naše jedinice prisiljavaju neprijatelja na povlačenje u pravcu Karlovca. Naš bataljon i dalje napada i progoni neprijatelja prema selo Podvožiće nadomak Karlovca. Pored nanošenja teškog bataljon napada utvrđeno uporište koje se nalazi između Martišća i Belaja, savladava ga i stiže sutradan u selo Podvožiće nadomak Karlovca. Pored nanošenja teških gubitaka neprijatelju, naš bataljon kao i ostale jedinice takođe trpe velike gubitke. Većina poginulih odnosi se na novoprimiteljne borbe sa teritorije grada Sarajeva koji su u ovim posljednjim završnim borbama željeli da se osvete neprijatelju za sve teškoće i zla koja su trpjeli u okupiranom gradu u toku protekle četiri godine. U ovim borbama dolazi i do teškog ranjavanja mog komšije Midžan Zikrije — borca 2. čete. Pored njega na istom mjestu ginu još dva borca u pokušaju njegovog izvlačenja, što je karakteristično za naš odnos prema ranjenim i mrtvim. Iz s. Podvožiće bataljon kreće prema s. Barlovići, gdje prelazi rijeku Koranu i nastupa u pravcu Karlovca. Noću 5/6. maja bataljon oslobađa naselje Turanj u neposrednoj blizini Karlovca, dok ostale jedinice oslobađaju grad Karlovac. U predgrađu Karlovca — Turanj ostajemo do 8. maja kada nastavljamo pokret u pravcu Brežice, gdje stižemo 9. maja. U toku marša obaviješteni smo da je kapitulirala Njemačka i da je završen drugi svjetski rat. Ova vijest nas je jako obradovala, ali smo je primili sa izvjesnom rezervom jer su se pred nama nalazile velike neprijateljske snage koje je trebalo uništiti

i proterati iz naše zemlje. Desetog maja naše jedinice su savladale otpor neprijatelja i na juriš oslobodile Brežice.

Dvanaestog maja bataljon nastavlja pokret od Brežica preko Krškog i napada neprijateljske kolone u povlačenju nanoseći im teške gubitke, dok istovremeno veći broj zarobljava u rejonima Zidanog Mosta, gdje se odigrala i posljednja borba našeg bataljona, odnosno brigade.

RASIM HUKIČ

DVIJE BORBE 1. BATALJONA

Od osnivanja do kraja NOR-a 8. krajiška brigada je prošla kroz mnoštvo teških momenata i velikih i teških borbi, čime je zajedno sa ostalim jedinicama dala puni doprinos oslobođenju zemlje.

Od mnoštva velikih događaja, koji svaki za sebe zaslužuje veliku pažnju, ipak bih opisao samo dva koja su na mene ostavila posebno snažan utisak.

Nekako u oktobru 1943. u jeku velikih borbi širom zemlje dobili smo zadatak da zauzmemo rudnik Ljubiju. strateško mjesto okupatorskih snaga. Koliko je značajno ovo mjesto bilo za okupatorske snage ne treba posebno isticati. Dovoljno je reći da je u pitanju jedan od najznačajnijih rudnika željeza u našoj zemlji, pa i šire u Evropi.

Sam grad Ljubija i rudnik u neposrednoj blizini bili su pretvoreni u snažno i dobro obezbijeđeno utvrđenje, branjeno od velikog broja njemačkih vojnika, ustaša, žandara i domobrana.

U periodu koji je prethodio oktobarskim danima te 1943. godine, bilo je više pokušaja partizanskih jedinica da zauzmu ovo važno neprijateljsko uporište i onemoguće dalju eksploataciju željezne rude. Rudnik Ljubija je samo jednom oslobođen prilikom oslobođenja Prijedora, ali su sve instalacije ostale ispravne.

Kako sam već istakao, sredinom oktobra 1943. taj zadatak je pripao našoj 8. brigadi. Znali smo da od klasičnog napada u vidu juriša na rudnik nema ništa. Sve je bilo ograđeno žicom koja je predstavljala provodnike za električnu energiju. Ispred žice bila su minska polja, a iza nje veliki broj bunkera iz kojih je virilo mnogo pušaka, puškomitraljeza i minobacača.

Bilo je potrebno naći drugi efikasniji način kako bi se osvojilo uporište. Naši oficiri obavještajci su pribavili znakove raspoznavanja pomoću kojih smo nesmetano mogli ući u samo uporište.

Ja sam tada bio komandir 1. odjeljenja 1. čete 1. bataljona. Naša četa je imala zadatak da iznutra u samom uporištu napadne bunkere, koji su predstavljali najveću opasnost po uspjeh akcije. Tačnije, čitav zadatak je u tom momentu zavisio od uspješnog izvršenja našeg zadatka.

Prve u nizu bunkera razoružali smo Rade Vukašinić i ja. Prvo smo u vidu patrole prišli stražaru, koji je bio dosta zbunjen i iznenađen našom pojavom, i razoružali ga. Zatim smo ušli u bunker u kome su spavali vojnici. Najprije smo tiho, uz pomoć ostalih partizana iznosili njihovo oružje, a zatim budili vojnike kojima u tom momentu ništa nije bilo jasno. Isti smo postupak ponovili i sa ostalim bunkerima.

Iako smo imali tačan raspored bunkera, u kretanju noću na nepoznatom terenu pomagao nam je i stražar zarobljen kod prvog bunkera. Najzad smo uhapsili njemačkog komandira uporišta, koji je bio smješten u jednospratnoj zgradi koja je bila u sredini uporišta. Kada smo ušli u kuću, komandir je spavao u svojoj sobi. Na zidu mu je visilo naoružanje, a pored kreveta se nalazio sanduk sa pasuljem u kome su bile načičkane odšrafljene bombe. I ovog puta smo prvo uzeli oružje, a onda i njega probudili. Tako je i postao zarobljenik.

Time smo uspješno okončali naš zadatak, što je omogućilo da i čitava akcija potpuno uspije.

Opisao bih još jedan događaj značajan u nizu uspjeha naše 8. divizije. Događaj se odnosi na veoma uspješno postavljanje zasjeda na pravcu kretanja Vrtoče — Bosanski Petrovac.

Tačnog datuma izvođenja ove akcije više se ne sjećam. Mislim da se radilo o junu ili julu 1944. Tih dana smo imali dosta napornih borbi i dugih marševa, koji su bili u sklopu 7. neprijateljske ofanzive.

Našli smo se u selu Bjelaj. Tu smo saznali da će se neprijateljske snage kretati putem Vrtoče — Bosanski Petrovac.

U to vrijeme bio sam na dužnosti zamjenika komandira čete. Odlučeno je da se izdvoje svi puškomitraljesci i njihovi pomoćnici iz 1. bataljona i da se sa tako organizovanom formacijom postavi zasjeda u Medenom polju. Akcijom sam rukovodio ja.

Puškomitraljesce sam rasporedio u neposrednoj blizini puta u obližnjem jarku. Bila je noć. Uskoro se iz pravca Vrtoča pojavila motorizovana kolona. Napred je išao tenk, a za njim veći broj kamiona, puni njemačkih vojnika. Kada je kolona bila svojom sredinom naspram postavljene zasjede, otvorili smo žestoku vatru, pri čemu je uništeno nekoliko kamiona i ubijen veliki broj neprijateljskih vojnika. No, brzo smo se morali povući jer je tenk koji se nalazio na začelju kolone otvorio na nas vatru i pokušao da nam zađe za leđa.

Mi nismo imali žrtava. Ranjen je samo jedan desetar. Nedaleko od naše zasjede bila je postavljena još jedna, koja je uništila i ostatak neprijateljskih snaga.

ĐURO BUBALO

UHVATILI SMO JEDNOG KOJEMU JE NAROD SUDIO

Bilo je to oktobra 1943. godine. Prvi bataljon 8. krajiške brigade dobio je zadatak da zauzme rudnik željezne rude u Ljubiji, odnosno Ljubiju.

Još na slobodnoj teritoriji određeni su zadaci četama, a ove su formirale grupe za borbu.

Do Ljubije valjalo je preći razdaljinu od sela Ruiške kod Bosanskog Novog. Išlo se usiljenim maršem, a pola

puta i trčeći. Valjalo je sačuvati tajnost. Iz hoda prišlo se izvršenju zadatka. Cete, vodovi i desetine imali su zadatak da likvidiraju neprijatelja u kasarni i po bunke-rima. Veliku pomoć činilo je poznavanje znakova neprijatelja za raspoznavanje.

Na mjestu gdje sam bio sa jednom grupom boraca iz mraka je izronio čovjek u civilu sa pištoljem u ruci, oprezno je išao, ali mu se i žurilo. Zadihao se. I kada je mislio da je pri kraju, nađe se u klopci — okružen sa nekoliko boraca. Nije imao smjelosti da upotrebi oružje, jer su puščane cijevi bile oko njega. Razoružan je. Izdvojio sam ga malo od boraca i upitao: »Zašto bježiš?« Odgovorio je: »Vidio sam partizane kako nešto barataju oko postrojenja rudnika, a druge opet kako razoružavaju domobrane i uplašio sam se.« »Dobro« — kažem — kud si, u stvari, naumio!« — »Pa, eto, vala naumio sam u Sanu« (valjda misli Sanski Most) — »Pa kud ćeš tarno, jedan ne bio? Vidiš li, bolan, da smo mi, evo, u Ljubiji večeras — kroz neki dan bićemo u Sani, a kroz neki dan možda u Banja Luci, Sarajevu i drugim gradovima, te eto, vidiš, ako si nešto kriv nigdje se nećeš moći sakriti. Gdje si bio prošle godine kada je oslobođen Prijedor i Ljubija?« — »Bio sam« — kaže — »u Zagrebu«. »Do tog vremena znam da si svašta i najgore čuo o partizanima, ali kada si se povratio u Ljubiju — mogao si steći drugu sliku o njima. Ranije si slušao da ruše crkve, džamije, da siluju ženske, da ubijaju ljude. A kada si se povratio iz Zagreba u Ljubiju, kakvu si sliku dobio o partizanima?« — »Vala, moram reći istinu — da je bila lažna propaganda — inače su prema narodu vrlo lijepo postupali, a ni bogomolje nisu dirali i sve se o vama najljepše pričalo, samo jest da su neke krivce likvidirali«. »Pa znači i ti se bojiš neke krivice i odgovornosti i zato bježiš«. — »Vidim«, kaže, »da te zovu — družu komesare — i ja vidim da sa razumnijem čovjekom imam posla i ja hoću da vam rečem sve. Inače ja se zovem Ivan Orlovac i ja sam bio 1941. predsjednik opštine Ljubija i zato me strah«. — »E pa, vidiš, ako si izabran od naroda imao si čast da budeš, a ako si bio prisiljen da budeš, onda si morao da se primiš tog prljavog posla da

služih okupatoru, ali se pitam što si ti lično radio i kakav si bio prema narodu?« — »Pa, znate šta, ja sam spasio ovu pravoslavnu crkvu da je ne sruše«. — »E, pa, Ivane, ostavimo crkvu nastranu nego kako si se ti prema ljudima odnosio L« — »Reci ti meni gdje je vaš partizanski sud«, pitao je, »je li na Grmeču?« — »Ne«, odgovorio sam, »naš sud je ovaj narod u Ljubiji i okolini — taj narod najpravednije sudi«. — »E pa čuj komesaru — ja se molim da ti mene ubiješ, jer ja znam ako mi budu ovi sudili da nema života.«

Jedna velika kolona kretala je od Ljubije u pravcu Grmeča. U našoj koloni se kretao naš zarobljenik-civil — nije bio vezan jer i onako kako je bio ugojen nije mogao da bježi. Uz put sam imao prilike da se sretnem sa seljacima iz okoline Ljubije koji su me pitali šta vodite Orlovca, toga krvoloka, koji je kriv za smrt mnogih naših ljudi.

Doveden je do sela Suhače, gdje je predan u nadležnost Komandi područja Podgrmeča, a na njegovu nesreću tu je bilo njegovih dobrih poznavalaca, čak i nekih rođaka. Tu se i obistinilo ono što sam mu rekao da će mu narod suditi. Više se nije vratio u svoj kraj da i dalje služi okupatoru.

DURAĐ GRBIĆ

JEDNA BORBA U MALOM RADIĆU

Bila je jesen 1943. godine. Naš vod 3. čete 3. bataljona 8. krajiške brigade izdvojen je iz sastava brigade na poseban zadatak — izviđanje. Došli smo u Mali Radić.

Brigada je te jeseni često prolazila kroz Radić, Suva-ju, Jesenice. Puno smo pješačili, obično noću. Narod ovih krajeva nas je volio, jer smo ga štitili, a uz to dobar dio boraca bio je iz ovih krajeva. U svemu nas je pomogao i obavještavao o neprijatelju. Ipak, pošto su neprijateljska uporišta bila vrlo blizu, morali smo najozbiljnije organi-

zovati stražarsku službu. Nedavno, desilo nam se jednog dana (mislim da smo tada bili u Velikom Radiću) da su Nijemci tenkovima upali u selo iznenada, upravo pred ručak kada smo se okupljali oko kazana. Sreća bili smo blizu šume.

U Malom Radiću boravili smo više dana. Danju smo obično izlazili na položaje. To su najčešće bili vrhovi visokih kamenih litica kanjona rijeke Une, između Bihaća i Bosanske Krupe. Izlazili bismo rano ujutro, pa bismo osmatrali prugu, cestu, rijeku. Una se ujutro »pušila« od magle, bilo je hladno, posebno na tom kamenu.

Ja sam ovdje, ponekad na pušku se oslanjao ležeći da bi manje dodirivao hladni kamen; posmatrao i razmišljao o zadnjoj borbi kada je naša brigada napala tzv. Tisovo brdo, te kada su se neke naše jedinice spustile noću niz ove strme litice i pijesak i napale željeznički most kod Grmuše. Tada su neki naši borci noću preplivavali hladnu Unu. Mislio sam — zaista je to junaštvo. Kako su dobro morali plivati u odjeći sa puškama. Onda ti virovi u Uni. Nama drugima bilo je lakše. Tako sam razmišljao i osmatrao. Današnji dan se nekako oduljio. Nije se desilo ništa posebno, osmatrah smo, nikakva kolona neprijatelja nije naišla i mi smo se vratili u selo.

Međutim, slijedećeg jutra jedna satnija ustaša navlila je iznenada na nas i na selo. Narod se digao, sve bježi, žene vuku djecu, krave, jer ovaj narod dobro zna šta su ustaše. U tom času naš vod se razdvojio — jedna desetina je išla, trčala na brijeg Obijaj, a druga na Zloimenjak. To su nam bila najbliža brda, s tim što je Obijaj povišok brijeg, zaobljen na vrhu i izdvojen od šume, te zato nepovoljniji za odbranu, pogotovu kada nas je tu svega desetina. A Zloimenjak, gdje su otišli ostali naši drugovi sa vodnikom i obavještajnim oficirom. Taj položaj je puno pogodniji, jer je povezan sa šumom.

Za našom desetinom, koja je išla na Obijaj, išla je i jedna poveća grupa naroda koji je bježao i kome smo u tom času mi bili jedina zaštita. Cim smo se popeli na vrh brda, rasporedili smo se u obliku potkovice. U sredini je bio naš delegat mali Milan Obradović sa mitraljescem Aleksom Latinovićem, a sa strane su bili lijevo i desno borci sa puškama i bombama. Narod se sklonio iza nas.

Među tim ljudima pored žena, djece i krava bio je i po neki odrasliji, a i poneki invalid. Invalidi su imali i oružje. Nosili su partizanske kape i imali ratnog iskustva. Jednog sam odmah u početku posebno zapazio: bio je visok, bez ruke, a imao je za pojasom onu švapsku »handgranatu« — ručnu bombu sa drškom (kliparu).

Ustaše su odmah ocijenile da smo mi na Obijaju u nepovoljnijem položaju, pa su se uputile glavninom prema nama. Izgleda da su dole kod crkve dovukli teške mitraljeze, jer su nas žestoko tukli i štitili njihovo nastupanje uz brijeg, odnosno podilaženje. Takođe su odmah tukli i ovi što nastupaju, tako da je ta vatra bila vrlo jaka. Ja sam tada bio još mlad borac, želio sam što više da pucam, ali naš delegat Milan je naredio da štedimo municiju. U početku je samo Aleksu — mitraljesca više koristio i prebacivao ga sa jedne na drugu stranu, kako bi ustaše zavarao da imamo više mitraljeza. Nama sa puškama je naredio da napravimo što bolji zaklon, te da vatru otvaramo tek kada se ustaše sasvim približe. Bili smo u teškom položaju. Prevelika je bila razlika u snazi — naš mali vod naspram satnije ustaša. Uz to, mi smo ovdje sami na Obiju, samo jedna deselina. To je više nego jedan na deset. Dobro sam pritisnuo pušku i priljubio se uz zemlju, jer su meci tukli, roveli zemlju ispred nas i kršili drveće. Niko se od nas još ne miče, a situacija je takva da mi se čini da bi bilo lakše skočiti i jurišati naprijed. Međutim, naš delegat je sasvim hladnokrvno raspoređivao vatru i određivao ko će kada da gađa.

U toj psihozi naoružani invalidi iz naroda dopuzaše bliže do nas, pa kažu: »Hajdmo ljudi na juriš, hajdmo ovuda na lijevo, probijati se!« Međutim, niko se nije micao. A onda kada je bilo najteže, najkritičnije, jedan od ovih iz naroda (valjda je prvi primijetio) — to je onaj invalid sa »handgranatom«, bez ruke, podiže se i zamahujući onom bombom povika: »Hajdmo drugovi na juriš, hajdmo naprijed eno ih bježe!« Ja sam mislio da se on digao jer nije mogao više da izdrži ustašku vatru. Međutim, gledam, sada se dižu i moji drugovi. »Na juriš, sada svi viču. »Naprijed naši.« Tu su i Milan i Aleksa, dižem se i ja, a za nama i oni ostali invalidi i narod, sve je na nogama i trči niz brijeg. Ustaše su bježale.

Sta se desilo? Mi smo se stvarno hrabro držali kada je bilo najgušće. Dobro smo se ušančili, a izgleda i dobro gađali, jer su ustaše imale i prilično gubitaka. Naši drugovi sa Zloimenjaka ubrzo su uvidjeli naš težak položaj, tukli su ustaše sa boka, a onda kada su vidjeli da bi nas ustaše mogle opkoliti, poslali su dva borca da se zaobilazno spuste uz živice dole kod crkve. Njih dvojica su iza jednog zaklona iznenada ubili ustaškog satnika koji je na nekom panju gledao kartu. Tako su ova dva naša borca napravila pometnju među grupom ustaša koji su bili kod crkve. A onda se ovo brzo prenijelo na sve ustaše. Ustaše su sada vjerovatno mislile da smo mi dobili pojačanje iza njihovih leđa. Mi smo tukli njih sa čela, naši drugovi sa Zlojmerca bočno, a ovo je bila treća vatra iza leđa i to ih nagnalo u bijeg. Ona dva naša borca koji su ubili satnika bili su: desetar Sava Adamović i Juso Begović.

Partizanska snalažljivost, inicijativa i smjelost, a naročito — veza sa narodom jedino je mogla učiniti da u ovoj sasvim neravnopravnoj borbi izađemo kao pobjednici. Nama mlađim borcima ovo je bilo veliko ohrabrenje kada smo vidjeli kako mnogo jači neprijatelj bježi ispred šačice partizana i desetak slabije naoružanih invalida i civila.

ŠEFKIJA POZDERAC

PRERUŠENI OBAVJEŠTAJCI

Jednog dana u jesen 1943. saznali smo da na terenu od sela Stara Rijeka, preko sela Čarakovo i Zagar, pa do Prijedora neprijateljska obavještajna služba, uz pomoć svojih saradnika, prikuplja podatke o našim jedinicama, traži i pronalazi kolebljive elemente u našim redovima i utiče na njih da desertiraju. Desetak takvih kolebljivaca pobjeglo je iz naših redova. U pravi mah nismo znali zašto ti ljudi bježe i tko ih navodi na takav korak. Ko je neprijatelj, koliko ga ima, gdje se krije i otkuda djeluje? Sve je to trebalo saznati. Obavještajci 1. i 2. bataljona Vili

Sole i Šabo Delić dobili su zadatke da otkriju neprijatelja. Mnogo smo razmišljali, a onda smislili. Kao prurušeni neprijateljski vojnici (domobrani) jedne noći uputismo se nas dvojica u selo Carakovo prema jednoj kući, za čije žitelje smo sumnjali da sarađuju sa neprijateljem. Nešto oko jedan sat poslije pola noći stigli smo u selo i zakucali na vrata označene kuće. Ukućani su bili iznenađeni našim dolaskom, ali mi ispričismo domaćinu izmišljenu priču: kako smo, u stvari, zarobljeni domobrani na položajima oko Tuzle i da smo, eto, nasjeli partizanskoj propagandi i stupili u njihove redove, ali smo se sada pokajali i po svaku cijenu želimo da nam on, domaćin, pomogne da se prebacimo u Prijedor. Domaćin nas je pažljivo slušao i još pažljivije posmatrao. Kada smo završili sa pričom, malo je začucao, a zatim nas ponudio jelom. Počeli smo halapljivo jesti i u daljem razgovoru o našim tobožnjim tegobama provjeravao je da li govorimo istinu. Otkrio nam je jednu svoju vezu u selu Žagar govoreći: »Sutra ćete do njega, a on će vas prebaciti u Prijedor«. Naravno, nama je upravo to trebalo da saznamo tko drži vezu i radi za neprijatelja u selu Žagar. Iduće noći prema dogovoru povelili smo sa sobom i nekoliko partizana, jer je i to bio uslov našeg prebacivanja neprijatelju. Zakucali smo na prozor, a domaćin, kada je vidio nas i ostale naše vojnike, odmah je otvorio vrata i pustio nas u kuću. U jednom momentu vrlo spretno uhvatili smo ovog neprijateljskog obavještajca i lišili slobode. Žena, koja je gledala taj događaj počela je da viče, ali su naši vojnici, već prema unaprijed razrađenom planu, brzo spriječili ovu malu gužvu. Povelili smo ga zajedno sa nama u selo Žagar s ciljem da i tamo uhvatimo drugog neprijateljskog špijuna, ali se ovaj negdje sakrio, a u kući smo zatekli samo njegovu ženu i djecu, koje nismo dirali. Tako je bila presječena i likvidirana djelatnost neprijatelja na ovom terenu.

SABO DELIĆ

ŽIVOT I RAD PARTIJSKE ORGANIZACIJE

Naslov je možda pretenciozan, ali kako početi pisati nakon minulih 40 godina djelovanja partijskih organizacija u Brigadi. Prizivati u pomoć samo sjećanja, dovodi čovjeka u iskušenje, da napravi takvu grešku koja bi bila neoprostiva, odnosno uopštavanje pojmova koji nisu od nekog značaja.

Kako sam i sam bio zamjenik političkog komesara bataljona tj. partijski rukovodilac u bataljonu, nešto mi je ostalo u sjećanju, ali su me spasile zabilješke iz jedne obične teke iz vremena 1943. godine. Te pribelješke su me podsjećale na stvarni život i rad Partije u 8. brigadi, pa sam iz toga i izvukao moja zapažanja na osnovu sačuvanih bilježaka.

Organizacija KPJ u brigadi sastojala se iz: ćelija kao osnovnih organizacija KPJ; bataljonskih biroa i partijski rukovodilac brigade.

Svaka četa imala je svoju partijsku ćeliju sa svojim sekretarom tj. zamjenikom političkog komesara čete. Ćelije su mogle da budu organizovane i u pratećim vodovima, u štabovima, štapske ćelije i u svakoj drugoj jedinici gdje su živjeli i radili članovi KPJ.

Bataljonski biro sačinjavali su zamjenik političkog komesara bataljona kao sekretar Biroa i po pravilu zamjenici političkih komesara četa kao sekretari ćelija i bataljonski rukovodilac SKOJ-a.

Partijski rukovodilac brigade — zamjenik političkog komesara, po pravilu, djelovao je više kao samostalan organ i bio član divizijskog komiteta.

Pored partijskih organizacija paralelno je bio razvijan i SKOJ. Svaka četa odnosno samostalna jedinica imala je svoj aktiv SKOJ-a na čijem čelu je bio sekretar aktiva. Postojali su i rukovodioci SKOJ-a pri svakom štabu bataljona i štabu brigade.

ULOGA I ZADACI KPJ U JEDINICAMA

Da se nisam poslužio bilješkama iz 1943. i sam bi zanemario mnoge naoko sitne pojedinosti o kojima se Par-

tija (ćelija, biro, partijski rukovodilac i SKOJ) brinula u toku NOR-a.

Prosto je nevjerovatno ali istinito da nije bilo nikakvog sektora djelovanja neophodnog za život i rad jedne ratne jedinice pod vrlo teškim ratnim uslovima, gdje Partija nije djelovala.

Polazeći od nule, oslanjajući se samo na malobrojni partijski kadar, trebalo je oformiti takvu vojnu jedinicu koja će biti sposobna da, u stalnim okršajima sa neprijateljem, izrasta u sve jaču i snažniju vojnu formaciju, u isto vrijeme politički spremnu da se bori za liniju KPJ-e, a da ne podleigne moćnoj propagandi okupatora i domaćih slugu.

Pokušaću da nešto citiram iz moje ratne teke.

Sastanak bataljanskog biroa 17. 12. 1943. godine

Dnevni red:

1. Politička situacija
2. Uvid u nedostatke ćelije i čete kao cjeline
3. Zadaci
4. Razno

I četa

Razvijanje kolektivne svijesti — pravilan postupak sa borcima. Sanitet dobar. Kulturni rad slab.

II četa

Nedovoljna pomoć Partije SKOJ-u. Disciplina popušta. Politikom ne daje pomoć delegatima voda.

III četa

Partijnost dobra. Šabo Delić delegat 1. voda. Bubulj Milan vodnik 2. voda. Desetar Jovo Zorić. Sedam članova KPJ. Raditi sa desetarima. Češće održavati sastanke sa komandnim kadrom. Smotra za Sitnicu.

Prateći vod

Slabije drugove dati u Prateći vod.

254

SKOJ

Članova 63 po spisku. Na licu mjesta 48, 15 odsutno. Dati mogućnost sekretarima SKOJ-a da rade. Zadaci: održati konferencije sa SKOJ-evcima i omladinom. Najbolji SKOJ-evci u III četi: Rajak, Bursać, Zorić i Prošić.

Sastanak proširenog bataljanskog komiteta 30. 12. 1943. godine.

Dnevni red:

1. Pitanje komandnog kadra
2. Pitanje nedostataka
3. Razno

Postavljaju se:

1. četa: za delegata 1. voda Latinović Dušan, za vodnika 2. voda Rajak Novak, za desetara 1. desetine i 1. voda Kresoja Milan i za desetara 1. desetine 2. voda Prošić Ilija.

2. četa: za zamjenika politikoma 2. čete dosadašnji zamjenik politikoma Pero Grbić i za desetara 2. desetine 1. voda Santrač Gojko.

3. četa: za zamjenika politikoma Radaković Stevo i za desetara 2. desetine 1. voda Pilipović Jovo.

Radni vod: za delegata Mandić Dragan.

Pitanja saniteta: bataljanska previjališta moraju biti označena. Četne bolničarke ne mogu biti u streljačkom stroju. One moraju imati po jednog druga za ispomoć.

Redovni partijski sastanak Bataljanskog biroa 5. 2. 1944. godine.

Dnevni red:

1. Politička situacija
2. Izvještaj o radu sa diskusijom
3. Razno

Politički rad se odvijao po planu. Kulturno prosvjetni rad svodi se na opsimenjavanje nepismenih boraca. Čistoća je zastupljena.

Prateći vod

Ima 6 članova KPJ. Održana 2 radna i 1 vaspitni sastanak. Obuka u rukovanju teškim oružjem.

2. četa: 11 članova KPJ i 7 kandidata, politički rad odvija se po planu. Uspješno se provodi vojna obuka. Rađeno: nišanjenje, patrola i straže.

Kulturno prosvjetni rad priličan (pet nepismenih). Dospisništvo slabo razvijeno. Diletantska sekcija priprema »Dva domobrana«. Sanitet je dobar. Ima 4–5 slučajeva češe. Ima 15 SKOJ-evaca i rade dobro. Komandni kadar priličan.

2. četa: Članova KPJ 16 i 9 kandidata. Vaspitni rad dobar. Prorađuje se: »Proleterska klasa i Partija« i Referat druga Tita. Delegat 1. voda Toma Delić je vrlo dobar.

Vojna obuka odvija se po planu.

Kulturno prosvjetni rad se osjeća. Postoji pjevački hor, diletantska grupa koja priprema »Jovan narodni čoban«. Ima 7 nepismenih, 4 osposobljena za pisanje. Higijena je dobra. 8 do 9 slučajeva češe. Smjeniti bolničara u 2. četi.

3. četa: Članova KPJ 15, 3 kandidata. Održana 2 radna sastanka. Politički rad odvija se po planu.

Odluke divizijskog komiteta

1. Izgraditi sve komuniste da mogu brzo reagirati na brzi razvoj događaja.

2. Pristupiti uzdizanju mladih kadrova.

3. Iskoristiti komuniste kao učitelje partijskih rukovodilaca.

4. Zainteresirati vojne rukovodioce za sve poslove.

5. Aktivirati rad sa pozadinom.

6. Učvrstiti bratstvo i jedinstvo.

7. Pružiti više pomoći obavještajnoj službi.

8. Mobilizacija uvlačenjem muslimanskih masa.

9. Pomoć komesarima u političkom radu.

10. Pomoć SKOJ-u.

11. Teoretski rad (intenzivan, obavezan).

12. Problem zaraznih bolesti.

Završeno citiranje iz ratne teke.

Šteta što se sve ne može pročitati. Mnogo toga je od vlage upropašteno ali ipak iz pojedinih čistih dijelova može se rekonstruisati rad i teme iz političkog teoretskog vaspitanja koje su se priređivale na sastancima.

Iz naprijed izloženih samo nekih partijskih sastanaka vidljivo je da se dnevni red sastavljao po nekom tako reći utvrđenom šablonu, što je odraz našeg nivoa prezentiranja problematike.

Sušta suprotnost tim utvrđenim dnevnim redovima je praktičnost u toku sastanka, koji su se održavali pod raznim okolnostima: u času predaha tokom marša, u toku samog marša, u šumarcima i gajevima, po seoskim kućama, pojatama i tome si.

Na pr.: pod tačkom politička situacija upoznavalo se članstvo sa vojno-političkom situacijom u zemlji i ratištima na Istoku i Zapadu, a na osnovu Biltena, odnosno najnovijih radio vijesti. Tako su članovi Partije bili uvijek u toku događaja i mogli pravilno da djeluju u jedinicama i na terenu.

Ipak po mom uvjerenju tačka »Razno« bila je najplodnija. Pod tom tačkom svaki član Partije bio je oslobođen nekih osjećaja stručnog izražavanja, pa je mnogo slobodnije učestvovao u diskusiji oko svih pitanja koja su se nametala kao nužna u našem životu, kao vojne jedinice. Na primjer: pitanje vojne discipline, analiza svake akcije i njeni nedostaci, politički rad u jedinici i na terenu, rad ekonomata, saniteta, kulturni rad, borba protiv nepismenosti, zaraznih bolesti, paničarstva, samovolje itd.

Kritika i samokritika bili su tako razvijeni da su bili jedno od najboljih načina za uklanjanje nedostataka kod pojedinaca.

Treba shvatiti da je naša vojska do konca 1943. godine bila uglavnom dobrovoljačka, da se osnova discipline zasnivala na samodisciplini. Ako se tome uzmu u obzir teški

uslovi snabdijevanja vojnika — partizana, sa odjećom i obućom, oružjem i hranom, kao i smještaj i liječenje ranjenika i bolesnika, onda se mogu lakše razumjeti i po neki ekcesi kao na primjer: u akciji jedna jedinica (vod ili četa) uspije da dođe do boljeg plijena, odjeće, obuće i oružja i to smatra da njoj pripada. U akciju stupaju članovi Partije i SKOJ-a, raskrinkava se takav stav i dolazi do pravednije podjele. Sad zamislite kako je teško skinuti već obuvene cipele ili bluzu i dati drugom, a obući opet oputne opanke ili prljavu bluzu, rasti se sa šmajserom a uzeti ponovo pušku i si. Ipak se to rješavalo na zadovoljavajući način uz samokritično priznanje greški onih koji su pogriješili.

Pričam o ovim naoko sitnicama (iako su one velike i važne stvari) jer se kroz ovakove sitnice kalio partizanski borac, poticala njegova svijest o pravednosti, svjesnoj disciplini i partijnosti i drugarstvu.

Znači, Partija se brinula kako o velikim stvarima: političkom i vojnom uzdizanju kadrova, tako se brinula i o sitnicama koje ako se nagomilaju mogu izrasti u veliki problem.

Tako je otprilike izgledala diskusija pod tačkom »Razno«.

Postavlja se pitanje kako je Partija, odnosno rukovodioci Partije mogli da utiču na tok događaja a naročito na vojnom sektoru? Mislim prvenstveno nenametljivim stavom, svojim primjerom discipline, vojno-političke obaveštenosti, samopregorom na radu i ličnim primjerom.

Na primjer: za svaku vojnu akciju Partija je pripremila preko svojih čelija i SKOJ-a svoje članstvo da bude primjerno u izvršavanju zadataka. Ako komandantima treba neki udarni vod, desetina ili grupa bombaša — dobrovoljaca za izvršenje specijalnog zadatka, tu se u prvom redu našla Partija koja je organizirala da se članovi Partije i SKOJ-a na poziv komandira jave dobrovoljno i tako povuku za sobom i druge borce, od kojih se onda izabere potreban broj bombaša i si.

Slično se radilo i kod davanja pomoći politkomesarima, ali samo na drugi način. Članovi Partije i SKOJ-a budu pripremljeni za politički čas i temu koju će prora-

divati. Tako da u toku predavanja i poslije za vrijeme diskusije oni budu ti koji daju željeni tok i ton diskusiji-

Tako je uvijek bio zagarantiran uspjeh.

Samo iz ova dva primjera vidljivo je da je Partija sa svojim permanentnim djelovanjem uspjela da stekne takav autoritet u jedinicama kojem su se povinjavali svi rukovodioci i borci.

Borba protiv fašističkih okupatora i domaćih slugu svih boja, pete kolone, idejnih protivnika, klasnog neprijatelja, izbjegličke vlade kralja Petra i inostrane propagande koja je iz razno-raznih razloga negirala našu borbu, zahtjevala je da se svaki član Partije osposbi da može pravilno reagirati na svakom mjestu.

Ovdje se ne mogu oteti utisku jednom događaju u toku IV neprijateljske ofanzive a da ga ne pomenem.

Početak neprijateljske ofanzive u Podgrmeču zatekao me kao politkoma čete, položaj više Čađevice, borba je prihvaćena i vodi se već nekoliko dana. Neznam kako, ostali smo bez veze sa našim jedinicama, postepeno se i mi povlačimo do sela Ruiške, narod je već mahom napustio sela, naše patrole otkrivaju u Vijenovića gaju grupaciju vojske, ali ne zna tko su. Nakon ispitivanja ispostavilo se da je to jedan kozarački bataljon koji se povlači sa Kozare, ima i naroda, omladine, ranjenika. Stupamo u vezu sa njima. Pada zaključak da se moramo probiti za Grmeč jer je neprijatelj već ovladao dijelom terena od Jasenice do Benkovca. Tu treba preći cestu a neprijateljski tenkovi stalno patroliraju, duž cijele ceste se vide vatre koje lože grupe neprijateljskih vojnika. Sumrak istog dana i krećemo ka cesti i proboju. Kad smo prišli blizu ceste prije razvijanja u borbeni poredak neko je sa čela kolone dao poruku: »Prenesi preko veze do poslednjeg u koloni *Srmt fašizmu!*. Ovakva poruka u momentu pred sami proboj djelovala je toliko snažno da je u svakom borcu probudila osjećaje mržnje prema neprijatelju, dala svakom borcu novu snagu i podiglo takav moral da nitko nije posumnjao u uspjeh proboja. Tako je i bilo. Za kratko vrijeme svi smo se našli na domak neprijateljskih vatri: bombe — rafali puškomitraljeza i strojica i strahovit urlik boraca Ura a a! stvorio je kod

neprijatelja paniku. Breša je bila otvorena i za kratko vrijeme svi smo se zajedno sa narodom našli na drugoj strani ceste podno samog Grmeča i put u slobodu bio je opet otvoren. To je bio samo jedan epilog koji je i nakon 40 godina ostao u svježem sjećanju.

KAKO SMO SE TEORETSKI OSPOSOBLJAVALI

Oskudno pisani materijal korišten je do maksimuma. Većina materijala bila je pisana — obrađena kao tema. Sjećam se teme: Razvitak društva uopšte, Razvitak države, Razvitak radničkog pokreta i stvaranje klasa i klasnog društva, I svjetski rat, Versajski ugovor i njegove posljedice, Stvaranje prve socijalističke države SSSR, Lenjin o nacionalnom pitanju, Agrarna reforma i seljačko pitanje, Stvaranje fašizma i II svjetski rat, Izdaja vlade Cvetković-Maček i pristupanje Jugoslavije osovini Rim-Berlin, Slom stare Jugoslavije i sramna uloga kralja i vlade, Linija KPJ-e, Uloga KPJ u organizaciji ustanaka, rukovodeća uloga KPJ u NOB-i, Nacionalno pitanje u bivšoj Jugoslaviji, I zasjedanje AVNOJ-a, II zasjedanje AVNOJ-a i njegove odluke, Oslobođilački ratovi i još mnogo toga. Pomno razrađujući ovakve teme uspjeli smo da naše borbe i rukovodioce u toku rata ipak toliko politički osposobimo da su bili svjesni borci za ciljeve koje je pred njih postavila KPJ i da se nisu dali zavesti neprijateljskoj propagandi.

Moje sjećanje na partijske rukovodioce tj. zamjenike politkoma 8. brigade u 1943. godini.

Zamjenik politkoma brigade Blažo Đuričić, zatim Rahmija Kadenić.

Zamjenik politkoma 1. bataljona Rahmija Kadenić, Živičnjak Stipica, zatim Caušević Izudin.

Zamjenik politkoma 2. bataljona Dizdarević Zajko.

Zamjenik politkoma 3. bataljona Caušević Izudin, zatim Živičnjak Stipica.

Zamjenik politkoma 4. bataljona Jakić Radovan.

Pošto sam više puta prelazio na dužnosti iz jednog u drugi bataljon o zamjenicima politkoma četa sjećanje gubi trag, ali pokušaću da iz nekog redosljeda spomenem one kojih se sjećam: Aralica Jela, sada Kadenić, kao je-

dina žena partijski rukovodilac čete duže vrijeme, Pero Grbić i Ljubo Dotlić, Četić Hasan, Radaković Stevo, zamjenik politkoma 3. čete postavljen 30. 12. 1943. godine.

Neka me izvinu drugovi što ne nastavim dalje, ali godine su učinile svoje.

KAKO SMO PRIMALI U PARTIJU

Posebno poglavlje zauzima način na koji se vršio prijem novih članova u KPJ.

SKOJ je bio osnovni izvor novih kadrova koji su se kroz akcije — oružane borbe očeličili i pokazali dostojnim da su spremni dati i svoj život na izvršenju zadatka. Pri tome su trebali iskazati primjernu svijest, samodisciplinu i spremnost da u svakom momentu izvrše zadatak. Da se teoretski uzdižu i tako pokažu da se u njih može imati pouzdanje i perspektiva.

Na sastancima partijskih ćelija pretresana su ovakva pitanja i odabralo se nekoliko SKOJ-evaca koji su zaslužili primanje u Partiju. Oni bi zatim bili evidentirani kao kandidati za prijem u Partiju. Između članova Partije bili bi zaduženi oni koji su sa njima najbliži, najpo-desniji da mogu sa njima posebno da rade, te da ih kroz kandidatski staž pripreme za prijem u KPJ.

Na skoro svakom partijskom sastanku podnošen je izvještaj o radu sa kandidatima i kako se oni ponašaju. Treba napomenuti da je svakom kandidatu bilo saopšteno da je on kandidat za prijem u članstvo KPJ.

Kandidatski staž nije bio vremenski ograničen, već su to diktirali uslovi rada, života i stav kandidata.

Kada se ustanovilo da je kandidat »sazreo« za prijem u KPJ pozivat je na sastanak partijske ćelije i tada mu se na najsvečanije mogući način saopštavalo da je primljen za člana KPJ uz obaveznu napomenu da ga sada očekuju još teži i važniji zadaci.

Kod starijih boraca koji nisu bili članovi SKOJ-a radilo se odmah kao sa kandidatima, naravno uz pret-hodno odabiranje i praćenje ponašanja istih.

Treba se samo prisjetiti tih nezaboravnih momenata kada su borci — partizani iako primjerni u borbi i dici-

plini, saznanje da se primaju u KPJ pokušavali da odgode iz razloga da nisu još dovoljno zaslužili da to postanu. Kakva skromnost i kakvo poštivanje je u njima uživala KPJ.

Kada danas o tome razmišljam nameće se pitanje nepravde. Nameće se pitanje koliko je boraca dobrovoljaca dalo svoje dragocjene mlade živote na izvršenju zadatka Partije, a da za života nisu uspjeli postati članovi KPJ.

Mislim da su oni to zaslužili jer su i svoje živote dali za stvar Partije i u želji da postanu njeni članovi. Stoga smatram da oni i jesu bili vojnici Partije i njeni članovi iako formalno nisu bili članovi Partije. Da bi se nepravda donekle ispravila smatram da bi se to moglo i ozvaničiti i posmrtno proglasiti sve borce-dobrovoljce koji su poginuli u toku NOR-a pod komandom Vrhovnog štaba i druga Tita za članove KPJ. Oni su to zaslužili — SLAVA IM!

STIPICA ŽIVIČNJAK

ŽIVOTNI PUT REVOLUCIONARA*

Životni put Stipe Butorca vodio je, prostorno, od Zegara, prigradskog sela Bihaća, do Beograda. Vremenski, od 4. maja 1913. do 24. marta 1981. godine. Geografska širina, od kranje zapadne tačke Bosne do glavnog grada socijalističke Jugoslavije, čini prostor eposalnih historijskih promjena i preloma. Habsburško carstvo, u kome je Bosna i Hercegovina bila okupacijom i aneksijom integrisana, galopiralo je 1913. godine u neminovnu katastrofu. Imao je pet godina kada je uspostavljena jugoslovenska monarhistička država. Napunio je 28 godina kada je ova država, iznutra razorena, bila okupirana i, raskomadana, našla se pod vlašću njemačkog Trećeg rajha, fašističke italijanske imperije i njihovih balkan-

* Izvodi iz šire studije o Stjepanu Butorcu.

skih i srednjoevropskih satelita. Sa 32 godine, kao ustanik i oficir revolucionarne jugoslovenske armije, doživio je oslobođenje zemlje. Životni put zaključio je u 68-oj godini; imao je već 16 godina penzijskog staža; u jugoslovenskom društvu rasplamsavala se borba neposrednih proizvođača za socijalističko samoupravljanje.

Rođen u predvečerje prvog svjetskog rata, Stipo je sa starijom braćom sve do kraja rata 1918. godine bio lišen očeve brige i zarade, koja je porodici omogućavala kakve-takve uslove života. Rano djetinjstvo prošlo je u ratu i siromaštvu, koje kao sjenik prati siromašne slojeve naroda u svakom ratu, pogotovo kada je zahvatio sve krajeve svijeta. Tek što se vratio iz rata, u kome je Austro-Ugarska Monarhija doživjela ne samo vojni poraz, nego i državni raspad, otac Marko je umro. Iza sebe je ostavio tri sina — Vjekoslava iz prvog braka, Petra i Stipu iz drugog. Mati Mara dobila je penziju u iznosu od 300 dinara, sa kojom je morala da podiže djecu i da nikad nije mogla da poveže kraj s krajem. 1921. godine upisala je mati i najmlađeg sina Stipu u prvi razred osnovne škole u Bihaću. Bila je to škola u sklopu katoličkog klastera »časnih sestara«, u kojoj je vjerska nastava bila jače naglašena, ali su »časne sestre« sa učenicima takođe temeljito radile i nastavu iz svjetovnih predmeta. Pozajmljujući knjige od svojih vršnjaka u selu, Stipe je teško stizao da uredno izradi i nauči školske zadatke. Siromašno domaćinstvo zahtijevalo je od svakog člana da svakodnevno obavlja svoj dio poslova. Čuvati kravu hraniteljicu na paši, samljeti kukuruz u mlinu, pribavljati drva i granje za ogrjev, pomagati majci i odmjenjivati braću u mnogim spoljnim, kao i unutrašnjim poslovima domaćinstva — sve je to morao činiti iz dana u dan, usljed čega su se školski zadaci nužno nalazili u drugom planu. Primoran da se radom hrve sa uslovima siromaštva od malih nogu, Stipo je uspio da redovno završi četvororazrednu osnovnu školu.

Samo je jedna umna i energična mati, glava siromašne seljačke porodice, mogla odlučiti da, opkoljena materijalnim nevoljama sa svih strana šalje djecu na dalje školovanje. Ona je upisala Stipu u prvi razred gimnazije u Bihaću u jesen 1925. godine. Smatrala je da

ga na taj način najbolje priprema za život. Ono što ne može da mu osigura siromašno domaćinstvo, koje je primorano da živi od male penzije, posne krave, tvrde kukuruze i nejakih ruku, valjda će mu pružiti gimnazijsko obrazovanje. Sa školom ima izgleda da se dobije zaposlenje kao kancelist, pisar, poštar, što već bude; zato se porodica mora napregnuti još četiri godine, a onda će biti lakše, jer će uz penziju u kuću stizati i plata. Siromaštvo će se tako smanjiti, a ko zna, možda će mu i kraj doći.

Mara je vrijedna, a i djecu je navikla da marljivo rade. U kući Mare Butorac niko se nije plašio teškoća. Poznanici i prijatelji njenog muža Marka, ugledni građani okupljeni oko hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva »Napredak«, željeli su da Mari pomognu i olakšaju brige oko gimnazijskog školovanja njenog sina Stipe. Njihova inicijativa bila je prihvaćena. Upravni odbor »Napretka« odobrio je Stipi stalnu mjesečnu novčanu pomoć kako bi mogao da nastavi obrazovanje u srednjoj školi. Marinoj penziji pridružila se mala Stipina stipendija. Materijalni ušlovi postali su sada unekoliko snošljiviji, ali se nisu bitno poboljšali.

Četiri godine išao je Stipo u Bihaćku gimnaziju i slušao predavanja profesora Nikole Kroupe, Makse Miloševića, Nikole Jarića, Zuljevića, fra Bosiljka Ljevara, Sibera, Luke Opančina, Jove Lakića, Marije Murović, Baranovskog, koji su od đaka tražili da nauče lekcije, a pri tome su rijetko ispoljavali interesovanje i potrebu da saznaju u kakvim uslovima njihovi učenici žive i pripremaju svoje školske zadaće. Više sa dobrim, nego slabim ocjenama završavao je Stipo razredna polugodišta i prelazio iz razreda u razred i svaki novi razred činio mu se na početku nedostižan na završetku, kao što je učeničkom uzrastu svaki sutrašnji cilj nedohvatljiv i beskrajno udaljen.

Sada su se pred njim otvorile razne mogućnosti, a u njemu živjela jedna želja. Dorastao je da se učenjem nekog zanata osposobljava za život, a živo je želeo da nastavi školovanje i pođe u peti razred gimnazije. Prilike u porodici nisu bile sklone ovim alternativama. Majka je, s godinama, sve manje imala snage da vodi i obav-

lja teške poslove siromašnog seoskog domaćinstva, koje je moglo da osigurava kakve-takve uslove egzistencije samo ako se u njegovo jednostavno održavanje proizvodno i bez ostatka uključe njegovi članovi. Tako je Stipo ostao kod kuće, da radi na malom komadu zemlje i iz nje vadi oskudnu hranu.

Poslije dvije godine provedene kod kuće, na zemljoradničkim poslovima, prijavio se na konkurs i postao vojni pitomac i đak u inženjerijskoj podoficirskoj školi u Mariboru 1931. godine. U uslovima punim neizvjesnosti koji su ga okružavali u Žegararu, vojno školovanje u Mariboru značilo je radikalnu prekretnicu u načinu života, kraj nesigurne egzistencije i realnu pretpostavku postojanih životnih okvira. Bila je to za Stipu, mladića siromašnog stanja, čija je životna spoznaja bila ograničena zbivanjima na rastojanju od porodice u prigradskom selu do klostera i gimnazije u Bihaću, koliko velika toliko i neočekivana promjena u životu. U vojničkoj sredini mariborske inženjerijske podoficirske škole, koja živi posebnim zakonima vojničkog života, Stipo se našao usred novog reda stvari i odnosa.

Za dvije godine, od 1931. do 1933. godine, Stipo je završio mariborsku školu i postao podoficir kraljevske jugoslavenske vojske inženjerijske struke.

Nakon dvogodišnjeg pripremanja za vojni poziv službu je otpočeo 1933. godine u II pionirskom puku u Karlovcu. Vojno službovanje u Karlovcu ispunilo je značajno razdoblje u Stipinom životu. Bio je konačno svoj čovek; imao je profesiju, osiguranu egzistenciju, zvanje i mjesto u društvu. Ukratko, sa 20 godina, u činu podnarednika inženjerijske struke, otpočeo je prvu dionicu samostalnog života.

Karlovac je bio ne samo vojno i političko, nego i privredno i kulturno središte Pokuplja. Relativno razvijena industrija predstavljala je osnovu za razvoj radničkog pokreta i njegovu sindikalnu i političku organizovanost i aktivnost. Revolucionarno idejno zračenje radničkog pokreta prožimalo je, jače ili slabije, sve tokove i sfere društvenog života u Karlovcu. Šašavim prirodno, ona su se osećala i u vojnim kasarnama.

Prilikom nedeljnih izlazaka iz kasarne dešavalo se da se u sklopljenim poznanstvima stekne prijatelj sa drugačijim pogledom na život i odnose među ljudima nego što su ga imale njihove pretpostavljene starješine u garnizonu, zvaničnici i druga gospoda u gradu. Kada se jednom našao, slučajno, kao što se to obično dešava, u društvu naprednih radnika i čuo njihovu priču o životu radničke klase, Stipini susreti sa novim prijateljima nisu više bili slučajni. Prilikom svakog novog izlaska iz kasarne u grad Stipo je želio njihovo društvo i znao je gdje će ga naći.

U svojoj partijskoj biografiji Stipo je zapisao da su ovi povremeni susreti sa radnicima Karlovca bili prva škola njegovog pripremanja da se i sam svrsta u napredni i borbeni radnički pokret. U tim susretima Stipo je uskoro dobivao i letke, u kojima se govorilo o borbi radničke klase i njenim ekonomskim i političkim uspjesima i čitajući ih gradio jednu novu predstavu o društvu u kojoj je stvarni položaj društvenih klasa potiskivao iluziju o njihovoj harmoničnoj uzajamnosti. U toj novoj predstavi nužno se izoštravala misao da je vojska, u kojoj on služi i službom u njoj osigurava svoj svakodnevni hljeb i egzistenciju, organizacija koja pored čuvanja državnih granica ima uporedan zadatak da čuva buržoaski društveni poredak i da se svim sredstvima suprotstavi radničkoj klasi ako se odluči da metodima klasne borbe izmijeni svoj društveni položaj. Tokom službovanja u Karlovcu Stipo se našao u vlastitom moralnom i idejno-političkom procjepu: s jedne strane, vojna služba obezbijevala mu je materijalne uslove za život, s druge, pak, novi pogledi na život sukobljavali su se sa realnošću njegovog položaja u kome se on objektivno identifikuje sa ulogom čuvara društvenog sistema zasnovanog na kapitalističkoj eksploataciji, dok se subjektivno osjećao pripadnikom radničkog pokreta koji teži rušenju toga sistema.

Pošto je u činu podnarednka inženjerijske struke proveo četiri godine u drugom pionirskom puku u Karlovcu, Stipo je odlučio da prekine vojnu karijeru. Njegov stariji brat Vjekoslav, koji se sa službom nalazio u Banja Luci i pripadao kuomunističkom pravcu radnič-

kog pokreta, podržao je ovakvu Stipinu odluku. Nije poznato da li su ovoj odluci prethodili sukobi sa pretpostavljenim starješinama, niti je poznato da li je u puku imao teškoća u ostvarivanju ove odluke. U oktobru 1937. godine, poslije šest godina provedenih u vojsci, vratio se u Bihać. Vojno zanimanje je napustio, a drugo nije bio osigurao. Ipak, neizvjesnost u pogledu zaposlenja nije dugo trajala. Rješenje su našli njegov brat Vjekoslav i Franjo Odić, čijim je zalaganjem otvorena u Bihaću ekspozitura banjalučke berze rada. Ubrzo je počeo da radi u Povjerenstvu berze rada kao privatni namještenik. Sa tog mjesta ostvarivao je svakodnevne kontakte sa ljudima koji su tražili posao. Mnogima od njih mogao je da ublaži teškoće pružanjem materijalne pomoći ili davanjem objava za povlaštenu vožnju željeznicom da bi potražili posao u nekom industrijskom mjestu.

Riješen da se aktivira u redovima revolucionarnog socijalističkog pokreta, Stipi nije bilo teško uspostaviti vezu sa bihaćkim aktivistima. Svakome, koje u to vrijeme u Bihaću politički mislio i djelovao, morala su biti poznata njihova imena. Stoga se Stipo, ubrzo po dolasku u Bihać, povezo sa Salihom Mušanovićem, Hasanom Ibrahimpašićem-Haskom, i Mehmedom Lonićem, partijskim i sindikalnim radnicima i sa njima zajedno pristupio pripremama za osnivanje podružnice Saveza industrijsko-zanatskih radnika u okviru URSS-a. Tako se Stipo već na prvom koraku svoje društveno-političke aktivnosti u radničkom pokretu u Bihaću našao u krugu njegovih vodećih organizatora i aktivista.

Sredinom jula 1938. godine Stipo prisustvuje sastanku bihaćkih komunista, koji je predstavljao sastavni dio priprema za obnavljanje aktivnosti KPJ u Bosni i Hercegovini i održavanja IV Pokrajinske konferencije KPJ po direktivama novog Centralnog komiteta KPJ na čelu sa Josipom Brozom Titom. Ubrzo poslije ovoga sastanka došlo je do povezivanja sa rukovodstvom banjalučke partijske organizacije i formiranja Mjesnog komiteta KPJ u Bihaću sa sekretarom Salihom Mušanovićem, obučarskim radnikom, članom Partije od 1932. godine Izabran

takođe za člana Mjesnog komiteta, Stipo je dobio u njemu dužnost organizacionog sekretara.

Bujanje.

Bujanje revolucionarnog pokreta koji je u gradu obuhvatio radnike, studente, đake, zanatlije i druge proletarizovane slojeve i iz grada prenosio se u selu među nezadovoljno siromašno seljaštvo zabrinjavalo je predstavnike režima u Bihaću, koji nisu bili sposobni da kontrolišu i obuzdaju revolucionarna strujanja širinom i dubinom društvenih tokova. Činjenica da su se za pomoć obratili centrali-ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu, sama sobom govori o usponu naprednog radničkog pokreta. Kao i ranijih godina — 1931, 1932. i 1936. i sada, krajem 1939. u Bihaću su stigli državni policijski eksperti za komunizam, Kosmajac i Vujković, s planom da pohvataju čelne partijske radnike, otkriju ilegalnu mjesnu partijsku organizaciju i na taj način za određeno vrijeme onesposobe za političku akciju i izbace iz strojeva organizatore i nosioce partijsko-političke aktivnosti. Među prvima na udaru bio je Stipo. Kosmajac i Vuković dobili su u srezu obavještenje da kancelarija povjerenstva berze rada predstavlja jedan od punktova komunističkog djelovanja. U povjerenstvu sve poslove — obavješćavanje radnika o mogućnosti zaposlenja, upućivanje na posao, vođenje administracije i si. — obavljao je samo jedan čovjek — Stipo Butorac. Zbog toga je i dobio naziv »sefa«, jer su se njemu nadležni nalazili u Banja Luci i Sarajevu, a njemu niko nije bio podređen. Bio je sam sebi »sefa«. Policijski pretres Stipine kancelarije ostao je bez rezultata. Osim protokola, pečata nekoliko raspisa, izvještaja u formularima i objava za povlaštenu vožnju željeznicom Kosmajac i Vujković nisu ništa našli. A očekivali su plijen komunističkog propagandnog materijala. Pošto ni saslušanje Stipe Butorca, Saliha Mušanovića, Ive Novakovića, Envera Redžića koje su uhapsili, nije dalo nikakve rezultate, Kosmajac i Vujković vratili su se u Beograd neobavljenog posla.

Sa radnog mjesta službenika povjerenstva berze rada Stipo je po dužnosti povremeno putovao u Banja Luku i Zagreb i ova putovanja vješto koristio za održavanje veze sa partijskim ilegalcima i rukovodiocima

URSS-a. Otuda je često donosio legalnu i polulegalnu radničku štampu i propagandni materijal i direktivni partijski materijal. Od kraja 1939. godine do aprila 1941. u Zagrebu je kontaktirao sa Acom Obratil, sindikalnim funkcionerom Saveza industrijsko-zanatskih radnika, a u Banja Luci sa Đurom Pucarom i Osmanom Karabegovićem, koji su imali velikih zasluga za razvoj partijskih organizacija u Bosanskoj Krajini. Što je više raslo Stipino iskustvo u partijskom i sindikalnom radu, to se, uporedo stim, proširivao teren njegovog društveno-političkog angažovanja.

U ovom kratkom razdoblju Stipo je nastavio sa radom u povjerenstvu berze rada, ali nije mogao produžiti sa djelovanjem u podružnici Saveza industrijsko-zanatskih radnika na dužnosti njenog sekretara, jer je zabrana URSS-a obuhvatila sve sindikalne saveze koji su bili u njemu integrisani. Zbog svoje političke aktivnosti došao je u sukob sa rukovodiocima berze rada u Sarajevu, Vladetom Bilbijom, koji je bio veoma uticajan u radničkim institucijama i uživao povjerenje vrhovne Socijalističke partije i režima. Bilbijine optužbe nisu imale po Stipin službeni status i rad nekih ozbiljnih posljedica. Da bi se očuvalo postignuto jedinstvo sindikalnog pokreta i u Bihaću se, po direktivi Partije, pristupilo formiranju odbora radničkog jedinstva sa zadatkom da organizuju i vode akciju na liniji zaštite radničkih interesa. Aktivnost na ovom planu, kojoj je Stipo posvetio svoje mogućnosti i iskustvo, bila je ubrzo prekinuta okupacijom zemlje.

Bihać se našao u sklopu tzv. Nezavisne države Hrvatske (NDH) i postao središte nove upravne jedinice — župe Krbava i Psat. Uspostavljanje ustaške vlasti na čelu sa župnanom Ljubomirom Kvaternikom značilo je za Bihać početak vladavine straha, nasilja, divljanja i zatim masovnih pokolja koje su vršile ustaše nad mirnim srpskim i jevrejskim stanovništvom, Stipo je sada ostao bez posla u svome povjerenstvu koje je likvidirano, kao što je takođe morao prekinuti sindikalnu aktivnost koja je bila zabranjena. Međutim, nastavio je da djeluje na zadacima Partije, koja se našla u novim uslovima i pred novim problemima. Pristupajući direktivi

Centralnog komiteta, Mjesni komitet KPJ održava početkom druge polovine aprila sastanak na brdu Debeljača i donosi zaključak da se organizuje i preduzme prikupljanje oružja, municije i druge vojne opreme i zato nađu i pripreme sigurna skloništa. Zadatak nabavljanja i sabiranja oružja sam po sebi rječitije govori da je prošlo vrijeme štrajkova i da novo vrijeme zahtjeva od komunista nove metode i oblike borbe. Stipo je bio vojnik i kao iskusan komunist razumio je da govor oružja postaje novi jezik kojim Partija izražava svoje revolucionarno opredeljenje. Za razliku od članova Mjesnog komiteta Saliha Mušanovića, Slavka Odića i Strahinje Radetića, koji su prisustvovali sastanku na Debeljači, jedini je on bio profesionalni vojnik i kao vojnik-komunist mogao da shvati da će se ubuduće Partija drukčije potvrđivati i oglašavati. Ali, ni njemu, kao ni drugim članovima partijskog rukovodstva u Bihaću tada još nije bilo jasno kada će, gdje i kako Partija pristupiti pokretanju oružane akcije. Članovi KPJ u Bihaću znali su da je svaka akcija koju preduzima CK KPJ i rukovodi njenim tokom uvijek bila opštejugoslavenska, tj. znali su da na istom zadatku sada rade komunisti u cijeloj zemlji.

Prilagođavanje političkog djelovanja komunista uslovima okupacije i ustaškog terora bilo je povezano sa ozbiljnim teškoćama i problemima. Relativno dobra povezanost sa partijskim rukovodstvom u Banja Luci, koja se posljednjih godina uspješno "ostvarivala, sada je bila više nego poremećena. Posljednjih godina, do okupacije, Stipo je službena putovanja u Banja Luku povezivao sa ispunjavanjem partijskih potreba, ilegalno se sastajao sa partijskim rukovodiocima i u Bihać donosio upustva i propagandni materijal. Sada, bez posla, to više nije mogao. Usljed takvih okolnosti, na partijskom savjetovanju u Sahitlucima kod Banja Luke nije niko učestvovao iz Mjesnog komiteta Bihaća. Ipak, 18. juna došao je u Bihać rukovodilac vojnog komiteta za Bosansku Krajinu Osman Karabegović i sa Mjesnim komitetom održao sastanak, upoznao članove komiteta sa zaključcima Mjesnog savjetovanja CK KPJ da se partijske organizacije prilagode novim uslovima i shvate da je glavni zadatak

Partije da vodi borbu protiv okupatora, za nacionalno oslobođenje porobljenih naroda Jugoslavije. Tom prilikom Osman Karabegović odredio je Stipu za vojnog povjerenika na bihaćkom srezu. Izvršavajući novi zadatak, Stipo je imenovao Savu Popovića, skojevca, koji je živio u selu Praščijak i Navršavao gimnaziju u Bihaću, za vojnog povjerenika na području opštine Ripač. Dalji rad u tom pravcu bio je prekinut, jer je Stipo sa nekoliko članova Mjesnog komiteta i više članova Partije bio uhapšen drugog dana poslije napada Hitlerove Njemačke na Sovjetski Savez. Bio je to težak udarac za partijsku organizaciju Bihaća, jer su se u zatvoru Kule zajedno sa partijskim vojnim povjernikom za bihaćki srez našli i sekretar MK KPJ Salih Mušanović i sekretar MK SKOJ-a Strahinja Radetić.

Odmah nakon hapšenja grupe komunista, ustaše su počele sa masovnim uništavanjem i raseljavanjem srpskog stanovništva sa područja bihaćkog sreza, ličkog i kordunskog pojasa, kao i građana jevrejske pripadnosti. Uporedo sa masovnim ubijanjem i pokoljem na Garavicama, ustaški opredijeljeni kler vršio je prekatoličavanje pravoslavnih seljaka i građana, koji su se nadali da će na taj način sačuvati glavu. Ustaško krvavo orgijanje u Bihaću predstavljalo je pravi masovni genocid u zemlji, jer je do početka septembra, pod neposrednim nadzorom župana Kvaternika, po Pavelićevom i Zupnikovom nalogu, ubijeno preko deset hiljada pravoslavnih srpskih seljaka i građana. Mjesec dana poslije prve, uhapšena je i druga grupa komunista Hrvata i Muslimana, čime je partijska organizacija bila prepolovljena. Oni članovi partijske organizacije koji su ostali na »slobodi« smatrali su svojim prvim zadatkom da organizuju akciju građana sa pritiskom na ustašku vlast da se puste na slobodu uhapšeni komunisti. Preduzeta istraga, saslušavanja i mučenja zatvorenih komunista nisu dali ustaškim organima materijal, da bi komuniste, koje su imali u rukama, mogli uputiti na prijevki sud. Zahvaljujući čvrstom držanju uhapšenih, kao i zahtjevima uglednih građana, ustaški vrh donio je odluku da se komunisti puste iz zatvora s tim da se svakodnevno dva puta javljaju ustaškoj policiji.

Kanalom koji je povezivao Bihać sa partizanskom teritorijom na ličkoj strani došao je Stipo krajem oktobra 1941, zajedno sa Antom Rukavinom i Robertom Šolcom, u partizanski bataljon »Marko Orešković«. U sjećanju, koje se čuva u dokumentaciji Regionalnog muzeja Pounja u Bihaću, Stipo je neposredno i živo opisao izlazak u partizane. Vodič im je bila Marija Balić, koja je češće dolazila u Bihać sa ličke strane. Stipo je pošao sa Antom Rukavinom, koji je nosio Istoriju SKP (b), neke proglašenja i matrice. U selu Dobrinici našli su se sa Marijom, s kojom je išao Šole. U Nebljusima ih je sačekala partizanska straža, s kojom su došli u Ličku operativnu grupu. Prilikom prebacivanja na partizansku teritoriju imali su dva neugodna doživljaja. Na Debeljači uhvatila ih je magla u kojoj su lutali oko tri sata, a u Sokocu su imali susret sa žandarom, kome su »objasnili« da su pošli u Dobrinicu da skupe i dovedu u Bihać radnu snagu. U Operativnoj grupi primili su ih Vlado Četković, Jakov Blažević, Đoko Jovanić i Milan Šijan, koji su o njihovom izlasku iz Bihaća obavijestili Okružni komitet KPJ za Podgrmeč. Pošto su se zadržali oko mjesec dana u bataljonu »Marko Orešković«, po direktivi podgrmečkog Okružnog komiteta prebacili su se kod Doljana preko Une na bosansku stranu u selo Hrgar iznad ceste Bihać — Bosanski Petrovac.

Sliku koju je vidio na ličkoj partizanskoj teritoriji Stipo je ponovo, i još bogatije i punije, doživio u partizanskom Podgrmeču. Ustanak protiv okupatora i ustaša temeljito je izmijenio odnos na oslobođenim područjima. U partizanskom odredu, njegovim četama i bataljonima bilo je svrstano i borili se nekoliko hiljada partizana; pod rukovodstvom Okružnog partijskog komiteta osnovane su nove partijske organizacije u vojsci i pozadini; u selima su birani novi organi vlasti, Narodno-oslobodilački odredi; omladina i žene okupljali su se u svojim anti-fašističkim, narodno-oslobodilačkim, masovnim organizacijama; otvarane su zanatske radionice za potrebe vojske; bila je organizovana i dobro je funkcionisala služba za izradu radio-vijesti, koje su članovi Partije i SKOJ-a čitali i objašnjavali na četnim i narodnim konferencijama. Duboko je osjetio i spoznao značaj ovih promjena

koje je donio ustanak pod rukovodstvom Partije u toku svoje prve faze, dok je on sa drugovima bio zatočen u Kuli, svakodnevno stajao u stroju smrti i, zatim, »oslobođen«, tražio priliku da se nađe u stroju partizanskih boraca protiv fašističkih okupatora i ustaških kvislinga. Težak razgovor u Okružnom komitetu o odgovornosti što je kao vojni povjerenik Partije za bihaćki srez »dozvolio« da bude uhapšen doživio je kao dokaz i potvrdu odgovornosti Partije za pokretanje i razvoj ustanka. Znao je i usvojio je da Partija ima pravo da ocjenjuje ponašanje svojih članova, ali je takođe bio zahvalan Partiji što ga je naučila da hrabro gleda smrt u oči i s prezirom u lice klasnom neprijatelju, koji mu, nadmoćan silom a nemoćan i poražen moralom i idejom, prijeti kuglom i kamom. Zatim, bilo mu je neizmjereno teško što je ostao lišen zadovoljstva da primljenu i započetu funkciju vojnog povjerenika Partije u cijelosti ostvari.

Okružni komitet uputio je Stipu na teren bihaćkog sreza i rasporedio ga na politički rad, da bi ga zatim imenovao za sekretara Sreskog partijskog komiteta.

Prisutan u mnogim akcijama, koje su pokretali narodno-oslobodilački odredi ili organizacije omladine i žena, ne samo direktivno, uputstvima, već i neposrednim učešćem, Stipo je dobro poznavao široki krug ljudi u Račuću, Gorjevcu, Hrgaru, Grabeži, Lipi, Doljanima, iz koga će se tokom narodno-oslobodilačke borbe razviti predani aktivisti narodno-oslobodilačkog pokreta, partizanski borci i politički radnici. Neumoran na poslovima učvršćenja — narodno-oslobodilačkog pokreta, ne razvrstavajući zadatke na velike i male, cijeneći da se sitnim radom temeljito pripremaju uspjesi i pobjede narodnooslobodilačke borbe, Stipo je uvjerljivošću svoje škrte riječi i moralnim kvalitetima svoje ličnosti doprinio popularnosti i političkom uticaju Partije u širokim seljačkim masama, koje su se, partijskim radnicima Stipinog načina i izraza otvarale s punim povjerenjem, jer su im oni s povjerenjem prilazili. Narodnooslobodilački ustanak iskazivao se i potvrđivao kao revolucija i činjenicom što su široke mase seljaštva s povjerenjem prihvatale političku liniju Komunističke partije, dok su se

ranije s nepoverenjem i sumnjom odnosile prema svakoj politici koja im se obraćala za podršku.

U oslobođenom Bihaću Stipo je postavljen za pomoćnika komandanta mjesta, tj. za rukovodioca političkog i partijskog rada u komandi. Istovremeno, Okružni komitet Partije imenovao ga je za člana Sreskog komiteta KPJ u novom sastavu. Činjenica da je Bihać krajem 1942. *i početkom 1943. godine bio centar velike slobodne teritorije, u kojoj su se nalazile najviše institucije narodnooslobodilačkog pokreta: Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske, Centralni komitet KPJ, Centralni komitet SKOJ-a, kasnije Izvršni odbor AVNOJ-a, vojne i političke okružne i sreske institucije govori sama za sebe o složenosti poslova i odgovornom zadatku koji je Stipi bio povjeren. Bihać je bio partizanski grad, a Stipo partijski aktivista iz predratnog vremena, pa je na dužnosti političkog rukovodioca u komandi mjesta, odgovornog za njenu političku afirmaciju i ugled u gradu, bio izložen kritičkom oku i sudu građana u čijoj je sredini proveo mnoge godine svoga života, kao i rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, kojima je u svome gradu obezbjeđivao uslove rada. Međutim, najstrožiji sudija bio je sam sebi. Poslove u komandi mjesta nije odvajao od zadataka koje je preuzimao kao član komiteta. Imao je dovoljno iskustva da ih usklađuje. Nalazeći se na isturenom položaju u gradu, Stipo je po prirodi svoga zaduženja svakodnevno kontaktirao sa ljudima iz komande područja i Vrhovnog štaba, koji su radili na poslovima vojne organizacije pozadine, najčešće sa Slavkom Odićem, pomoćnikom komandanta bihačkog područja, sa kojim je posljednjih godina pred rat bio u sastavu Mjesnog komiteta, a zatim sa slavnim Čiča Jankom — Mošom Pijade — koji je bio rukovodilac vojno-pozadinskog sektora u Vrhovnom štabu. Uvijek u akciji i pokretu, Moša Pijade često se pojavljivao u komandi mjesta i tražio razna obavještenja: o rezervama hrane, materijala i alata za rad vojnih radionica, o funkcionisanju gradskih kuhinja, osiguranju vojnih i političkih ustanova, o saslušanju uhapšenih ustaša i pošto bi dobio tražena obavještenja komentarisao bi ih zajedno sa komandantom mjesta i pomoćnikom, davao uputstva i ove susrete rado završavao sjeća-

njima iz dugogodišnjeg robijaškog života ili anegdotskim pojedinostima iz partizanske borbe u raznim krajevima zemlje.

Obilje i intenzitet poslova ostavljali su malo vremena za odmor. Najveći dio dana Stipo je provodio u komandi. Kao i mnogi odgovorni vojni i politički kadrovi, morao se zadovoljiti sa nekoliko sati noćnog poćinka, da bi mogao držati krak sa zadacima i zahtjevima borbe. Nije gajio iluzije u duži period partizanske vlasti u Bahiću, pa je žurio da ga pojačanom svakodnevnom lićnom aktivnošću ispunjava sadržinom i rezultatima što trajnije vrijednosti. Ona je imala samo jedan način mjerenja: iskazivala se kvantitativnim i kvalitativnim jaćanjem organizovane snage narodnooslobodilaćkog pokreta u borbi protiv fašistićkih okupatora i njihovih domaćih saveznika. Poznatiji od drugih ćlanova komiteta u narodu hrvatskih sela, Stipo je često odlazio u Zegar, Kralje, Vedro polje, Zavalje, Skočaj, gdje je održavao šire i uže skupove sa seljacima, naroćito sa omladinom i izlagao im razvoj i ciljeve narodnooslobodilaćke borbe. Nastojao je da neposrednim razgovorom sa ljudima poruši pregrade i zatvorenost prema partizanima, koje su im ustaše prikazivale kao ćetnike — neprijatelje svega što je hrvatsko; objašnjavao im teŕnju okupatora da izazivanjem mećusobnog bratoubilaćkog rata izmeću Srba, Hrvata, Muslimana, kao i drugih jugoslovenskih naroda osigurava svoj cilj da ih sve drži u ropstvu i sistematski pljaćka i uništava; tumaćio im da ni jedan narod ne moće ostvariti svoju slobodu oduzimanjem slobode drugom narodu, da je bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije uslov slobode svakog posebno i svih zajedno. Otuda nije bilo slućajno što se u pripremama za formiranje VIII krajiške brigade od partizanskih boraca sa područja Bihaća, Cazina, Bosanske Krupe i Velike Kladuše javila iz Zegara i Vedrog polja grupa dobrovoljaca — omladinaca i omladinki, da bi bila upućena na vojno-politićki kurs prije rasporeda na borbene zadatke u bataljone i ćete. Kao što takoće nije bilo slućajno da su se prilikom napuštanja Bihaća krajem januara u uslovima ćetvrte neprijateljske ofanzive meću mnogim građanima koji su sa cijelim porodicama ostavljali Bihać i pošli sa partizanima, da ne bi pali u ruke ustašama, našli ćlanovi porodica

Jelić, Dujmović, Patkovski, Jurić, Zivičnjak, Mihić, Anušić, Konjević i drugi iz Žegara i Vedrog polja. Sjeme, koje je Stipo posijao u ovim selima prije rata, davalo je zrele plodove, koji su dospijevali u pravo vrijeme.

Prvih dana poslije evakuacije Bihaća Stipo se sa pripadnicima komande mjesta pridružio područnom bataljonu pod komandom Saje Grbića, koji je u toku povlačenja imao posebne zadatke operativne prirode, kao i zadatke u funkciji zaštite ogromne mase izbjegličkog stanovništva, koja se u kretanju od Banije sada nalazila na prostoru od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu. Omladinci iz bihaćke čete, koji su tek bili završili vojno-politički kurs, još neiskusni partizani, na samom početku svoga partizanskog životnog razdoblja, našli su se u direktnom sukobu sa njemačkim vojnicima, u kome u doživjeli nezaobilazno vatreno krštenje i shvatili da se samo oružjem partizanskih boraca dokazuju svijest i volja naroda da odbrani svoj opstanak i ostvari uslove za život u slobodi. U svome političkom komesaru imali su starijeg druga, koji je ljudskom toplinom i komunističkom riječi znao da se približi svakom omladincu u četi, da ga ohrabri i olakša mu prva ratna iskušenja. Iz područnog bihaćkog bataljona Stipo je ubrzo bio raspoređen na dužnost političkog komesara 3. čete II bataljona VIII krajiške brigade. U uslovima oštre zime i visokog snijega, u stalnom kontaktu sa nadmoćnim okupatorskim i kvislinškim vojnim snagama* mijenjajući položaje prema operativnom planu i situaciji, tek formirana brigada na samom borbenom početku polagala je najteži ispit u najvećoj ofanzivi koju je od početka ustanka pokrenuo okupator za uništenje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i njenog Vrhovnog štaba. Prije nego što će se glavnina snaga brigade uputiti prema Šatoru, II bataljon, pod komandom Miloša Balića, dobio je zadatak da se prebaci neprijatelju za leđa u Liku, a odatle, preko Une, u Podgrmeč, gdje će se okupiti cijela brigada.

Politički komesar morao je da ima izoštreno oko za sve pojave koje bi negativno djelovale na udarnu sposobnost jedinice i da bude uvijek pokretač onih oblika političkog djelovanja koji će doprinostiti političkom razvitku svakog pojedinog borca i jedinice u cijelini. Politički komesar II bataljona Mišo Puhača sačuvao je isvjestaj, koji mu je 26.

IX 1943. godine uputio politički komesar 3. čete Stipe Butorac. Iz izvještaja saznajemo da je politički rad u četi motiviran i povezan sa konkretnim uslovima života čete i uvijek usmjeren ka njihovom poboljšanju, bilo da se radi o problemima discipline, higijene, političke izgradnje ili nepismenosti. Međutim, u vršenju dužnosti političkog komesara Stipo je najveću pažnju posvećivao razvijanju drugarstva u četi i podizanju političke svijesti boraca. To su bila dva osnovna pravca koji su se u njegovom djelovanju prožimali, jer je smatrao — bila je to njegova životna filozofija — da politička svijest svoju društvenu težinu i vrijednost afirmira drugarstvom i da se drugarstvo kao oblik međusobnih odnosa ljudi osmišljava socijalističkom svijesti.

U jesen 1943. godine, na traženje Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, Stipo je iz brigade upućen na partijsko politički rad u Cazinsku krajinu, na dužnosti člana Sreskog komiteta KPJ Cazin. To je za njega bio nov teren, nov po kompaktnosti muslimanskog stanovništva na njemu, koje je imalo posebnu tradiciju i način života, ali su politički zadaci, kojima će se ispunjavati njegova politička aktivnost, bili isti: organizovati narodne mase i aktivirati ih u narodnooslobodilačkom pokretu. Ubrzo će Stipo naučiti da se prilagođava novoj sredini. Znao je da politički uspješno može djelovati samo ako dobro upozna sredinu. Stoga je on koristio svaku mogućnost da sa članovima komiteta i političkim aktivistima obilazi teren, upozna ljude, njihove životne poglede, shvatanja i mentalitet, kako bi mogao da u realnosti njihovog života nađe niti koje ih sve šire povezuju, aktiviraju i učvršćuju u narodnooslobodilačkom pokretu.

Sjećajući se saradnje sa Stipom u Sreskom komitetu na terenu cazinskog sreza 1944. godine, Esad Berberović, njegov dugogodišnji drug i prijatelj, saradnik na službi u JNA, napisao mi je: »Na prostranoj Krajini zalazio je u svako selo, zaseok i borio se za svakog poštenog čovjeka — rodoljuba. Nezaboravni su njegovi susreti sa omladinom. Posebno je bio poštovan među starijim i ženama. Bio je to rijedak primjer čovjeka, ne muslimana kome su žene muslimanke pri susretima na zborovima, sastancima, konferencijama pružale ruku da se s njime pozdrave... »Da-

nas su takvi susreti među pripadnicima raznih vjerskih i nacionalnih opredjeljenja normalni oblici ponašanja među ljudima, ali u vrijeme kada su muslimanske žene, pa čak i ženska djeca, skrivale lice pod žarom od nepoznatih muškaraca, pogotovo »inovjernih«, javno rukovanje muslimanskih žena na selu sa partijskim radnicima imalo je svoju posebnu političku težinu, kojom se potvrđivala ne samo pripadnost narodnooslobodilačkom pokretu, već, istovremeno i spremnost da se kida sa starim, konzervativnim odnosima neravnopravnosti žene u društvu.

Oslobođenje Beograda 28. oktobra 1944. godine označilo je kraj njegovog »viškog« službovanja i početak dugog razdoblja -aktivnosti u glavnom gradu Titove Jugoslavije.

Krajem 1948. godine Stipo je premješten iz Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva u gradu na dužnost u komandi za poslove pozadine, da bi zatim, do penzionisanja u činu pukovnika JNA — 1965. — radio u Kabinetu Vrhovnog komandanta. U ove ustanove dolazili su oficiri izrazitih komunističkih kvaliteta — visokog stepena povjerenja, čvrstog moralnog stava i idejnog opredjeljenja, maksimalne odgovornosti i tačnosti u radu, razvijenog osjećaja pažnje prema ljudima. Na ovim poslovima, u kojima je savjest bila strogi sudija odgovornosti, a odgovornost se potvrđivala savješću, Stipo će ispuniti najduži dio radnog vijeka disciplinovano, bez poze, uvijek sa humanističkim pristupom u poslu, svjestan da se u svakodnevnom radu nalaze prava izvorišta i pokretači socijalističkih društvenih tokova.

Ako je prednost Partiji, revoluciji i socijalizmu činila glavnu os i odrednicu njegovog društvenog bića, koja je bila regulator njegove društveno-političke, socijalističkim ljudskim interesima osmišljene aktivnosti, poštenje i skromnost bili su postojane odlike njegovog karaktera, neizmjenljiva priroda njegove ličnosti. To su bila dva aktivna i trajna izvorišta integriteta ličnosti Stipe Butorca, koji se preko četiri decenije identifikovao sa socijalizmom čovjekovog lika i izraza, a cjelokupnim svojim životom potvrđivao da su socijalistički društveni odnosi ne samo oblik proizvodnih odnosa, već istovremeno i jednako izraz i naših humanih odnosa među ljudima i da su na prvom

mjestu upravo to. Otuda su ljubav i poštovanje prema čovjeku pratili i ispunjavali njegovo ponašanje stalno: na radu, u društvu, u porodici.

Osjetljivog, istrošenog zdravlja, Stipe je pao 24. marta 1981. godine u Beogradu, kao što se padalo u bitkama na partizanskim frontovima. Naglo i bez riječi; da bi trajao i govorio svojim životnim djelom. Zakonitost je socijalizma da se razvija i napreduje obnavljajući se izvornom snagom svojih pregalaca i graditelja — bivših, sadašnjih i budućih.

ENVER REDŽIĆ

MOJE VIĐENJE LIKVIDIRANJA NEPRIJATELJEVOG UPORIŠTA U RUDNIKU LJUBIJA

Napad na ustaško-njemačko gnijezdo pripreman je duže vreme i to je svakim danom iziskivalo dosta napora civilnih i vojnih obavještajaca, koji su ulagali veliki napor izlažući se nezgodama koje su svakog časa mogle da ih koštaju i života.

Negdje u prvoj polovini oktobra 1943. godine komandant 8. brigade pozvao je komande bataljona u štab brigade u selu Mala Ruiška, gdje je trebalo da im saopšti važan borbeni zadatak. Komandant 1. bataljona Sajo Grbić, ulazeći u prostoriju u kojoj je bio smješten štab brigade, zatekao je komandanta i pomoćnika komesara brigade gdje razgledaju sekciju terena Ljubije. Razgovor se vodio o situaciji na ovom terenu, dok je stara petrolejka dogorijevala u zagušljivoj seoskoj sobici.

Na položajima prema Novskoj planini odjekivali su kratki rafali puškomitraljeza. Povjetarac je duvao i lupkao starim i već dotrajanim prozorima, ali tako tiho i lagano kao da je htio nešto tajanstveno da kaže. Negdje u daljini grurali su topovi.

Otvarajući sastanak, komandant brigade je počeo da izlaže situaciju u rudniku i oko njega. Rekao je da neprijatelj u Ljubiji ima posadu jačine jedne bojne sastavljene od ustaša, Nijemaca i domobrana — ukupno oko 400 ljudi dobro naoružanih. Ovo su snage koje osiguravaju rudnik kako bi Nijemci lakše izvlačili željeznu rudaču. U daljem izlaganju je rekao da naša brigada ima zadatak da napadne i likvidira ovo uporište neprijatelja i onesposobi rudnik za proizvodnju. Za izvršenje ovog zadatka potreban je jedan bataljon, koji se mora uvući u centar rudnika, u neprijateljsko uporište, pa iznutra i s leđa napasti neprijatelja i njegove položaje i likvidirati posadu.

Objašnjavajući raspored i organizaciju neprijateljske odbrane, komandant brigade je naglasio da je rudnik ograđen bodljikavom žicom sa nekoliko redova kolja. Ispred bodljikave žice neprijatelj je postavio minska polja u dubini od 250 metara, koja su postavljena i oko bunkera na dubini 200—300 metara. Ulaz u rudnik je moguć samo cestom iz Islam Ljubije, ali je taj pravac najjače branjen. Naglasio je da postoji još jedan ulaz, jednom vrlo uskom stazom, ali sa teritorije kojoj je u zaleđu garnizon Prijedor, a koju kontroliše i ustaška milicija.

Komandant brigade pokazao je na sekciju. Naglasio je da se jedna satnija ustaša utvrdila i brani položaje na najvišoj koti jugoistočno od rudnika i zatvara prilaz rudniku sa jugoistočne strane od pravca Stare Rijeke, posjedajući devet vrlo jakih bunkera koji su međusobno povezani. Jedna satnija domobrana sa baterijom topova 75 mm brani položaje od pravca sela Mijske Glave. Ova satnija je podigla više jakih bunkera i drugih rovova; jači vod Nijemaca brani ulaz u rudnik od pravca Islam Ljubije i zatvara pravac glavnom komunikacijom; jedan vod žandarmerije smješten je u kasarni nedaleko od električne centrale u sredini uporišta koje je vrlo dobro utvrđeno; štab bojne u samoj Ljubiji od 22 ustaška i domobranska oficira, 3 njemačka oficira i 3 podoficira smještenih u jednoj vili iza položaja koje brane Nijemci.

Pošto su potčinjeni upoznati sa zadatkom, rasporedom snaga i sredstava kojima neprijatelj raspolaže, komandant je rekao: »Ostavljam vama da kažete koji bataljon treba da izvrši ovaj zadatak.«

Komandanti bataljona su utonuli u misli. Tišinu je razbio glas Uroša Vujanovića komandanta 4. bataljona, izvanredno hrabrog i omiljenog rukovodioca. On predlaže da ovaj zadatak izvrši 1. bataljon, dodajući da je po svom sastavu, načinu borbe i navici boraca najpodesniji za ovako važan zadatak. Prijedlog je prihvaćen. Četvrti bataljon je dobio zadatak da zatvori pravac od Prijedora ka Ljubiji posjedajući položaje u selu Hambarinama. Četvrti bataljon treba da spriječi svaki pokušaj prodora i intervenciju neprijatelja od Prijedora.

Pružajući plan odbrane Ljubije, komandant brigade nam je skrenuo pažnju da ovo držimo u strogoj tajnosti, jer se, između ostalog, radi i o nekim domobranskim oficirima koji su nam dostavili plan odbrane i znake raspoznavanja i koje neprijatelj ne smije otkriti.

Idući blatnjavim seoskim putem prema štabu bataljona koji je bio smješten na jugoistočnoj ivici Male Rujiške, komandant i komesar 1. bataljona ćutali su i razmišljali šta treba preduzeti, kako bataljon pripremiti, koje borce odabrati u jurišne i bombaške grupe, a posebno koga izabrati da iznenadno i nečujno uhvati štab ustaške bojne koji je smješten u centru ustaškog uporišta.

U toku te iste noći razrađen je do detalja plan napada gdje su predviđene razne eventualnosti koje bi mogle nastupiti. Bataljon je prebačen u selo Miška Glava udaljeno oko 14 kilometara od uporišta. Sutradan, na obuci, svaki borac je upoznat sa zadatkom do najsitnijih detalja.

Plan napada je predviđao da se bataljon neopaženo uvuče u centar neprijateljskog uporišta, a zatim da se jed-

novremeno napadnu iznutra sve neprijateljske jedinice. Štab ustaške bojne trebalo je pohvatati i razoružati i prije nego što otpočne napad.

Njemačku posadu takođe je trebalo napasti iznutra i onemogućiti joj intervenciju sa strane. Zandarmerijsku stanicu napasti što prije i razoružati, kako bi se stvorio slobodan prostor za manevar u centru i naselju rudnika Ljubije.

Potrebним snagama moralo se obezbijediti sa sjeveroistočne strane i time onemogućiti ustaškoj miliciji svaku intervenciju od pravca Prijedora i rijeke Sane. Ovo tim prije jer je bilo nužno obezbijediti jedini ulaz u neprijateljsko uporište, a i u slučaju neuspeha osigurati povlačenje naših snaga tim pravcem.

Tako je 14. oktobra 1943. godine do 18,00 časova bilo sve spremno za izvršenje određenog zadatka. Bataljon je izvršio pokret u sumrak, a napad je morao početi tačno u 01,00 čas 15. oktobra. Uz put je trebalo presjeći telefonsku vezu između rudnika Ljubije i Prijedora, razrušiti željezničku prugu sjeverno od sela Islam Ljubije i time onemogućiti intervenciju oklopnog voza od Prijedora. Na ugovorenom mjestu trebalo je pronaći domobranskog oficira koji je trebalo da služi kao vodič za ulazak bataljona u neprijateljsko uporište i u najvećoj tajnosti proći bataljonom kroz selo Islam Ljubiju i kroz teritoriju koju je kontrolisala ustaška milicija.

Sve je ovo izvršeno bez poteškoća.

Kada je bataljon prolazio kroz neprijateljsku teritoriju, dogodio se mali incident na samom domaku linije za napad. Iz nekoliko kuća ustaška milicija je otvorila vatru na čelo bataljona, gdje je pala komanda »lezi«, a zatim je čelna četa u najvećoj brzini zalomila krilima i pohvatala ustašku miliciju. Nijemci su to osjetili i primijetili da se nešto priprema, pa su otvorili vatru, ali se poslije kratkog vremena sve stižalo.

Tako je bataljon stigao na polaznu liniju za napad. Na ovom mjestu još jedanput su precizirani zadaci četama,

vodovima, pa čak i grupama boraca. Upoznati su i sa strmom stazom niz koju se bataljon mora spustiti u neprijateljsko uporište.

Prvo je pošla grupa od 25 najboljih boraca izabranih pod komandom obavještajnog oficira Milorada Gakovića. Grupa se brzo i nečujno spustila strmom stazicom, privlačeći se štabu ustaške bojne, gdje je naišla na prve poteškoće. Primijetio ju je i zaustavio ustaški stražar koji nije ni pomislio da se radi o partizanskom napadu.

Trebalo je brzo reagovati i nečujno likvidirati ovog stražara. Stražaru se uputio obavještajni oficir sa dva pratioca i na njegovo traženje poluglasno mu saopštio znak raspoznavanja, a zatim se bacio na njega i bez ikakvog šuma ga likvidirao. Potom se najvećom brzinom jedan dio grupe privukao ustaškoj straži, koja je bila smještena u prizemlju štaba bojne, a drugi dio na čelu sa obavještajem nečujno se popeo na stepenice na sprat gdje su bila smještena 25 oficira i podoficira.

Ova podgrupa je naišla na drugu teškoću. Trebalo je najprije pohvatati njemačke oficire sa komandantom ustaške bojne, ali se nije znalo u kojoj se prostoriji nalaze.

Upadajući u hodnik, čuli su da neko iz jedne sobe pita: »Ko to tamo lupa?«

Čuvši ovo, borci su brzo provalili vrata i uletjeli u prostoriju sa automatima i puškomitraljezima »na gotovs« i uzviknuli: »Ruke uvis!« U prostoriji su zaista bili smješteni njemački oficiri i komanda ustaške bojne, koji su radili na pripremi akcije na našu oslobođenu teritoriju. U momentu napada Nijemci su pokušali da uzmu oružje, ali je bilo sve kasno, jer je napad izvršen munjevito brzinom.

Sa ustaškim oficirima bilo je lakše. Neki su pokušali da daju otpor, ali su brzo savladani i dovedeni u štab bataljona. Straža je bila nečujno likvidirana.

Za kratko vrijeme i u najvećoj tišini pohvatani su svi ustaško-domobranski oficiri i jedan broj njemačkih oficira i podoficira.

Dok se grupa obavještajnog oficira razračunavala sa neprijateljem, 1. četa se u najvećem trku spustila u centar rudnika, odakle je po vodovima, a zatim po jurišnim grupama krenula ka bunkerima neprijatelja. Pošto su imali

znake raspoznavanja, svaka jurišna grupa je uspjela nesmijetano da dođe do određenog bunkera, te silovitim napadom i jurišom zarobila i razoružala najopasnijeg neprijatelja.

Treća četa se kretala iza prve do centra rudnika, a zatim je sa leđa napala domobransku satniju i bateriju topova 75 mm. Za vrlo kratko vrijeme ova neprijateljska grupa bila je savladana.

Druga četa, bez dva odeljenja, iz centra i sa leđa je napala položaje gdje je bilo nešto Nijemaca i žandarmersku stanicu. Razvila se oštra borba i dio ovih snaga uspio je pobjeći i probiti se u pravcu Prijedora.

Već prema ranijoj odluci da se rudnik Ljubije onesposobi za daljnje korištenje minerali su pronašli magacin sa velikim količinama eksploziva i za vrlo kratko vrijeme postavili nekoliko hiljada kilograma eksploziva u otvore rudnika. Ubrzo je minirana električna centrala, stanica za žičanu željeznicu, stanica za pogon rudnika i opravku alata i sve ostalo što je bilo vezano za rudnik Ljubiju.

Tako je noću 14/15. oktobra 1943. godine likvidirano »neosvojivo« ustaško-njemačko uporište i porušena sva postrojenja rudnika Ljubije.

⁴ U ovoj borbi zarobljeno je 185 neprijateljskih vojnika i 13 oficira, Zaplijenjeno je: 2 protivtenkovska topa, 1 brdski top, 1 teški bacač, 9 ručnih bacača, 3 mitraljeza, 14 puškomitraljeza, 13 automata i 230 pušaka.

U čitavoj ovoj akciji bataljon je imao jednog teže i dva lakše ranjena partizana. Neprijatelj je imao 11 poginulih vojnika.

OMER DELIĆ

ODLOMCI IZ PRIPREMA NAPADA NA SANSKI MOST

Prikupljanje obavještajnih podataka

Početkom oktobra 1943. godine jedinice 8. krajiške brigade i Podgrmečkog odreda oslobodile su rudnik Ljubiju, koji je neprijatelj dobro obezbijedio da bi mogao eksplo-

atisati željeznu rudu i slati je za pothranjivanje Hitlerove ratne industrije. Ta uspešna akcija Narodnooslobodilačke vojske poljuljala je moral neprijatelja u cijeloj Sanskoj dolini, utoliko više što su okupator i domaći izdajnici smatrali da je Ljubija potpuno sigurna u njihovim rukama, jer se nalazila oko sredine puta između dva jaka neprijateljska garnizona — Prijedora i Sanskog Mosta.

Akcija na Ljubiju je imala veliki značaj za 8. brigadu, jer je došla poslije napornih marševa i velikih borbi počev od Otoke, Bosanske Krupe i Bihaća, pa preko planina Šatora i Grmeča, kroz Liku, Kordun i Baniju, pa opet preko rijeke Une nazad u Podgrmeč. Poslije 4. i 5. neprijateljske ofanzive u brigadi je harao pjegavi tifus, tako da je samo zbog bolesti iz njenog sastava bilo izbačeno nekoliko stotina boraca. Povratak u Podgrmeč i u dolinu rijeke Sane, a posebno uspjeh u napadu na Ljubiju, pozitivno je djelovalo na psihička i fizička osvježenja boraca i starješina povećavši njihovu borbenost i spremnost za predstojeće borbe sa neprijateljem, koje su ih očekivale u dolini rijeke Une i Sane.

U tim prilikama štab 2. korpusa došao je na ideju da očisti od neprijatelja dolinu rijeke Sane, o čemu je takođe samoinicijativno razmišljao i štab 8. brigade, pripremajući jedinice za nove borbe. I ne samo to. Poslije sastanka štaba brigade u selu Hašanima kao njen obavještajni oficir upućen sam na položaj prema neprijateljevom garnizonu Sanski Most. Na isti zadatak upućen je i obavještajni oficir Podgrmečkog odreda Hazim Bilalbegović. On je bio rodom iz Sanskog Mosta, pa je već od ranije imao dobro obezbijedne kanale za prikupljanje podataka o neprijateljevim jedinicama u gradu i okolnim manjim selima koja su, u stvari, služila kao spoljašnje obezbjeđenje.

U neposrednu blizinu Sanskog Mosta stigli smo jašući ali ipak osjetno umorni od prevaljenog puta, No, bez obzira na to, odmah smo prikupili saradnike, dali im zadatke i uputstva, te ih poslali na posao. Najvažniji zadaci bili su da u roku od dva dana prikupe najnovije podatke o brojnom stanju neprijateljevih vojnika, naoružanju, rasporedu jedinica, posebno teškog oružja, bunkera i rovova u gradu i van njega, kao i o mogućim prolazima kroz žičane prepreke. Posebno smo zahtijevali da nas

najhitnije informišu o svim eventualnim promjenama bilo u toku dana ili noći.

Naši kuriri čekaju da prikupimo i sredimo podatke a sastavimo obavještajne izvještaje sa traženim podacima, pa da ih hitno ponesu štabovima 8. brigade i Podgrmečkog partizanskog odreda.

Hazim je ovog puta bio naročito raspoložen, kao da je predosjećao da ćemo prikupiti dobre i opširne podatke o neprijatelju. Posmatram ga kako sjedi, poguren, pomalo „zuri na jedno oko, nervozno vadi sat, zaviruje u njega i konstatuje da bi do jutra trebalo da stigne prvi čovjek upućen ka Sanskom Mostu. Namjerno sam ga provocirao i zapitao: »Sta ćeš ti Hazime raditi u Sanskom Mostu ako ga oslobodimo?« Nisam još ni izgovorio zadnju riječ, a on je skočio, onako poguren, stavio ruke na leđa, ushodao se oko mene do vrata i progovorio: »Ja ću, Hazim će njima da sudi. Jer, ja znam sve ustaše u gradu.« Zatim otkači ruku sa leđa i prinese mi se prstom skoro u lice objašnjavajući kako će svi krivci morati da dođu pred narodni sud. Zanio se tom vizijom kao da je već u Sanskom Mostu. Smirio sam ga napomenom da još nismo poslali ni jednog izvještaja svojim štabovima, a da se on postavio kao da već sjedi u gradu. Na moje zadirkivanje da sam ga uspio izbaciti iz ravnoteže, on se nasmijao, ali je i dalje uporno ponavljao da ćemo sigurno za nekoliko dana biti u oslobođenom gradu.

Sa Hazimom, vedrim i veselim mladićem bilo je zanimljivo raditi, pogotovo ovdje na terenu, gdje se ne može mirno spavati ni mnogo i neoprezno kretati, pa su njegove šale i vicevi dobro došli u ovoj samoći u kojoj se čovjek nelagodno osjeća, isturen ka neprijatelju i odvojen od boraca i brigade. Razgovarasmoo najviše o Sanskom Mostu koji se kroz maglu nazirao u dolini rijeke, utvredn rorovima i bunkerima, ispreplitanim spiralama i žicama.

Tako provedosmo noć. Juvro koje je svanulo nije bilo baš tako svijetlo i vedro. Sjedimo na tronošcima oko ognjišta u nekoj seoskoj kućici. Patosa nema. Umjesto njega je nabijeno tie zemljom žutuljom. Iznenada baba utrča iz dvorišta i povika: »Pobježe vam konj šarko!« To je bio moj konj kojeg smo, tako se to govorilo u našem ratu, zarobili u akciji na Ljubiju, krvan, jak i osjedlan novim

sjedlom zaplijenjenim od njemačkog oficira. Bio je slabo privezan, pa je lako izvukao uzdu nabačenu na kolac dvo-rišne ograde. U punom trku uputio se niz seoski put prema neprijateljskom uporištu. Djed Periša povika da se puca u njega kako ne bi odnio novo sedlo, jer je do sedla tada bilo teže doći nego do konja. Međutim, neki mještani su na vrijeme primijetili šta se zbiva, zapriječili konju put, uhvatili ga i doveli kod nas. Hazim je čitavu tu nezgodu prokomentarisao smješeći se i na njemu svojstven način: »Ovom tvom šarku za kratko vrijeme dojadi partizanski život.«

Noć se približavala, a mi nemamo još nikakvih podataka. Kuriri nas požuruju govoreći da im se teško orijentisati noću prolazeći između sela i zaselaka Podgrmeča. Uskoro zatim naš osmatrač, baba Kaja, upozori da se uz plečinu, prema našoj kući, kreće neki čovjek. Kurir je skočio da ga sačeka i provjeri. Bio je to zaista naš prvi informator, umoran, ali zadovoljna lica, jer je donio mnogo raznih podataka.

Neprijatelj je pojačao budnost i razvio sistem obezbeđenja uporišta imajući u vidu da su jedinice 1. krajiškog odreda još 1942. godine krajem jula upale u grad, zarobile dežurnog oficira i više ustaša. Gubici neprijatelja bili su osjetni. Udarni bataljon 1. krajiškog odreda i sadejstvujuće jedinice zauzeli su Sokolski dom, crkvu i još neke zgrade. U napadu su učestvovala i snage 2. krajiškog odreda. Dok su naše jedinice bile u gradu, neprijatelju je iznenada došlo pojačanje iz Sasine i Podbrežja. Zbog toga i guste magle partizani su se morali povući uz osjetne gubitke. Kod neprijatelja su poginuli domobranski poručnik Pogačić, dva podoficira, još jedan poručnik i devet domobrana, ranjeno je oko 40 vojnika, dok je manji broj zarobljen.

Poslije ove naše akcije neprijatelj je naročitu pažnju posvetio sistemu i organizaciji odbrane u gradu. Bolje je utvrdio stare i napravio nove bunkere, na glavnim prilazima izgubio je betonske bunkere sa puškarnicama. Rovovi iskopani u cik-cak povezali su jače zgrade kao što su osnovna škola, žandarmerijska i željeznička stanica, sresko načelstvo i druga, čime su oformljene jake otporne tačke, uređene za samostalnu odbranu. Ispod rovova i užeg pri-

laza gradu postavljena je bodljikava žica. Rijeka Sana dijeli grad na dva dijela, pa je neprijatelju dobro došlo kao prirodna prepreka, te je i .nju uključio u sistem odbrane.

Tako učvršćeno uporište bilo je teško napadati kako po danu, tako i noću, a posebnu teškoću predstavljala je rijeka jer je među borcima bilo malo plivača, iako su bili poznati kao neustrašivi bombaši i jurišnici. Sve je imao u vidu neprijatelj kada je odredio težište odbrane na desnoj obali rijeke Sane, gdje je pored lakog naoružanja postavio i topove i minobacače.

U vrijeme naših priprema za napad u gradu su bile dvije bojne koje su pripadale Trećem zdrugu, sa ukupno više od 1.000 vojnika, podoficira i oficira. Od teškog naoružanja neprijatelj je imao dva protivtenkovska topa, dvije haubice, jedan brdski top i osam minobacača. No, prilikom napada trebalo je računati i na mogućnu intervenciju iz okolnih mjesta, pa su u obavještajni izvještaj uključeni i podaci o tom neprijatelju. Na primjer, u Bronzanom Majdanu bila je četa domobrana, oko 150 Nijemaca i tri tenka. U Ljubiji jedna bojna domobrana, a u Čaplju oko 150—200 neprijateljskih vojnika. Ta mjesta su udaljena od Sanskog Mosta od 5 do 20 kilometara, pa je i njih u širem smislu trebalo tretirati kao dijelove sistema odbrane koji mogu u svako doba doći u pomoć i pojačanje. Pored navedenih bližih uporišta, trebalo je imati u vidu i udaljene neprijateljske garnizone iz kojih bi, takođe, mogla stići vojna pomoć u ljudstvu i materijalu ukoliko bi to zahtijevala situacija. Na primjer, u Prijedoru su bile tri bojne domobrana i oko 60 Nijemaca, a u Omarskoj jedna bojna i jedna artiljerijska baterija.

Kao što se vidi, ukupne snage neprijatelja nisu baš bile tako male, te se i naš napad morao vremenski ograničiti, to znači munjevito upasti u grad i još ga u toku noći osloboditi, kako bi se onemogućila intervencija iz susjednih garnizona.

Na osnovu iznijetih i drugih podataka o neprijatelju štab 2. (sada Petog) bosanskog korpusa pozvao je na savjetovanje štabove brigada i odreda, koje je održano u Ribniku 14. oktobra 1943. godine. Na savjetovanju se govorilo o široj akciji u dolini rijeke Sane u kojoj bi učestvovali 6, 8. i 11. krajiška brigada 4. krajiške divizije,

13. krajiška brigada 10. krajiške divizije, Sanski, Kozarački i Podgrmečki NOP odred, Udarni bataljon drvarskog NOP odreda i dva artiljerijska divizion 5. bosanskog korpusa.

Na kraju savjetovanja donijet je zaključak da se glavnim snagama napadne Sanski Most, a manjim snagama da se spriječi eventualni dolazak pomoći iz susjednih garnizona. Štab Korpusa podijelio je jedinice određene za napad na grad u tri grupe. Prva grupa, sastavljena je od 6. i 13. brigade, Sanskog odreda, Drvarskog udarnog bataljona i jednog bataljona 8. brigade. Zadatak ove grupe bio je napad na Sanski Most i likvidiranje neprijatelja na desnoj obali rijeke Sane. U drugoj grupi bili su 8. brigada bez jednog bataljona i Podgrmečki NOP odred. Njen zadatak je bio da likvidira neprijatelja u gradu na lijevoj obali rijeke Šane. Poslije oslobođenja Sanskog Mosta ova grupa imala je zadatak da goni neprijatelja prema Prijedoru i Staroj Rijeki i Ljubiji. Treća grupa sastavljena je od 11. krajiške brigade i Kozaračkog NOP odreda. Zadatak ove grupe bio je da poruši željezničku prugu, put i telefonske veze između Prijedora i Banjaluke i Prijedora i Bosanskog Novog da bi se onemogućilo neprijatelju da dovede nove snage i interveniše iz navedenih garnizona.

Zanimljivo je pomenuti da su u napadu na Sanski Most učestvovali i dvije partizanske tankete na kojima su bili bacači plamena. Da bi se neprijatelj iznenadio, tankete je trebalo bez ikakve buke privući što bliže liniji njegove odbrane. Odlučeno je da one sopstvenom vučom dođu samo do Lučana, a da ih dalje vuku volovi, sve do neposredno ispred neprijateljskog položaja. Jedinice su na vrijeme i neopaženo stigle na polazne položaje, iako je neprijatelj osvijetljavao zemljište pomoću raketa.

Narod je sa velikim interesovanjem pratio pripreme i izvođenje ove akcije. Stariji su zabrinutog pogleda ispricali partizanske kolone, a omladina je darivala svoje borce i pjesmom im želila uspjeh u borbi. Na primjer, kada su naše tankete za vrijeme dana stigle u selo Peći, djevojke su peškirimama i cvijećem kitile tenkiste i pjesmom ih ispratile u pravcu Vrhopolja. U toku noći jednu tanketu su volovi dovukli na mjesto određeno zapovješću za napad, dok je druga uslijed kvara ostala na putu.

Noću između 20—21. oktobra, poslije pola noći, odjednom su odjeknule eksplozije naših artiljerijskih granata i minobacačkih mina, kojima su slijedili najprije mitraljeski rafali, pa onda eksplozija ručnih bombi i povici: »Juriš!« i »Ura!« Ubrzo poslije toga sa svih strana su dopirali uzvici hrabrih Krajišnika: »Naprijed!, hvataj žive!« i slično. Iz nekih rovova neprijatelj je zasipao vatrom automatskog oružja, te se činilo kao da se čovjek nalazi u nekom kanjonu gdje su veliki slapovi, toliko je sve ječalo. Tamo gdje je naša vatra bila jača, neprijateljevi vonici su u prvom naletu padali kao snoplje ili su, pak, bježali glavom bez obzira ostavljajući oružje i drugi ratni materijal. Nije dugo prošlo kada se začuo pisak lokomotive sa željezničke stanice, naš ugovoreni znak da su partizani oslobodili željezničku stanicu u Sanskom Mostu.

Pospan i umoran približavao sam se lijevoj obali rijeke Sane, koja je bila solidno učvršćena bunkerima i rovovima. Okolo su ležali poginuli neprijateljevi vojnici, a neki je bio naslonjen na isprepletanu žičanu prepreku kao da se tu naslonio da spava. Ispred mene kretao se streljački stroj. Kada smo se približili mjestu, počeo sam razmišljati o tome da li su naši obavještajni izvještaji tačni, da li su nas saradnici tačno izvijestili da je most miniran, a najviše o tome da li su naši mineri stigli da na vrijeme presijeku kablove i otklone opasnost kojoj su borci bili izloženi. Sto smo se više približavali mostu, moje strepnje bile su sve jače. Ali, nije se imalo kuda. U međuvremenu su prve grupe boraca stigle na most i počele da prelaze na drugu stranu. Kada su bile na sredini, znao sam da je to najkritičniji momenat i da će neprijatelj, ako je to u stanju, upravo tada aktivirati mine. No, borci su prošli i ništa se nije dogodilo. Kada su te grupe prilazile već kraju mosta, a nove bile na njegovom početku, to je opet bio kritičan momenat kada je neprijatelj mogao da izazove eksploziju. I ovog puta do nje nije došlo. U stvari, mineri su uspješno i na vrijeme preplivali rijeku i došli do mjesta gdje je trebalo da preseku kabl, ali to nisu morali učiniti, jer su kablovi bili presječeni našom minobacačkom vatom.

Sve tri grupe izvršile su svoje zadatke sa velikim uspjehom zahvaljujući konspirativnim i temeljitim pripre-

mama i postignutom iznenađenju nad neprijateljem. Čitavi Sanski Most bio je oslobođen za vrlo kratko vrijeme. Samo među zarobljenicima našlo se 670 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira uz vrlo veliki ratni plijen.

Grupa u kojoj sam se nalazio nije se dugo zadržala u oslobođenom gradu, već se poslije sat vremena uputila na izvršenje slijedećeg zadatka dobijenog zapovješću štaba korpusa. Iako neispavani i premoreni, partizani su veselo nastupali prema Staroj rijeci i Ljubiji goneći razbijenog neprijatelja. U tim i slijedećim borbama nisam učestvovao jer me je svega nekoliko kilometara od Sanskog Mosta pristigao kurir sa naredenom da se vratim radi odlaska na novu dužnost.

FERID DEDIĆ

SJECANJA NA 3. CETU 4. BATALJONA

Za pomoćnika komesara ove čete došla sam negdje u maju ili početkom juna 1943. godine. Upoznavši borce i organizaciju KPJ i SKOJ-a, bila sam prijatno iznenađena jedinstvom, čvrstinom i poznavanjem ciljeva borbe koje su pokazivali svi borci čete. Većina ih je bila sa područja Bihaća, i to svih zvanja i zanimanja — đaka, zemljoradnika, domaćica, radnika i studenata — iz redova svih naroda i narodnosti. Zbog toga što je brigada u cjelini bila sastavljena od boraca različite nacionalnosti, političkom radu u četi, pa i šire — sa narodom, posvećivala se posebna pažnja. Svaki borac je, pored učešća u akcijama, svojim držanjem i odnosom prema narodu imao posebnu ulogu u širenju bratstva i jedinstva. To su mladići i djevojke iz ove čete dokazali na više primjera boreći se istim žarom i protiv četnika i protiv ustaša i neprijatelja svih boja.

Jezgro čete su sačinjavali 'već iskusni borci, prekaljeni u mnogim borbama na Grmeču i Šatoru, kao što su bili Dušan Pašić zvani Četnik — izuzetno hrabar i odlučan u akcijama, Janko Došen — nezamjenljiv u ju-